

Kazalo

Sodobnost 1–2

januar–februar 2024

Uvodnik

Jernej Šček: Na štiri kavarniške oči 3

Mnenja, izkušnje, vizije

Egist Zagoričnik: Kitaristični manifest 13
Nara Petrovič: Tragedija strahopetnega 29

Sodobna slovenska poezija

Miklavž Komelj: Ti 40
Aleš Mustar: Jesenske 49
Maša Ogrizek: Zastavi z zvezdami 56
David Bedrač: Razmetani predmeti 62

Sodobna slovenska proza

Jurij Černič: Bila sva edina pogrebca 74
Darinka Kozinc: Prepletanja 83
Matjaž Virjent: Leto pri Črnih volkovih 93
Leonora Flis: Slamnikarica 100

Sodobni slovenski esej

Matjaž Zorec: V zarji zatona 111

Sodobni slovenski potopis

Peter Zupanc: Ristanc 120

Tuja obzorja

Yoko Tawada: Razkropljeni po zemlji 130

Spomini

146 Štefan Vevar: Izpovedi tihotapca pomenov

Sprehodi po knjižnem trgu

- 157 Vlado Žabot: Gral (*Lucija Stepančič*)
Andrej Blatnik: Knjige na poti in drugi eseji
(*Žiga Valetič*)
160 Vinko Möderndorfer: Odštevanje
164 (*Majda Travnik Vode*)
Lidija Dimkowska: Mejno stanje
168 (*Nada Breznik*)
172 Blaž Kutin: Kenozoik (*Matej Bogataj*)

Mlada Sodobnost

- Luna Jurančič Šribar: Grizolda in maček
176 (*Majda Travnik Vode*)
Neli K. Filipič, Igor Šinkovec: Zvezde
180 padajo z neba in druge zgodbe (*Gaja Kos*)

Gledališki dnevnik

- 183 *Maja Murnik*: Izboljševanje sveta

Uvodnik

Jernej Šček Na štiri kavarniške oči

Esej s slovenskega zahoda

Foto: Jože Suhadolnik/Delo

Sosedu na pot

Priznam, dragi bralec, da ne vem, kateri pisarski čevelj bi najprej obul. Najboljše bo, da se pred skokom v neznano primeva za roke ob prizoru iz zalivskega vsakdana. Kot stara znanca sediva na majavi klopi pod belim gabrom, reva se cvre na poletnem soncu, prgišče streh med paštni, flišasto drobljenje navzdol, robovi, ne le kraški, kamor se obrneš, grmičje sivke, oljčni osamelec v krempljih robide, stolpi apnenca in radijskih frekvenc, v glavnem baredi, zaplate neobdelanega, ki ne sodijo v ta konec, kos vinograda, ki se v senci univerze steguje za žarki, orlovsko gnezdo po imenu Ferlugi, istoimenska ribja gostilna, se ve, da je slovenska, v kraju brez imena nad mestom, ki nima miru in ga ne vrača. Odpirajoči pogled, ki velja tisoč in eno besedo, širi se kot prvo pomladno sonce, grize v misel, mozeg gloda, razpenja lovke čez griče in rtiče, prekucava se čez meje, nezadušljiv in nevzdržen.

Glej, dobesedno stojiva na Jadranu, z desno nogo na Škornju, z levo na Balkanu. Za hrbtom celina. Tri države, strmi, vedno preozki vogali, mreža zaparkiranih uličic, drevoredi brez dreves, stopnišče, hladna ograja, vonj po mačjem scanju, kamor se obrneš, zaledje, ki se igra skrivalnice, kot bi z dovolj varne razdalje kukalo skozi straniščno okno. *Eno samo obmorje.* Evropskost brez meja. Kdor je pozabil, kakšna je videti Evropa – začeniši

z evrovoditelji –, naj tukaj postane. Na uvodnem razgledišču in v križišču strani, ki sledijo. Prizor nas bo spremljal po dolgi, na trenutke strmi bralski poti, polni okljukov in ključev, tudi oklepajev, ki pa vsi stremijo k enemu: hoditi po brezpotjih soseščine, tam, kjer je najbolj zaraščeno, da bi ugledali star, pradavno skupaj zabiti klin. Knjižna spodbuda k iskanju, odpiranju kulturnih prehodov v smeri zrelega sobivanja s sosedom, navzven, in enotnega slovenskega prostora, navznoter. Za to gre, da bi s papirnatih strani znali sestopiti v brezmejno stvarnost – predrugačeni.

Predstavljajte si stara znanca, ki se že dolgo, predolgo nista srečala. Usedeta se za debelo kamnito kraško mizo, da bi prisluhnila pripovedim drugega, iskreno želita slišati, kaj ima drugi povedati o sebi in tebi. Ko odpadejo krivi nameni, se v imenu medsebojnega sluha prav rado zgodi, da sogovornik ubesedi tisto, česar sam ne zmoreš. Sovraštva se lahko otresemo le, če priznavamo bolečino drugega, pravi antropologinja Katja Hrobat Virloget. Če v njegovi bolečini začutimo svojo, je škoditi drugemu isto kot škoditi sebi. Včasih se to zgodi zavestno, drugič se pač zgodi, vsakič znova soočenje sosedskih stališč in pogledov. Enkrat se ujamemo, drugič razhajamo, nič narobe. Soudeleženi pravila igre poznamo in zavestno sprejemamo: tem bolj zmerna in spoštljiva je pogovorna oblika, toliko bolj lahko divje vsebine zavihrajo. Pomembno je, da utemeljujemo. Z vsakim debatnim korakom se Slovenci konstituiramo kot enakovreden sogovornik. Kulturno korakamo v smeri zrelega – ne hlapčevskega – med-sosedskega prijateljstva. Kjer smo to dosegli z dolgimi, morda predolgimi simbolnimi koraki, kar je doslej razumelo tržišče, mora predelati še kulturniška in splošna javnost. V imenu visoke kulture postane sobivanje vrednota in vrednost za vse, ki živimo in delujemo na jezikovno in etnično stičnih prostorih. To besedilo govori dva jezika, čeprav se bere slovensko, to je pregrešna, črviva misel, ki sanja o jadranskem prerojenju slovenstva.

Kmalu ti bo jasno, dragi bralec, da imam rad oklepajčke, stranpoti, kapilarne odvode, ki zgoščajo debatno snov, jo medijo z razdalje in s tem pomagajo, da bolje vidimo od blizu. Kar je bistveno, vedno nastaja na robu. V razredu postane zanimivo šele, ko pogledamo čez predpisano snov. Kot v (dvo)govoru, na robu družbe, javne sfere, onkraj institucionalnih okvirov, v poklicnem in osebnem. Življenje postane bogatejše, da, celo podaljša se, raztegne, vzvalovi, ko zna človek razbrati, kar priteče mimo dragocenega, pa čeprav takšno ni videti. Ljudje, ljudje so zanimivi! Takšni in drugačni, še najbolj drugačni, po možnosti boljši v tem, da te imajo kaj naučiti. To me najbolj zanima – nova človeška spoznanja. Kot kakšen Vitruvij sem razpet na vse strani, ker me na vse strani razpenja. A nadejam se, v svojem pisanju

skozi vsakdan, napredovati z jasnim in negibnim središčem, ker vedno in povsod govorim le eno – o človeku, o vsem, kar je človeškega, torej domačega. Bom kdaj izplezal na vrh večne plavtavske enigme?¹

Zdravilna moč dialoga

Na Velikem trgu pred občinsko palačo, nedaleč od stebrnega kipa Karla VI., najbolj zaslužnega Tržačana vseh časov, stoji vodnjak štirih celin. Cooka še ni bilo v Avstralijo. No, to smo tržaški Slovenci za čezmejce: peta celina, ki jo šele odkrivamo. Mi, vi, oni, kdo? Skozi nas pa mogočnega, (nemalo)kdaj utrujajočega, na trenutke nemogočega, pa vendar neizčrpno dragocenega soseda. Slovenija o Italijanih ne ve ničesar. Obratno podobno. A začnimo pri nas. Slovenci se ne oziramo na zahod. Slepí za vse, kar so pred poldrugim tisočletjem videli tisti, ki so v sledi za krajem, kjer ajda zori, naposled stopili na Nanos, Strabonov *Mons Ocra*, in pod sabo zagledali lužo. Megleno, grozotno, razvlečeno prikazen, ki se ji ne da upreti. Gremo do nje, do našega Atlantika, kot slovanski thoreauji na zahod, v milo zavetje Jadrana.

Ne, Slovenec teh arhetipskih prizorov ne prepozna več za svoje. Duhovne sestavine zgodovinsko črpa iz germanskega prostora, danes jih nekritično požira iz anglosaškega, prej bi rekel ameriškega, na italijanski svet pa prezirajoče ali pač podcenjujoče gleda zviška. Nanj se spozna kot zajec na boben. Duhovno polje med Sredozemljem in celino je bilo sredi 15. stoletja, če rečem izzivalno, bolj pretočno kot danes, v Evropi brez meja – tako rekoč. Tržaški škof Enej Silvij Piccolomini, “il Toscanaccio”, je, preden bi zasedel Petrovo stolico, hodil na vizitacije po kraških vaseh ob boku Tilna Kontovelskega, tako si ga vsaj predstavlja Rebula, ter se od Dutovelj do Predjame srečeval s tem “krotkim narodom”.² Na dosegu roke je gradbeni material, da na novo tlakujemo stoletne karavanske poti in sprostimo človeške tokove na relaciji vzhod-zahod. Morske valove, da osolijo celino, in celinske vetrove, da preprihajo morje. Nekoč, ne tako

¹ Plavt: *Amfitrion* IV, 2.

² “Slovenovi sinovi so medlo in mehko, ritkasto ljudstvo,” se je sprožil Tilen. “Iz plemena ga je treba vzgajati v narod. Vzgjajati ga je treba k možatosti in pokončnosti. Vzgjajati ga je treba k smislu za politiko in za Evropo. Nad to izmedlelo ljudstvece je treba iti s Staro zavezo. S konji Juda Makabejca!” / (...) “Proti čemu oziroma za kaj si pravzaprav ti?” je vprašal Enej Silvij iz nekakšne hudomušne razdalje. / “Proti čemu? Proti samoti. Proti ritkavosti. Proti brezspolnosti. Za prijateljstvo. Za ideje. Za nočne diskusije. Za da-da in ne-ne ob dobrem vinu! Pa tudi za sonce. Za Kontovel. Za vstajenje!” A. Rebula: *Zeleno izgnanstvo*. Slovenska matica, 1981, str. 386.

davno tega, si od Trsta do Krakova potoval brez potnega lista. To je bila naša Evropa, izgubljena za stoletje, ki zdaj čaka novih pustolovcev.

In vendar Slovenec iz leta v leto bolj množično obiskuje Škorenj, počitnikuje od Sicilije do Apulije, smučarsko oblega Dolomite, polni letališča. Bere iz vodnikov, odkriva toplo vodo. Ne zna pa potrkati na vrata tistim, ki na pragu dveh svetov živimo vsak-dan. Kar je tu čez preživitvena nuja, tam čez velja kot lanski sneg. Drug za drugega ne vemo. Pljuča in srce, v preskakajočem valčku. Eni se ne vračamo domov, tu (tam) smo doma. Po navadah, mislih in vrednotah večkrat bliže Italijanom, v narodnem čutenju in zavedanju pa (marsikdaj) bolj Slovenci od (mnogih) vnanjih Slovencev. Ta knjiga nastavlja dvojno ogledalo: na relaciji Slovenija-Italija ter Slovenci (iz Slovenije) in Slovenci iz Italije. Da besedičijo, so površni, nenačelni, vetrnjaški, grabežljivi imperialisti, podjetniški individualisti, mehkužci, pravimo mi. Da zamujamo v kulturi, požiralci otrok, preprosti kmetje, predvsem pa majhni, nezaznavno nepomembno majhni, pravijo oni. Za ene smo, za koga že?, "slovensko govoreči" Italijani à la Battistuta, mandolini, paštašuta in tortelini – strogo brez dvojnih črk in z napačnimi naglasi –, za druge nedvomno Italijani le zato, ker (od včeraj) bivamo v Italiji. Mi za vas *Taljani*, vi za nas *Jugi*. In ideološko pregrajevanje: primorska medvojna travma z imperialno sosedo, ki nas je potujčevala z Dantejem, zatem podcenjevanje socialistične Jugoslavije, češ da če (vojaško) udarimo, smo v nekaj dneh v Milanu. Danes pa egiptovska tema potrošniške kulture, ki potuje, kupuje, konzumira, a origanu še zmeraj reče origáno.

Takšne in podobne zaprašeni nosimo in prenašamo, pletemo in vozlammo, podžigamo hote ali nevede. Predsodki do drugega še največ povedo o nas, ki jih nereflektirane prenašamo naprej. Ne, pregrade med sosedoma ni dvignila železna zavesa niti fašizem pred tem; že pod cesarstvom se je Franc Jožef učil poklica ob Radetzskem pri Solferinu, sredi Padske nižine. Spor med italijansko in avstrijsko narodno kulturo, in z njo posredno slovansko, je vpisan v kri Zgornjega Jadrana. Kolektivni predsodki so zrasli v travme, ki so transgeneracijski problem: na nas, tretji in četrti generaciji, je, da jih premišljene zaznamo, pregnetemo, premostimo.

Esejsko pisanje (esejevanje) o jadranskem pretakanju kultur se očitno tiče tudi nas, vseh nas, ne le tistih, ki kličemo (vpijemo? moledujemo? obupujemo?) pod grad iz zaliva, temveč nas nas, kar nas še je, vas vas, prav zares. Kako na Slovence gleda oceanski zahodnjak? Nikakor ne banalno vprašanje. Odgovarjamo brez manifestov. Iz notranje potrebe. Ker tu živimo. Ne učbeniško, čisto zares, na svoji opečeni, žuljavi koži, žive, ne neme priče drsenja naše usode na zahod.

V meni se oglašča nasnemani glas skupnostne vesti, debela in zamaščena, sajasta plast šmira. Da ti zavedni Slovenec, za kakršnega se imaš, posveti prvenec italijanski kulturi? Sram te bodi. Slovencem poješ slivospeve o Italiji in Italijanih, domoljubje pa takšno! Mar ne bi raje v italijanščino pretakal, kar je našega? Morda to že počnem, posredno. Predvsem pa, slivospevov nikar. Ne junakov ne mučencev. Zrel dialog. In zgled. Mnogo zaslužnikov Italijanom odpira oči za slovensko besedno umetnost. Tu je še ogromno storiti. Prevodni izzivi, založniški podvigi, javni dogodki, kulturna politika. Kaj pa, če je čas za prvoosebno soočenje? Za to, kar so doslej zmogli redki razsvetljeni duhovi. Sami, narobe razumljeni, izolirani. Čas, da se usedemo za omizje, ki šteje? Na kocki je soočenje z najhujšim zgodovinskim sovražnikom vsaj primorskega slovenstva, tistim, ki nas je predvčerajšnjim skušal izbrisati iz zgodovine. Ni mu uspelo. Zdaj smo tu, nepotopljeni, da obrnemo stran. Dovolj imam(o) kuhanja na pari preteklega stoletja. Obračam stran in stopim korak naprej, ker zmoremo zrelo pogledati nazaj.

Ne, ne eni ne drugi nismo, preprosto zato, ker smo hkrati to in več. Nisem zamejec. Niti Italijan, ki “tako lepo poje” slovensko. Slovenec sem, ampak tržaški. Romansko zveneči. Slovenec, ki nosi križišče v sebi. Potegujem se za domovinsko pravico slovenstva v zalivu, pravico biti in ostati ob morju, kot poldrugo tisočletje doslej. Kdor domovino zamenjuje z matico, igra igro tistih – fašisti in Osrednjeslovenci na istem bregu –, ki pravijo, vrnite se, od koder ste prišli, domov čez “včera” zarisano mejo. Ne, niso je postavljali domačini, za mizo mednarodne diplomacije se riše naša manjšinska usoda. Seveda se je premikalo vse, tudi ljudje, toda eni so ostali. Zato ponavljam: nikamor ne grem! Pregarjati nas “domov” je isto kot Moskovčanu zabrusiti “Pojdi, od koder si prišel”. Od kod, izza Karpatov!?

Pa pojdimo na bralski sprehod po “dobri Italiji”, po zaraščenih sledih humanistov, ki so zahodno kulturo prevalili v novoveško modernost. Moji sogovorniki so renesančniki našega časa, novodobni piccolomini, albertiji, manettiji, picoti, salutatiji, landini, vergeriji, campanelle. Misleci, ki prelamljajo čas, ker nekaj premaknejo v sebi, in širši skupnosti pomagajo preseči predsodke in travme. Na relaciji odnosov med Slovenijo in Italijo obstaja stvarno neprekoračljiv problem – količinski. Slovenci smo za Italijane kot “milni mehurček na robu oceana”, če Rebulovo jacigsko epopejo primerjam z rimsko. Kar je zanje obrobna zgodba, ena od ničkolikih, je za nas nepogrešljivo, celo državotvorno poglavje. Zato so *italvjuji*, kot pogovorno imenujem dialoške cvetke, lanskega avgusta zraščene v cvetnik

Kavarna Italija (Založništvo tržaškega tiska, 2023), celo bolj pomembni za nas kot za zahodne sosede. Da snamemo plašnice, storimo, kar je v naši moči, da presežemo z manjvrednostjo ožiljeno zagledanost vase, prek soočenja – na štiri oči – z oceanom tam čez.

Kavarniški prvenec, na katerega se tu esejsko sklicujem, uteleša stičnost in nestičnost slovenstva in latinstva, vedoč, da je njegov vsebinski in sporočilni domet *vseslovenski*. Da z domačega obrobja spregovorim osredju, da Slovincem tržaški Slovenec spregovori o Italijanih. Pokukati skozi okno na zahodu odpira oči v luči zrelega, odprtega, demokratičnega državljanstva. Proces, ki ga je uspešno spodbudila stota obletnica Narodnega doma, dokazuje, da zmoremo z obrobja koristiti osredju, takšni, kot smo, tukaj, kjer smo. Vsem bi koristilo, če bi priznali in presegli samozadostnost prestolnice, ki pa za to ni (vedno, povsem) kriva sama. V “mali Švici” bi težko bilo drugače. Prestolnice so simbolna mesta. Moja so takšna: Avber kot kraške Atene, Celje kot štajerske Firenze, Škofja Loka kot kranjski Bruneck, Piran kot primorske Benetke, Emona kot slovenski Rim? Narod brez (priznavanja, poistovetenja, ljubezni do) svoje prestolnice ne more – kaj ostane Italijanom brez Rima? V moji *Kavarni* si vzame besedo *drugače, romansko zveneče, čuteče in misleče slovenstvo*.

Nazaj v mesto, do srede mostu

Povejmo z besedami Rebulovega junaka Silvana Kandora, ki se sprašuje, kam postaviti junaka svoje povesti Jerneja Jerobnika: na deželo? “Veš, važno je mesto. Za Slovence je važno mesto.”³ Da znamo Slovenci živeti tudi meščansko, to je dodana vrednost tržaške izkušnje. Tu razmišljamo meščansko tudi podeželani, že stoletja. Mesto na vseh področjih sonči in senči širše zaledje, vleče in odbija, bodri in straši obenem, *strah pred mestom*, ki vse požira vase. Občutje tuje domačnosti, če povem s posrečeno sintagmo Igorja Škamperleta. Kandorjev paradoks iz Rebulovega *Senčnega plesa* se ponavlja v liku Rudija Lebana iz Pahorjevega *Mesta v zalivu*.

Ali je Trst požiralec Slovencev (*mangiasloveni*)? In vsa (gostujoča) država ter njeni ljudje z njim? Zgodovinsko težko zanikamo: mestno življenje raznaroduje, pa ne le nas, vse, kar je manjšinskega. Kar vanj vstopi, skopni kot lanski sneg. Neznanski naporji so potrebni za malenkostne, nikdar dokončno izborjene, vedno prepozne dosežke. Bitka z mlini na veter, ni

³A. Rebula: *Senčni ples*. DZS 2004, str. 35.

kaj dodati. A ravno tu se igra naša bitka: premagati strah pred mestom. Uveljaviti se, kjer je najtežje, se upreti skušnjavi zapiranja, prihodnosti naravnega rezervata, ostati odprti za način razmišljanja in življenjskega sloga mesta zato, ker lahko le tam – v središču tudi našega mesta – postanemo to, kar smo. Slovenci odprtega duha in širokih razgledov. Vzor drugačnega, *jadranskega slovenstva*, ki se sosednjega oceana ne boji, to pa zato, ker si mu upa pogledati v oči, ker ne klečeplazi, temveč pokončno stoji na svojih (zavednih) nogah.

Od tod potreba, da ne zavržemo antropološke dvojnosti, ki nas zaznamuje: zavezanost zemlji, kamnitemu Krasu, strmim bregovom nad zalivom, kjer smo najbolj doma, ter vztrajanje na burjastem, ob morju, kjer smo zadnjič zares stanovali pred požigom Narodnega doma. Se spravi z mestom, ki je polno krivic, kjer te za vsakim vogalom pričaka protislovenska psovka, kjer se na vsakem koraku spotakneš ob krvnika. Bersaglieri pritekajo z morja z dvignjeno trobojnico, slovenske zastave od nikoder, ne na občinski palači, čisto niti na volišču, fašistični snopi od vsepovsod izstreljujejo svoje izključevalne puščice in kažejo mezinec, svetilniki in svetišča zmage, posvečeni poražencem, polne ulice in trgi iredentistov, grajski grič, posejan z junaškimi žrtvami za italijanskost te zemlje. Predjamske ali pač kamnolomske poslikave snopov, pomazana pročelja prosvetnih in kulturnih domov, prečrtana slovenska imena, povsod se najde izdolbeni *DUX* ali nakracani *TITO BOIA*, v avtobusu, na klopci ob sprehajališču, kjer dojijo mamice, na pokrovu straniščne školjke. Ljudska stanovanja pri Sv. Jakobu, črni proletarci. Počrnele palače, uradi, sodišča, vile zakrivajo avstrijska pročelja, mastodonti iz dvajsetih, ki se ti smeji v obraz. Pred tem nimaš miru niti v cerkveni klopi, ko nate zvrha gleda *Mater Italiae*. Verdi-Fogarjev “ne bom” in požig slovenskih knjig, posest Tomaža Hrena? Zapor naših borcev. Rižarna med parkiriščem veleblagovnic in nogometnim stadionom.

To je tudi mesto rdečih zastav, kjer prvega maja dvoglasno pojeta delavstvo in osvoboditev, ki je za druge zasedba. Razlogov za spor, kolikor hočeš. Do včeraj smo med griči Škednja, Sv. Ane in Kolonkovca, kjer danes cvetijo sive stolpnice, na debelo vrtnarili. Danes te iz avta izžvižgajo med nagovorom pred edinim spomenikom padlim v NOB v mestu.

Kje se skrivaš, slovenski Trst? Kam hudiča si poniknil? Neviden in neslišen, na ulicah te ni, tisto malo, kar nas je, kažemo z zadržanostjo, če sploh. Ni lahko, izvleči se iz živega peska strahov, ustrahovalnih desetletij. Nič se ne izbriše, vse se preobraža. Vsakič, ko je mogoče, znancem iz Slovenije pripovedujem o našem mestu in njegovih prikaznih, vogalih in stopniščih, ko pa ga obiščejo, nimam kam jih dati, česa pokazati, ker “nimamo ključev”, ni receptorja, uradnih ur. Štirje informativni panoji objemajo preddverje

Narodnega doma. Kamor se obrneš, vse vpije v nebo: ni te, tukaj te ni, tu nisi doma! In vendar smo tu. Pripravljeni, da si znova prikopljemo kulturno pripadnost mestu, ne več proti someščanu, temveč končno z njim.

In tako postane Rudijevo *upiranje mestu* vseslovenski odpor, duhovna mržnja, ki jo je treba preseči. Rudi Leban, v italijansko vojsko mobilizirani Slovenec, se po kapitulaciji fašistične Italije vrača domov, da bi pristopil k partizanom, a usoda ga sooči z nečim, kar je globlje od njega, s slovenskim duhom, razpetim med deželo in mestom. Trmasta Kraševka Vida glavnemu junaku odpre oči, ker "s hrepenenjem je daleč proč od ponižane zemlje, obenem pa je kljub vsemu priklenjena na to zemljo, ujeta v boj, ki odrešuje zemljo in njo, hčerko te zemlje"⁴. Rudija, ki se mu mesto sprva upira, da se odloči za partizanjenje na deželi, za gozd, goščarstvo, naposled prepriča, da je slovensko *protimeščansko strast* treba preseči, premagati strah, ki ga otroškemu očividcu grmade v pristanu, požiga Narodnega doma v Trstu, vzbuja domovina, ki jadransko živečega Slovenca prekvaša in valja v italijanizacijo. Ostani v mestu, saj lahko tu storiš največ. Ostani in spremeni mesto v sebi, če hočeš zaživeti. To je Rebulov in Pahorjev kopernikanski obrat, lekcija tržaškega meščanskega romana, ki ga slovenska duša še mora prebrati.

"To. Strah v podzavesti, v gubah možganov, potuhnjen v koticah srca, prepreden z živci kakor mikroskopska pajčevina. In tak strah hkrati prekletstvo in skušnjavec, hkrati greh in kazen. Torej tudi strah pred mestom, ne samo strah pred Nemci? *Strah pred mestom?* (...) Da, strah pred mestom. To je. Preplah pred tovarno, kjer stoletja predelujejo slovenske ljudi. To je. To je. Da, to je. Prekvašajo jih. Dajo jim nov priimek in novo ime, v roko pa slovnico novega jezika. Od konca prve svetovne vojske pa vse to še z ognjem in mečem. Seveda ti gre že kot otroku strah v mozeg s plameni gorečih stavb, s kresom slovenskega gledališča sredi Trsta. In občutek manjvrednosti, ker si kot parijski. Učitelj lahko obesi za kite plavolaso dekletce, ki v šoli spregovori v suženjskem jeziku. Strah črnca pred belim človekom. (...) / Beli človek je namreč zabil tablico nad vhodom in prepovedal vstop manjvrednemu črnemu plemenu. Tako četrto stoletja napisali tudi v Trstu. Za slovenske ljudi. "Smrt Ščavom!" V časnikih članki s tako vsebino. Napisi po zidovih. Napisi po straniščih. V tramvaju listki s prepovedjo na šipah. In vmes smrtne obsodbe. Kako naj se človek veseli tržaških ulic? Kako naj mu bodo struge veselja od gričev do morja? Ustavil se je. Dobro, a če je tako, potem mora nazaj v mesto. (...) Seve, da mora v mesto. Prav zato, ker je *nagonsko* hotel bežati stran od njega."⁵

⁴ B. Pahor: *Mesto v zalivu*, str. 188.

⁵ B. Pahor: *Mesto v zalivu*, str. 194–196.

Intenziven stik z italijansko kulturo in kulturniki v zadnjih kavarniških letih je meni pomagal, da sem v sebi začutil robove in tlakove slovenstva. Saj že Andro ženi Zalki, ki bi ji morali reči Zora, pojasnjuje, da je izbira med domom in svetom lažno razpotje: “Lahko pišeš o cesarjih in papežih, pa zganjaš domačijstvo, (...) [l]ahko pišeš o kozolcih in mlinih, pa si svetovljan.”⁶ Bodimo iskreni, odpiranju in zapiranju vrat k sose(dovem)u se ni mogoče izogniti, kjer koli že si na Slovenskem! Slovenski prostor je *ena sama obmejnost*. Mejni prehodi na vse strani neba le lučaj stran. Od Aškerčeve je do Fernetičev 80 km, do Dolge vasi 200, do Rateč 90, do Petrine takisto. Slovenska duhovna pokrajina torej nastaja, raste in usiha v obmejnosti, v tej “dramatični križiščnosti”⁷, ki prelamlja in zaznamuje naš življenjski prostor.

In vendar, banalno, da je kaj, razorožujoče kmečko vprašam: Si kdo sploh še želi biti Slovenec? Narodni čut, ta izbrisana kategorija, za ene moloh (zlo), za druge malik (idol). Začenjam s prvim. Meni zelo ljubega, naprednega čedermaca Florijana Burnika, *un prete ribelle*, fašisti pošljejo iz doline Vipavske *na konfin* v deželo skal in koz Molise. Eden od spremljevalcev v civilu, ki si ga vzame k srcu, ga takole, iz čiste dobrote, skuša pregovoriti: “Postaneš Italijan, pa je. Konec vseh *diffid*. Dobiš potni list, pot ti je odprta na vse strani. Če si duhovnik, ti jutri lahko pade na glavo kaj rdečega. In kaj bi pustil za sabo? Manjvredno civilizacijo za višjo. Obskurno govorico za slaven jezik. Kulturo vipavske vasi za kulturo dvajsetih italijanskih univerz. To je prej opcija zdrave pameti kot inteligence, prečastiti. To se pravi naravnati uro po soncu zgodovine.”⁸

Na antipodih narodne stiskalnice drugi Rebulovi liki, na primer toskanski fašist Amos Borsi iz *Kačje rože*, ki ga naš prostor duhovno spreobrne, ali pač tržaški meščan, profesor grščine De Martinis iz *Senčnega plesa*, ki v enem od prelomnih dialogov protagonistu, pisatelju Silvanu Kandorju, priznava, da mu (nam) zavida. Majhnost namreč. Če je pripadnost majhnemu narodu privilegij, ker nas zbližuje z najglobljo esenco človeškosti – našo minljivostjo –, je manjšinskost, ta majhnost majhnega, torej privilegij privilegija. Kaj šele tisti, ki znotraj manjšine še verjamemo in delujemo za slovenstvo. Manjšina v manjšini malega naroda – *infinitesimalni račun*! Ta naša vrženost med svetove, če naleti na pravega človeka, prebuja iz samo-umevnosti in bodri k intelektualni in duhovni treznosti.

⁶ A. Rebula: *Zvonovi Nilandije*. Mohorjeva družba 2005, str. 78.

⁷ A. Rebula: “Izviri slovenske duhovnosti”, v: *Na slovenskem poldnevniku*. Založba Obzorja 1991, str. 123.

⁸ A. Rebula: *Nokturno za Primorsko*. Mohorjeva družba, Mladika 2004, str. 77.

“S tem, da se začutiš Slovenca, se samodejno vklopiš v določeno točko in določen trenutek kozmosa. Recimo: vstopiš v srednjeevropsko razvodje, med Rabo in Tilment, med kneza Boruta in Kidriča, med Brižinske spomenike in Tovarišijo, med Modesta in Šuštarja, med Triglav in Brezje, med panjske končnice in baročne cerkve. Vstopiš v slavo in gorje slovenstva, na Krško polje in v Kočevski Rog, v Baragovo indijansčino in v eksplozijo moderne, v ves tok usode, ki se je razpel nad njim, od Trubarja do Kocbeka. Z eno besedo: kot Slovenec nisi brez imena. Imaš domovnico za ta svet. Imaš vozovnico za vse proge usode. Tvoja identiteta je tu, enkratna. Že si povsem drugačen od vseh svojih sosedov. Manj samozavesten od Nemca, manj spreten od Italijana, manj državniški od Madžara, manj zaveden od Hrvata. In vendar: toplejši od Nemca, zanesljivejši od Italijana, bolj demokratičen od Madžara, zavednejši od istrskega Hrvata. (...) Naša identiteta je tu, izdolbena iz zvestobe in trpljenja, nahranjena z drobtinami z mize zgodovine, a vendar ne izposojena od nikogar, nikomur ukradena, naša.”⁹

Iz Rebulovega *Senčnega plesa* se končno oglašajo pomirjujoča ženska modrost. Fina, žena urednika Ardenjaka, Kandorju takole: “Seveda je bridko, če vidiš, kako se tvoj narod topi v drugega. Ampak se vam res zdi, da je to najbridkejša? Jaz mislim, tudi ko ne bi bilo tega, bi ostajala revščina, bolezen, zavist, sovraštvo. Kaj vse bi ostajalo, tudi brez asimilacije! Prav takšna figa bi bila. In bi se grizli za kaj drugega, če tistega ne bi bilo. Prav tako bi se grizli. Se vam ne zdi?”¹⁰

Da bi (p)ostali to, kar smo – to bi bil uspeh! (Pozor, odločujoč je *p.*) Soočenje z drugim lahko pomaga. Ne več zakompleksani svetovljani ali butalski domoljubi, temveč Slovenci in Evropejci z veliko začetnico. Skozi ta popek sveta med ravnino, gorami in morjem tečejo silnice slovenske in svetovne zgodovine, tu lahko evropska človečnost zmaga ali izgubi. Nekaj med goščarskim in misijonskim je v tem našem prebivanju skozi šivankino uho zgodovine. Kdor ni *nikjer* doma, ne more biti v svetu *nekje* doma. Iz tedna v teden dozorela besedila prenašajo zdravilno moč za to našo razbolelo skupnostno dušo. Prek drugega zdraviti sebe, celiti svoje rane, nato pa se zaceljeni vrniti k sosеду. Skozi oči drugega pogledati sebe v oči – to bo to.

⁹ A. Rebula: “Izviri slovenske duhovnosti”, str. 124–125.

¹⁰ A. Rebula: *Senčni ples*. DZS 2004, str. 288–289.

Mnenja, izkušnje, vizije

Egist Zagoričnik

Kitaristični manifest

Kar velja za inštrument, velja tudi za tistega, ki ga igra. Ali pa tudi ne?

manifest – javna, navadno slovesna izjava, razglas: izdati manifest; pisati navdušene prvomajske manifeste/podpisati manifest/ekspr. Zdravljica je Prešernov politični manifest

konformist – kdor sprejema in upošteva družbene ali skupinske norme zaradi osebnega udobja, koristi, prilagodljivec

S tem začnimo.

Pošast hodi po Evropi – pošast konformizma

Konformizem ima več razlag, vse pa se vrtijo okoli tega, da človek sprejema neko mišljenje ali obnašanje zato, ker ga tudi drugi sprejemajo. Čeprav se zaveda, da to ni prav, noče izstopati, boji se biti izjema ali pa v tem celo vidi korist.

Zato se konformizem pogosto primerja z oportunistom. Ali s pomanjkanjem poguma. Ali s taktiziranjem brez iskrenega prepričanja.

Skratka, najhuje je, ko cela družba začne ravnati tako; ko vsi vedo, da nekaj ni prav, vsi vedo, da bi bilo treba ravnati drugače, sicer bo na dolgi rok

vse propadlo, ampak *nihče* si ne upa stati sam proti toku. Tudi če kdo dvigne glas, je to le glas vpijočega v puščavi, nakar se še tisti redki posameznik vda. Konformizem je vdaja razuma pred masovnim drvenjem v prepad. Če se drugi mečejo v prepad, se dajmo še mi.

To ni novodobni fenomen. Ko so se naši opičji pradedje v savani pognali v beg, so bežali vsi, šele potem so pogledali, ali je bila res v bližini hijena, ki bi jih ogrožala. Kdor je bil pametnejši in je splezal na drevo, je bil obsojen na to, da bo njegov rod izumrl, ker je ostal sam in brez potomstva. Mi smo potomci konformističnih opic, ki so raje bežale. Tako to je. Konformizem je kot kognitivna napaka zapisan v naših genih.

Jugoslovanske kitare

Nekoč je bila Jugoslavija in imeli so kitare, ki jih je tepel glas, da proizvajalcem uspe na sto kitar izdelati eno dobro, pa še to slabo. Le sem in tja je kaka izstopala. Ena takih je bil solist, kopija Fenderjevega mustanga. Če bi imeli na izbiri novega, originalnega mustanga ali štirideset let starega solista, bi bil dobro ohranjen in nastavljen solist zelo konkurenčen.

Z besedo “originalen” je namreč problem. Na tla Evrope je stopila pošast konformizma, plevel, ki se mu z drugo besedo reče *legalen ponaredek*.

Plodna tla za legalne ponaredke

Še preden se je zadnji vojak JLA odpeljal iz novorojene Dežele, smo začutili roko kapitalizma. Brezposelnost je postala glavni proizvod naše industrije, delavci pa “tehnološki višek”, znašli so se “na čakanju” ali pa so postali “predčasno upokojeni”. Z izgubo 22-milijonskega jugoslovanskega trga nas je ostalo le dva milijona, ki pa smo, kot otroci v trgovini z igračami, začeli nemudoma gledati čez plot. Naenkrat slovenski krompir ni bil več dober, pojavil se je “ameriški”. In že smo pri prvem ponaredku: čips American Crunchips, na primer, je nemški. Torej: šenčurski kifeljčar ni več dober, krompir mora biti *ameriški*, čeprav vsi vemo, da ni.

Pojavila se je mreža trgovin za manj premožne 99 *tolarjev* (ob prihodu evra in z nenadno inflacijo so postale to trgovine 99 centov). Te trgovine se danes imenujejo “kitajske trgovine” ... in v njih za 99 centov ne boste več našli kaj dosti.

Proizvajalci so prodajali vse manj, saj je zvestoba domači proizvodnji segala le do roba denarnice. Začeli so še sami prodajati cenejše tuje blago. A če je noga navajena na čevlji Peko višjega razreda, ne bo po novem pod to znamko nosila kitajskega švedra. In je šel Peko po gobe. Alpina hodi po tankem ledu, ko prodaja čevlje, narejene na Kitajskem. Ti čevlji so vsaj poceni in kolikor toliko kvalitetni, vendar puščajo grenak priokus. Planika, ki je po škandalu z Adidasom izginila in mnogo pozneje vnovič vzniknila na drugem koncu Slovenije, prodaja sicer doma narejeno obutev, višjega cenovnega razreda in višje kvalitete; zanimivo bi bilo vedeti, koliko obutve prodajo v primerjavi z Alpino, v primerjavi s trgovci, ki odkrito prodajajo cenene azijske izdelke. Nekoč pa je Adidas proizvajal čevlje v Kranju in v Londonu so kapitalistični Evropejci kupovali komunistične superge z oznako *Made in Yugoslavia* ...

“Prvorazredni” Evropejci vedo, da smo “drugorazredni” Evropejci iz vzhodnega bloka željni tujega-in-boljšega-od-tega-kar-je-bilo-do-zdaj, nimamo pa izkušenj, kaj naj bi tisto bilo. Zato so v taistih državah pokupili tovarne, v katerih zdaj proizvajajo robo “zahodnih” znamk za “vzhodne” države. Tako boste v Berlinu kupili nemško hrano Whiskas za mačko, v Sloveniji pa morda poljsko oziroma litovsko. Za nutello se niso potrudili niti toliko, da bi jo prodajali v enaki embalaži, da o vsebini sploh ne govorimo. Pivci se veselijo izbora tujih piv, vendar so Beck’s, Stella Artois in staroprarneni proizvedeni v isti tovarni kot ožujsko, v Zagrebški pivovarni, razvedneli tuborg pa je po novem iz Čelareva v Srbiji. Domači proizvajalci so se pogosto zapletali v male lokalne vojne, nato pa, kot posledica pijanskega pretepa tipa Union ali Laško, pristali na tleh in se v aktu malodane narodne izdaje skupaj z nacionalnimi vodnimi viri prodali kakemu Heinekenu.

Resnica o propagandnem aparatu

Takoj ko je prvi trgovec rekel, da bo umaknil reklamo, če bo časopis pisal resnico o tem-in-tem, in je uredništvo upognilo hrbet, je novinarstvo umrlo. Človeka je lahko zamenjati, sponzorja pa ne. Šole vsako leto izbruhajo stotine kadrov in prekleto lahko je dobiti nož v hrbet, če rečeš pijancu pijanec, saj te v petih minutah zamenja nekdo svež iz njihovih lastnih vrst, ki ga je zelo lahko zdresirati, da trobi v njihov rog. Utelesena *Živalska farma* Georgea Orwella.

Vprašajmo katerega koli *pravega* novinarja, pa bo rekel, da novinarstva v Sloveniji ni več in da je od njega ostal: a) rumeni tisk, v svoji osnovi

pisanje lažnih vesti z namenom privabljanja bralcev (od tod izraz “rumeni” – taki prispevki so bili sprva objavljeni na rumenem ozadju z opozorilom, da so izmišljeni), in b) *public relations*, reklamni teksti, naročeni članki, oglasno pisanje, kakor jih pač kdo označi. Pravega novinarstva ni več. Resnice ni več. Mogoče bomo prebrali pravi članek kakega nadobudnega mladince, vendar je zadnja stvar, ki jo bo kadar koli objavil, saj se mu bodo zaradi tega zaprla vsa vrata.

Zakaj ima propagandni aparat nenadoma tako veliko moč? Koliko stane propagandna kampanja, ki ima za cilj neki ušiv izdelek povečati v nebo, v primerjavi z vlaganjem v razvoj boljšega izdelka, ki bo nato potreboval enako propagando kovanja v nebo? Poglejte samo mobilne telefone. Pri zdravi pameti, ali res lahko milimeter velika leča fotoaparata na mobilnem telefonu pričara tako veličastne fotografske učinke, kot jih prikazujejo reklame? In še naprej: zakaj hudiča fotografska industrija ne prevzame tehnologije mobitelov, ki že z milimetrsko lečo dosežejo take učinke (primer take iz reklame, ko s polkilometrsko razdalje nekdo z mobitelom v objektiv ujame čebelico), saj bi vendar fotoaparat s takšno optiko moral biti sposoben prešteti zrnca peska na Marsu!

In ko smo že pri reklamah – eno pravilo vedno velja: pri reklami je treba najslabše lastnosti izdelka poudariti kot njegove največje prednosti. Ravno zato mobilna telefonija tako rada poudarja optiko – ker je zanič. In ravno zato ponarejevalec poudarja, da njegova kitara zveni boljše kot najboljše, medtem ko Gibson poudarja ... Pravzaprav ne poudarja kaj dosti. Kdor kupi original, že ve, zakaj ga je kupil.

Guglajmo! Smo svobodni, tam je vse na dlani! Mar ni?

Googli, youtubi, facebooki, twitterji in drugi so v lasti trgovcev. Resnica v rokah trgovcev? Kdaj smo nazadnje videli reklamo, ki je bila *realistična*?

Kustom, na primer, ameriška firma za izdelavo ojačevalcev. Poguglamo nekaj ocen uporabnikov, na Youtubu poslušamo primerjalne posnetke. In si rečemo, podjetje Kustom je pa res imenitno. Kupimo, vendar izdelek ni nič posebnega. Plehko, ampak je, kar je, dela, ni slab. Zadaj sicer piše *Designed in USA, Made in China*, ampak si rečemo: “Eh, res ni nič posebnega, ampak zdaj imam vendarle ameriški ojačevalec. Američani od Kitajcev zagotovo zahtevajo top kvaliteto. To mora biti to!” Ampak ko kustoma enkrat postavimo ob bok še tako zmahanega marshalla ali fenderja, se

hišica iz kart v trenutku sesuje. Zakaj hudiča ima tako dobre ocene na internetu, če je pa tak *klump*?!

Harley Benton v ZDA velja za renomirano firmo glasbene opreme, čeprav vemo, da slabše od tega skoraj ne more biti. Ali je stanje v ZDA absolutna katastrofa ali pa imajo oni drugačne izdelke kot mi? Kaj pa, če so vse tiste dobre ocene samo pesek v oči, da se roba pač prodaja?

B. C. Rich prodaja izven ZDA *export* modele, ki so azijski. Fender tudi. Enako Gibson, pod imenom Epiphone (kako dolgo še?). Tom Araya je igral na ESP, vendar zagotovo ne na eno tistih kitajskih pokvek, kakršne se pojavljajo pri nas. Kaj imajo te kitare skupnega? Cenovni rang okoli 300 evrov, kupili ste "visoko" firmo in veselo igrate. Če pa bi primerjali vse kitare tega cenovnega razreda, bi ugotovili, da imajo dele – in tovarniške napake – identične. Vseeno je, kaj kupimo. Če smo kupili v istem cenovnem razredu, je skupek delov verjetno prišel iz ene in iste megatovarne nekje v osrednji Kitajski in vsa razlika med njimi je samo v naši glavi – in v logotipih proizvajalca.

Proizvajalci ne smejo lagati kupcem. Vseeno pa malce zavajajo. Tako kot je bilo nekoč z vžigalniki Zippo; če je pisalo *Made in USA*, je bil ameriški. Če je pisalo *Bradford PA USA*, smo vedeli, da je turški. Trace Elliot ne sme lagati, lahko pa zavije v celofan in posuje z vrtnicami: *DESIGNED IN THE UK AND USA*, a spodaj vseeno piše *Made in China*. Manj iskreni bodo napisali samo *Designed in USA* ali *Duncan Design*. Verjemite, Duncan Design in Seymour Duncan sta, čeprav od "iste" firme, *svetove* narazen. *Designed in USA* absolutno ni *MADE in USA*. Pa tudi če bi bilo – dobro ime ZDA je že tako umazano, da zdavnaj ni več prodajna prednost.

Algoritem iskalnikov tipa Google sklepa takole: če nekaj iščeš, potem to želiš imeti – in iskalnik bo serviral same pozitivne rezultate in strani, kjer lahko to kupiš. Nekateri zato nakupujejo tako, da iščejo samo negativne ocene, iz katerih izluščijo resnico.

Kako se znajdejo proizvajalci, I.

V Moskvi v VDNH, razstavišču velikosti manjšega mesta, med palačami velikosti Narodne galerije stoji paviljon Kitajske. V njem pa, kot da smo stopili v slovensko trgovino! Iskreni aparati, le brez logotipa, ter kup izdelkov, ki spominjajo na "dom, sladki dom". Si rečemo: "Moj toaster je pa original, ga je Iskra naredila še v času Jugoslavije," gremo domov, potegnemo iz naftalina mamin toaster, pogledamo, ali na mestu, kjer je kitajski

ponaredek imel samo ovalni prostor za logotip, piše Iskra. Odkrijemo, da je Iskra samo ovalna nalepka na za to določenem mestu na ohišju. Tudi Jugoslavija, čeprav “za železno zaveso”, očitno ni bila imuna. Vendar tega nismo mogli vedeti, saj nismo prav dosti potovali v tujino ...

Proizvajalci ne morejo več igrati na patriotizem. Na voljo so naslednje možnosti:

1. proizvodnja nalepk za lepljenje na kitajske proizvode,
2. “selitev proizvodnje” na Kitajsko, kar je v celofan zavita prva trditev, le da ime “proizvajalca” natisnejo že na Kitajskem,
3. prepakiranje v originalno domačo embalažo,
4. prodajanje uvoženih izdelkov pod lastno znamko (kitare Flamenco v Seville so *Made in China*).

Vse je eno in isto, razlika je samo v količini celofana, v katerega je ovito. Bolj strašljivo je naslednje:

5. vreči puško v koruzo in se prodati Kitajcem,
6. še bolj strašljivo: prodajanje ponaredkov, kot da so originali,
7. vdajanje v usodo, češ, “kaj pa čmo”.

Tu ni ostrih meja med enim in drugim. Ne sme pa se to primerjati s tem, zakaj je Pipistrel šel odpirat tovarno na Kitajskem. Evropska birokracija je tako zadržana, da je svetovno znani proizvajalec večino svojih letal prodal izven Evropske unije, torej je logično, da je bila proizvodnja preseljena izven Evrope. Pipistrel je dokaz, da problem, s katerim se srečujemo, ni samo posledica našega konformizma glede kitajske dampinške agresije proti evropskemu trgu, ampak tudi toge evropske birokracije ... in našega konformizma glede evropske birokracije, češ naša je, izvolili smo jo, je že tako prav.

Kako se znajdejo proizvajalci, II.

Najhujše je, ko se konformist *zaveda*, da dela narobe, vendar bo branil svoj “prav”, čeprav hkrati ve, da samemu sebi žaga vejo. Konformistične sile z antipropagando ponižujejo izdelke starih mojstrov, češ, saj niso nič boljši, samo znamko prodajajo. Tudi velika in kvalitetna podjetja začutijo padec prodaje na trgu. Prisiljeni so izdelati linijo izdelkov nižjega razreda, saj je razkorak med visokokvalitetnimi inštrumenti in ponaredki prevelik in se kupci vseeno raje odločijo za nakup 300-evrskega kompromisa enkrat na leto, kot pa 3000-evrske mojstrovine-za-vse-življenje. Nižjecenovni originali pa slabšajo ugled svojih očetov. Primer: podjetje Gibson ima dva

cenovna razreda kitar. V enem kitare stanejo od 1000 do 1500 evrov, v drugem od 3000 naprej. Tudi med tistimi za 1500 evrov se najde kak biser, vmes pa so modeli, pri katerih se vprašaš, ali jim je bilo res treba narediti tako slab inštrument. Toda če hoče podjetje nahraniti svoje delavce, se mora znajti tudi z masovno proizvodnjo. Tako je svoje "hčerinsko" podjetje Epiphone iz New Yorka preselilo najprej v Korejo in nato na Kitajsko. V ogromno tovarno z ogromnim logotipom Gibson. Samo vprašanje časa je, kdaj se bodo vdali in bodo začeli prodajati ponaredke samih sebe, izdelane v lastni tovarni.

Fender že od pamtiveka počne enako. Ali je *fenderca* ameriška iz kanadskega javora ali je mehiška, indonezijska, korejska? Vse imajo enako nalepko. Vse so nastale pod okriljem istega podjetja. Nivo kvalitete izdelka pa zagotavlja lokacija, kjer je bil ta narejen. Da je vse skupaj še hujše, morda izve samo prvi kupec, ki prejme originalno dokumentacijo. Na trgu rabljenih izdelkov ti v trenutku prodajo v Indoneziji izdelan inštrument kot ameriškega, pobašejo 1000 evrov dobička v žep in se sladko smejijo tvoji naivnosti, ti pa s tem, ko (slabo) igraš na slabo kitaro potrjuješ, da "originali" niso nič boljši od indonezijskih ... Kača, ki konformistično grize lastni rep.

Metanje puške v koruzo

Mnogi giganti, ki so nekoč mislili, da so nedotakljivi, so propadli. Gorenje se je od slovenskih velikanov še najdlje borilo proti embargom, zmanjšanem trgu in konkurenci. Do zdaj je bila največja ovira kitajskega prodora v Evropo dejstvo, da so naročila po pošti potovala tudi dva meseca. S prodajo Kitajcem je Gorenje še eno od evropskih podjetij, ki je spustilo trojanskega konja skozi obzidje Evrope.

Ilegalni ponaredki

Namig: če vam prodajajo kitaro znamke Gibson in na njej piše *Made in USA*, bodite pozorni. Gibsonu ni treba poudarjati, da je *Made in USA* – in na originalno kitaro tega *po navadi* ne napiše. Na spletni strani podjetja si pozorno oglejte, kako označujejo različne modele kitar, in preverite, kako je označena vaša. Poleg tega: Gibson vedno proda kitaro s certifikatom, garantnim in servisnim listom z datumom izdelave, zapisnikom pregleda,

ročnim podpisom serviserja ter fotografijo kitare na delovni mizi. Seveda je vprašanje časa, kdaj se bodo ponarejevalci potruditi narediti tudi to, ampak zaenkrat velja, da je potrebna velika pozornost, če nekdo prodaja kitaro Gibson brez vsaj enega od naštetih dokumentov ...

Po vsej Evropi na istih prodajnih policah ponaredki stojijo ob originalih; razlika je samo na listku s ceno. Trditev, da so ponaredki in originali enakovredni, niti ni zgrešena. Koliko "originalov", ki smo jih kupili, je zares *originalnih*? Ali je prodajalec dal certifikat, fotografijo in podpisan servisni list? Ni? Potem je kupca brezobzirno ogoljufal.

Na trgu rabljenih glasbil lahko odkrijemo ponaredek, še preden si kitaro sploh ogledamo. Goljuf bo kitaro vedno prodajal z zgodbo, ki kupca prepričuje, da jo mora kupiti čim prej, sicer ga bo kdo prehitel. Recimo: "Zaradi ločitve se je moram hitro znebiti, nočem, da jo dobi žena/mož." Ali pa mora kitaro prodati, ker z žena pričakujeta naraščaj in potrebujeta denar za zibelko. Ali pa je umrl dedek, ki da je imel kitaro že od leta 1965, prodajalec niti ne ve, koliko je vredna, jo pa poceni proda. Ali pa je poškodovana in prodajalec zatrjuje, da je stala 5000 evrov, a ker je udarjena, ji to zbijе ceno. Prodaja jo za 1000 evrov. Pa si rečemo, okej, tole poškodbo zrihtam za 500, pa bom imel 5000-evrsko kitaro za samo 1500 evrov. Ne, ne bom je imel. Imel bom 300-evrski ponaredek, po katerem je nekdo udaril s kladivom.

Tako kot če kupujemo moped, pa v oglasu piše, da je brez papirjev, ker nikoli ni bil registriran. Kdo na svetu je še kdaj kupil moped z namenom, da ga ne bo registriral?! Tomosa, ki ima registracijo praktično gratis?! Ali pa prodajalec razloži, da je lastnik dementen starček v domu, ki ne more podpisati prepisa. Zato pa stane samo 250 evrov. Lahko smo prepričani, da je ukraden in da je neki revež ostal brez svojega zvestega mopedca.

Kaj pa čmo ...

Naš konformizem je postal naša nemoč. Ne moremo se nasloniti na lastno proizvodnjo, ker smo jo "preselili" na Kitajsko. Ne moremo plasirati svojega izdelka, ker imajo Kitajci desetkrat cenejšega. Tudi če nekaj izdelujemo sami, nas je tako ali tako kupil Kitajec in gre ves denar zdaj k njemu. To ni rovarjenje proti Kitajski, še zdaleč ne. To je rovarjenje proti konformizmu. A kje je tukaj nevarnost? Naj se samo ena malenkost zgodi narobe s Kitajsko, da ne bo mogla dostavljati, ali pa naj bo nekaj tako globalno narobe, da Kitajska pade "iz igre". Spoznali bomo, da čeprav imamo priložnost, nimamo več sredstev, načinov, moči, tovarn, da bi lahko kaj naredili sami.

Stavili smo na ponarejenega, neekološkega, zdravstveno oporečnega, najcenejšega konja in pričakovali, da bo zmagal vse dirke za nas. Zato je “kaj pa čmo” najslabši možen izgovor.

Kaj pa, torej, čmo, če Kitajska pade? “Saj imamo še Indijo.” To je najslabši, najbolj konformističen odgovor! In kako smo si torej odgovorili, ko je udarila korona, ko se je v Suezu zagozdila ladja?

Kaj zares čmo? Tukaj denarnica ne sme več imeti glavne besede: stati trdno na lastnih nogah!

Domači izdelovalci

“Zdaj imamo pa dovolj,” zarohnimo, “podprli bomo domačo industrijo, domače izdelovalce, naredili bomo sami!”

Vendar se je pošast konformizma že razširila v vse pore. Kako verjeti, da smo kupili originalne napenjalce znamke Grover? Originalni floyd rose in druge dele? No, prav – kdo pa *ne* prodaja kitajske robe!? Kaj sploh še *je* original? Tačas ko se praskamo po glavi, ali je nekaj še original ali ne, azijske firme zaposlujejo specialiste za izmišljevanje evropskih imen artiklov. Naši trgovci medtem mirno prodajajo 10-evrske dele iz Kitajske po 110 evrov.

V redu, rečemo, bomo kupili njihove dele, tisto, kar je nujno potrebno in se ne dobi drugje, ostalo pa bomo izdelovali sami. Kar naenkrat opazimo, da so vsi deli dobavljivi po tako nizkih cenah, da nima smisla, da bi se sami mučili z izdelavo. Padli smo na iste limanice kot reveži v diskontih, kjer “naj bi bilo” vse po 99 centov.

Dobi se komponente vseh znamk in specifikacij. To, da je les svež, na hitro zlepljen, da prodajalec ne pozna tehničnih podatkov ne o dolžini, ne o radiju, ne o prečkah, je druga zgodba. Ko smo že pri vratovih, kupimo še trup, in ko smo že tu, eh, kupimo kar vse. Da bo kitara “drugačna”, damo telecasterjev vrat na strata in stratov vrat ter kakšne hot railse na telecasterja, pobarvamo z odbito barvo in že imamo “unikatno” linijo kitar, ki ji damo “veljavo” z zasoljeno ceno; majhna zmaga za konformizem, velika izguba za človeštvo.

* * *

Udobno je jesti jagode sredi zime in se pretvarjati, da niso prišle iz edine dežele, kjer pozimi rastejo sveže jagode, kjer so Arabci pobili dva milijona staroselcev, kar pa jih niso pobili, so jih ugrabili, prodali v suženjstvo ali

jih kot janičarje nagnali, da suženj pobija sužnja (beri Toma Križnarja). Ja, v 21. stoletju smo, vendar naše udobje sloni na srednjeveškem mučenju. Prav tako se proizvodnja ob zatiskanju oči iz Evrope seli v dežele, kjer se požvižgajo na zdravstvene, humanitarne in okoljevarstvene konvencije.

Evropejci so danes enaki slovenskim delavcem leta 1991. S tem ko so proizvodnjo in z njo gospodarsko rast preselili v dežele onkraj devetih gora in voda, za katere jih prav nič ne briga, so sami postali tehnološki višek. Evropa ukinja zdravo pamet, ki pravi, da lokalna skupnost bogati, če ne kupujemo pri tujcih, ampak izdelujemo in kupujemo domače.

V Evropi je vse manj proizvajalcev. Kot v novinarstvu ni več novinarjev. Flamenko se igra na kitajske kitare. Domači proizvajalci lepijo nalepke na azijsko robo. Rogovih koles ni več, kupujemo azijske bicikle s Pony nalepko.

Recimo stvarem, da so, kakršne so. Naša glasba propada. Ne samo zaradi tržnih zakonitosti, ampak tudi zato, ker imamo vse manj kvalitetne inštrumente. Ker se glasbeniki v obupu zadovoljijo s tem, da na njihovi kitari piše *Fender*, čeprav vedo, da je to samo napis na korejski, indonezijski ali kitajski verziji ali, bognedaj, iks ponaredku. Ampak to je Damoklejev meč, saj publika lahko tudi reče: "Lej ga, fenderco ma, pa ma še vedno posran zvok, mamin sinko." Konformizem je zlo, ki deluje v obe smeri. Kdor se z ognjem igra, se opeče.

Ja, res je, mogoče v Evropi nihče več ne dela napenjalcev za strune, bore malo jih navija magnetne in nobena tovarna glasbil na svetu ne more več iti v gozd in posekati 300 let starega drevesa ter ga naravno starati 20 let, da bo dobro zvenel. To lahko naredi samo en Tomaž ali Janez, ki najde pri kmetu za skednjem 20 let pozabljeni ploh in iz njega izrezlja mojstrovino, ki bi jo Gibson brez sramu prodajal za 5000 dolarjev.

Vendar Janez in Tomaž nimata kaj rezljati butičnih kitar, dokler je ljudem udobneje kupiti ponaredek in se *pretvarjati*, da je original. Tudi če glasba zveni podrekan, vsaj ububožali niso pri nakupu kitare za štirimestne številke.

Spomnim se modrosti svoje mame: "Smo prerrevni, da bi poceni kupovali." Če kupuješ poceni, boš kmalu spet kupoval. Kupi enkrat, pošteno, in imej vrhunski inštrument za vse življenje. Ko sem kupil svojega gibsona, je samo pomenljivo, odobravajoče pokimala.

In kaj je narobe s kitarami iz Kitajske?

Kvalitete se ne da ponarediti. V tovarni navijejo strune, kitare preizkusijo, jih zapakirajo v kartonaste škatle in dajo v zabojniki in jih pošljejo

v Evropo. Vlaga, sol, rintanje viličarjev v skladiščih; ko kitara pride do vas, je že preživela 20.000 kilometrov pekla. Debelejše strune vlečejo drugače kot tanjše, in če skrivljen vrat še nekako poravnáš, ne moreš poravnati vratu, ki ga je potegnilo v spiralo. Težava je v tem, da svež les ni stabiliziran, še vedno diha. Tudi če ni zvit, se je (ali se še bo) skrčil in prečke bodo pogledale ven. Najmanj to. Če je les kitare pobarvan, da se ne vidi strukture in letnic, potem *zagotovo* ni to, kar piše, da je. Ko ste v roke dobili novo kitaro, je zvenela čudovito, primerjali ste jo z dragimi originali in jim je solidno parirala. V letu dni pa se bo inštrument "ulegel", dobil svojo končno formo in velika verjetnost je, da ga niti uglastiti ne boste mogli več in boste kmalu hoteli drugo kitaro.

Kaj pa sama glasba?

Če je z glasbili tak križ, ali se to pozna tudi na sami glasbi? Za površneža, ki išče izgovore, da je njegov *status quo* povsem dober, najbrž ne. Dejstvo pa je, da petdeset let stari albumi zvenijo boljše kot današnji.

Vsesplošno dovoljevanje cenenege zaradi cenejšega ter pomanjkanje volje za upor proti nerazsodnemu slabljenju lastne proizvodnje se poznata tudi v kulturi. Večina radijev predvaja izključno reklamam primerno glasbo. Ker je uvožena (pa recimo bobu bob: hrvaška) glasba očitno cenejša od domače, domači izvajalci le stežka pridejo do radijskih valov.

Zakaj se ne uprejo, ne napovejo kulturnega molka? To bi bilo tako smiselno kot stavka delavcev pred tovarno, ki je šla v stečaj. Nihče jim ne bo vnovič odprl tovarne in jih zaposlil. Ampak če ne bodo stavkali, nihče ne bo vedel, da se dogaja krivica, ne samo njim, ampak celemu narodu, saj kdor še ni padel čez rob prepada, pridno stoji v vrsti. Le zakaj bi bil izjema, če pa so vsi drugi tudi v isti vrsti? ...

Pa vendar: če bi ves narod vedel, kaj se dogaja slovenski glasbi in v slovenski glasbi, če bi kolektivno udaril bojkot komercialnih radijev, bi se zgodilo isto kot v novinarstvu: nič ni hudega, če resnica boli, dokler sponzor ne odide. Ko sponzor odide, ker pač nihče več ne posluša dotične radijske postaje, pa bo ta radio kaj kmalu predvajal Simfonični orkester RTV Slovenija, če bo treba.

Kaj se torej dogaja na glasbeni sceni? Glasbeniki, tisti, ki hočejo zaslužiti vsaj malo kruha, se vdajajo podpopprečju in še sami igrajo ceneno "reklamno" glasbo, celo v hrvaščini, ne zavedajoč se, da tujih glasbenikov ne vrtijo zato, ker bi bili bolj zanimivi, ampak zato, ker so dajatve zanje nižje.

ZDA se proti temu, recimo, borijo s tem, da so na uvožene proizvode nabile ogromne dajatve, domačim proizvajalcem pa jih sprostile. Patriotizem gor ali dol, na koncu ima zadnjo besedo denarnica. Ta vlak je za nas žal odpeljal, odkar je Hrvaška v EU. Nekako takrat, s sprostitvijo trga, se je invazija na slovenska ušesa tudi začela, mar ne?

In v konformistični Evropi je pač tako, da če se že ni treba truditi z izjemno glasbo, saj je itak nihče ne posluša, tudi za inštrumente ni treba, da so bogvekaj. In tu kača spet grize lastni rep: tudi če bi hoteli igrati izjemno glasbo, s podpovprečnimi inštrumenti nadpovprečne skladbe ne moreš igrati. Razlika med dobrim in slabim inštrumentom je namreč, da slabega lahko samo *prisiliš*, da dobro igra, za to pa moraš biti toliko boljši glasbenik, dober inštrument pa *kar sam hoče* čudovito igrati, ti mu s prsti samo pokažeš, kaj želiš. Z dobrim inštrumentom samodejno postaneš boljši glasbenik.

Kakšne so posledice za slovensko glasbo?

Lahko bi pričakovali, da se je zvok slovenskih izvajalcev poslabšal, vendar je slovensko glasbo pokopal še en konformizem, ki ni toliko povezan z inštrumenti, je pa druga stran istega kovanca. Spodnje pismo je bilo napisano, še preden so slovenske radijske valove preplavile hrvaške popevke, slovenske izvajalce pa se predvaja samo še po načelu, da vendarle neki odstotek predvajane glasbe mora biti “naše”.

Odprto pismo ministrstvu za kulturo, 22. marec 2015

Spoštovana gospa ministrica Julijana Bizjak Mlakar!

Pozdravljeni, rad bi Vas opozoril na anomalijo, ki ima za slovenski narod ogromne negativne posledice. Razlog za mojo skrb se imenuje SAZAS.

Namreč, sistem, po katerem deluje SAZAS, je tak, da z zaračunavanjem nečesa, kar lahko v ljudskem jeziku opišemo kot “davek na zvok”, nagrajuje izvajalce, ki najvišje kotirajo na lestvicah poslušnosti. Višje kot glasbenik kotira, višji je rang pri honoriranju. To bi se zdelo *skoraj* razumno, če bi govorili o 200–300 glasbenikih, tako pa govorimo o tisočih, ki igrajo za dobrobit peščice, medtem ko s te mize zanje samo tu in tam pade drobtinica. Ampak to je samo ena polovica omenjene anomalije.

Glavna anomalija nastane pri tem, *kdo* oziroma *kaj* pride v to elito, in filter za to so radii. Namreč, vsa glasba, ki se predvaja na radiih, je izbrana po sistemu “katera glasba najbolje paše k reklamam”. Reklame zelo pazljivo

ciljajo na svojo publiko in enako pazljivi morajo biti radii, da privabijo k poslušanju čim večje število poslušalcev. Zaradi tega vsaka radikalna, inovativna, eksperimentalna, napredna, alternativna ipd. glasba avtomatsko odpade, saj privablja samo določen segment ljudi. Glasbo se izbira *statistično*, glede na to, koliko ljudem je prebavljiva. Torej, če bi prišel v eter na primer *Tango Compás* Marka Hatlaka in Stefana Milenkovića, ki sicer spadata v vrh svetovne elite, je to za dobrobit reklame, ki sledi tej pesmi, *zgrešena zlata sredina* potrošnikov. Če pa gredo v eter povprečne popevke, se sicer izgubi nekaj intelektualcev, vendar ker niso večinski kupci artiklov v reklamah, so pogrešljivi.

Najbolj poslušana glasba na radiih torej ni tista, ki bi bila nujno najkvalitetnejša, ampak tista, ki apelira na statistično povprečne potrošnike. In tako SAZAS s svojim sistemom ne nagrajuje najboljših, ampak najbolj *povprečne*.

Ko v evoluciji začnemo favorizirati povprečne namesto najboljših, je evolucije konec. Dovolite, da Vam dam primer črede gnujev. Po pravilih evolucije lev ujame najšibkejšega gnuja in ga ubije. Ostali gnuji nosijo v sebi hitrejšše gene in čreda s smrtjo šibkega gnuja postane hitrejša in močnejša. Če pa bi naš lev delal za enega slovenskih radijev, bi pobil vse gnuje, ki bi izstopali iz povprečja: najhitrešše, najpočasnejše, tiste, ki tečejo po levi strani, tiste, ki so na desni ... Preživeli hitri gnuji bi videli, da nima smisla tako hitro teči in bi raje tekli počasneje, da bi se uvrstili v varno sredino.

Čreda tako nikoli ne bo postala hitrejša in odpornejša. Ostala bo na isti točki razvoja. Ker pa se ostale črede še naprej razvijajo, jo kmalu prehitijo in naša čreda gnujev bo postala podpovprečna. Pride trop hijen, ki se požvižgajo na levovo selekcijo, in naredi masaker, saj podpovprečni gnuji niso več dovolj hitri, da bi komur koli ušli.

In če kot *trop hijen* označimo izbor pesmi za Evrovizijo, se slika skristalizira. S selektivnim izbiranjem in favoriziranjem povprečnih izvajalcev smo postali podpovprečni in niti tisti, ki smo jih izbrali kot svoje najboljše, na tekmovanju ne dosegajo več niti povprečnosti, ampak so postali konstanta v podpovprečni polovici izbora, torej predzadnji, če se nas Hrvaška in Bosna mogoče usmilita pri glasovanju ... In nam, gnujem, čisto nič ne pomaga, da se izgovarjamo na "kuhinjo". Sami smo si krivi, saj smo vzpostavili sistem, v katerem je edino *povprečno* lahko dobro.

Da je moja trditev pravilna, dokazuje eden od glasbenikov, ki je v osemdesetih predstavljal avantgardo, napadalni Peter Lovšin z revolucionarnimi Pankrti, pozneje s Sokoli. V začetku devetdesetih je posnel umirjeno, medlo pesem *Ko so češnje cvetele*. Po pravilu slovenske čredne logike gnujev se prenovljena pesem tega izvajalca, ki danes spada v SAZAS-ovo "elito povprečnih", praktično nespremenjena vrti, vendar z drugim tekstom in pod drugim naslovom. Niti toliko se mu ni ljubilo, da bi naredil nekaj novega. Zakaj izstopati iz povprečja, če pa je edino varno ostati v sredini?

Povprečneži, ki so zdaj postali elita, se seveda požvižgajo na vse to. Da se ohranjajo pri vrhu lestvic, radijem *plačajo* za to, da se jih predvaja, z namenom, da se umetno ohranjajo v čim višji SAZAS-ovi kvoti poslušnosti. In investicija v to predvajanje se izplača, saj so kvote tistih, ki kotirajo najvišje, višje od podkupnin, ki jih pobirajo radii. Skratka, visoko kvoto se doseže ne samo z načrtno povprečnostjo, enostavno jo kupiš. Primer je sam direktor SAZAS-a Matjaž Zupan, ki je v svojih srednješolskih letih kupil kup revij, izrezal kupončke za glasovanje ter novačil, celo podkupoval sošolce, da s(m) glasovali za skladbo *Poletja ne bo* (takrat je bila to skupina Melos in pesem *Poletja ni več*). Pesem je zmagala in jo danes še vedno redno slišimo, hvaležni Zupan pa je za svojo 'mojstrovino' v četrto stoletja pobral veliko več denarja, kot je bila vredna tista skladovnica glasovnic ... Pri tem je 'mojstrovina' seveda način, kako je zmagal, ne pa skladba sama. A pustimo to. Danes se glasbeniki, enako kot nekoč direktor SAZAS-a z glasovnicami, prostituirajo za glasove na Facebooku, kjer vsaj ni treba kupiti celega časopisa za posamezen glas.

Huda brca v želodec je, ko taisti radiji, ki živijo od tega početja, sebi in svojim podpovprečnim služabnikom še delijo nagrade, viktorej. To je posmeh vsem tisočim, ki na glasbeni sceni hočejo narediti kaj, kar bi nas kot narod dvignilo iz povprečnosti. In dokončen čir na želodcu naredi cinizem, s katerim perejo možgane svojih poslušalcev. S slogani *Sama dobra glasba, Več dobre glasbe, Najboljši glasbeni miks* vcepljajo ljudem iluzijo, da je ta podpovprečnost, ki jim jo dnevno tiščijo v možgane, edina dobra glasba – enako kot so produkti v reklamah edino, kar jih lahko osreči in naredi njihovo življenje popolno. Marketinška strategija, vredna samega Goebbelsa! Seveda – koliko reklam bi pa prodali, če bi govorili po pravici: "Povprečna glasba, povprečne reklame, povprečni proizvodi za povprečne ljudi"?

Zato apeliram na Vas, gospa ministrica, v imenu kulture, v imenu boja proti poneumljanju in reduciranju naroda na potrošniške zombije, v imenu tistih, ki imamo radi glasbo, v imenu ušes poslušalcev, v imenu razuma, ustavite to norost! SAZAS v svojem konceptu, v španoviji z radiji, iz naroda dela čredo podpovprečnih 'gnujev', medtem ko se 'hijene' mastijo na nas, medtem ko vse večkrat videvamo akademsko izobražene glasbenike razcapane igrati na ulici za miloščino.

Nihče ne potrebuje takega sistema. Sistem je pravičen samo za SAZAS-ovo elito, ki pa v svojem bistvu že zdavnaj ni več elitna. Kaj bi bilo narobe s tem, da bi enako kot Avtorska agencija Slovenije SAZAS od organizatorja koncerta pobral honorar samo za izvajalca, ki je dejansko nastopil? Kaj bi bilo narobe, če bi od gostilničarja pobral denar od predvajanja glasbe in ga razdelil točno tistim izvajalcem, ki so bili predvajani? Zakaj mora organizator za neki neznani rock bend, ki igra brezplačno, plačati honorar SAZAS-u, ki ta denar potem da kot nagrado podpovprečnim pralcem možganov? Če naredimo protestni koncert proti SAZAS-u in turbofolku, moramo kljub temu plačati davek SAZAS-u, ki

bo ta denar nakazal turbofolk izvajalcem. Kar koli glasbeniki naredimo, je v vsakem primeru voda na mlin SAZAS-u.

Postavimo se v drug zorni kot. Kaj bi bilo, če bi npr. Miha Mazzini pri Mladinski knjigi izdal knjigo, založba pa bi morala Avtorski agenciji plačati 500 evrov, ki bi jih AAS nato nakazala založbi Učila International? Ali pa če bi Manca Košir imela bralni večer, Avtorska agencija pa bi od organizatorja predavanja zahtevala spisek literature, ki jo je Manca Košir obravnavala, in nato pobrala 180 evrov honorarja ter denar nakazala Damjanu Murku?

Povejte mi kot človek: ali se vam to zdi normalno? Pa vendar je SAZAS zasnovan tako, da počne prav to. Pa vendar ste vi ministrica, ki to (tako kot vaši predhodniki) dovoljuje.

Če se bo to stanje nadaljevalo, bomo prisiljeni napovedati kulturni molk, pozvati k bojkotu radijev, SAZAS-a, Ministrstva za kulturo ter k civilni nepokorščini. Tu ne gre zgolj za krivice majhnih, tu gre za tragedijo na nacionalnem nivoju. Ne pozabite, kako močna je umetniška roka, saj so v osemdesetih letih glasbeniki, in to ne povprečni popevkarji, ampak rokerji, punkovci, metalci (in mnogi drugi, predvsem alternativci), pomagali osveščati narod, da je stopil na pot, ki je postala znana kot slovenska osamosvojitvev. Danes stopamo po poti, ki spet označuje začetek nekega konca. Samo poslušajte pesmi alternativnih bendov, ki pozivajo k uporabi in tudi naravnost udrihajo čez krivice, ki jih povzročajo SAZAS in zasebne radijske postaje.

Tako ne gre več. To se mora končati tukaj in zdaj. Postanite tista kulturna ministrica, ki je udarila po mizi in za razliko od svojih predhodnikov nekaj korenitega *naredila* za kulturo.

Odgovor ministrice je bil, da početje SAZAS-a ni v pristojnosti Ministrstva RS za kulturo. S tem je dokazala, da glasba v Sloveniji ni kultura, ampak komerciala, gospodarstvo. Taista ministrica je bila pozneje postavljena pred zid in odstreljena, ko je vztrajala, da Ministrstvo za kulturo ne bo plačevalo za vzdrževanje muzejskih rudnikov, pa če so še tako pomemben del kulturno-tehnične dediščine.

Ker radiji predvajajo najbolj statistično primerno glasbo za k reklamam – ciljna publika reklam pa so gospodinje, stare okoli 30–40 let –, ne bo predvajana najboljša glasba, ampak najbolj *statistična*, taka, ki ima najmanjšo verjetnost, da bo gospodinja preklopila na drug kanal. Glasba sama ne služi zgolj povezovanju med reklamnimi bloki. Komercialni radii igrajo na karto nostalgije po hrvaškem poletju (ker poleti Slovenci kot največji konformisti drviyo na Hrvaško), zato je dosti manjša verjetnost, da bo gospodinja zmenjala postajo, če bodo igrale mandoline. Kako se slovenski glasbeniki odzivajo na zgoraj opisano situacijo? So mogoče naredili kontrarevolucijo?

So mogoče slovenski kulturniki napovedali kulturni molk? Začeli so igrati na mandoline in celo peti v hrvaščini. Kakor je rekla neka glasbenica: “Ne stojimo na robu prepada – na glavo se mečemo vanj!”

Sklep

Dežela gozdov smo, rokodelcev, iznajdljivih ljudi. Če bomo izgubili te redke mojstre, ne bo ostalo nič. Ne boste več mogli primerjati, kaj je dober izdelek in kaj je zlepljeno žaganje za tretjerazredne kupce, in poslušalci bodo raje poslušali tujce, češ, saj naši itak ne znajo igrati.

Kakšno uslugo si delamo, ko se vdajamo konformizmu? Imamo mojstre, ki znajo narediti ojačevalec boljše kot Marshall in kitaro boljšo kot Fender. Ne govorite “vse je itak kitajsko”, medtem ko se mojster v svoji na pol pozabljeni delavnici sprašuje, kaj je naredil narobe, da nihče več ne naroči inštrumenta, včasih pa so kupci stali v vrsti.

Prerevni smo, da bi dovolili, da nam tujec prodaja ponaredke. Naše bogastvo je v nas. Naša kupna moč bo rasla samo, če svoj proizvod naredimo sami, vrhunsko, in ga prodamo naprej, še najbolje tujcem. Naj *oni* slabijo *svojo* kupno moč, *naša* pa naj *raste*.

Mojstri naj poskusijo čim večji odstotek glasbil narediti iz lastnih ali vsaj doma narejenih delov, in kitaristi naj kupujejo od domačih mojstrov. Tako preprosto je.

Vsi radi poslušajo glasbo. Na nas je, da jo naredimo. Po vsej Evropi se trudijo delati izjemne inštrumente. Med imeni, ki jih verjetno še nikoli niste slišali, so Duesenberg, Ran, Hilko, Ruokangas, Amfisound, Vigier, Auden, Mayones, Eko, Eggle, Hartung, Neubauer, Wreck, Doležal, Rozawood. Naj zapojejo tudi Šali, Zaletelj, Šinko, Erman, Stratodivari, Pyrc Guitars, HM Guitars, Conti, Ton, Woodie, B'Mar, PeterJ, Fiberton, Manifest ...

Naj trgovci trepetajo pred glasbeno revolucijo. V njej glasbeniki nimajo kaj izgubiti – razen ponarejenih inštrumentov. A dobili bodo hvaležno publiko.

Glasbeniki vse Dežele, združite se!

**Mnenja,
izkušnje, vizije**

Nara Petrovič

Tragedija strahopetnega

*Težki časi ustvarijo močne ljudi, močni ljudje ustvarijo dobre čase,
dobri časi ustvarijo šibke ljudi in šibki ljudje ustvarijo težke čase.*

G. Michael Hopf

Zgodbo o tragediji skupnega večkrat zasledimo v sila poenostavljeni različici: skupno je vedno slabo, zasebno pa le dobro. Takšno banaliziranje ni nič nenavadnega glede na prevlado amerikanizirane bipolarnosti na eni strani in izpostavljenost neskončni verigi dražljajev na drugi strani. Pootročena čustva nam letijo v nebo že po ogledu petnajstsekundnega filmčka na družbenih omrežjih, nimamo pa dovolj pozornosti, da bi prebrali daljši esej, kaj šele knjigo in poglobljeno (a ne konspiratorno) premislili o vsem, kar se skriva pod varljivo povrhnjico.

Površna razlaga tragedije skupnega gre nekako takole: skupno premoženje se ne more izogniti zanikrni rabi, medtem ko je v zasebnikovih rokah deležno optimalne skrbi. Toda če pogledamo, kako so skupnosti ravnale s skupnimi dobrinami skozi zgodovino (in to počnejo še danes), lahko vidimo, da so jim posvečale izjemno skrb. Navsezadnje je bilo od tega odvisno njihovo preživetje in bi potratnost imela tragične posledice. Elinor Ostrom je za raziskovanje načel uspešnega upravljanja skupne lastnine prejela Nobelovo nagrado za ekonomijo.

Vročega avgusta 2023 sem obiskal prijatelje v gorovju Sierra Nevada blizu Granade. Poletna suša na jugu Španije s temperaturami do 46 °C in dejstvo,

da večina padavin pade v nekaj mesecih, je prebivalce teh krajev prisilila, da z vodnimi viri upravljajo skrajno preudarno. Že več kot tisoč let je v rabi zapleten sistem kanalov, *acequias de careo*, ki ga vzdržujejo mnoge lokalne skupnosti na pobočjih gore. Hiše in četrti imajo zasebne rezervoarje, ki se tedensko polnijo iz javnega sistema. Prijatelji so mi opisali zajetja in zapornice ter mi pokazali tabelo s točno določenim urnikom, kdaj gre kdo odpret in kdaj zapret vodo na določenem odseku. Njihov del vasi je dobil vodo vsak teden za eno uro, ampak v tej eni uri so prejeli več kot zadostno količino tako za gospodinjstvo kot za vrt, seveda brez potratnosti.

Zgodi se, seveda, da kdo dogovore prekrši, a skupnost to ažurno obravnava. Najpomembneje je, da ni eksternalij, kajti negativnih učinkov zlorabe sistema ni mogoče "izvoziti" dovolj daleč stran, zato so vsa potencialna tveganja ponotranjena. Glavna pomanjkljivost tega vodooskrbnega sistema tiči na samem koncu, pri odplakah. Te se kopičijo v smrdljivem jezeru v dolini. V preteklosti je bil to zanemarljiv problem, danes pa, z vsemi kemikalijami v izdelkih, predstavlja grožnjo, s katero se bo treba spopasti, in domačini se pogovarjajo o rešitvah.

Takšne prakse delujejo že tisočletja, in čeprav imajo tudi nekatere pomanjkljivosti – seveda se zgodi tudi kakšna tragedija –, imajo lokalne skupnosti stoletne izkušnje, kako se težavam izogibati. Naučile so se pogovarjati v širokem krogu in se sproti soočiti z izzivi. Naučile so se postopoma stopnjevati kompleksnost samoupravljanja virov in dobrin, naučile so se tudi, da so nekateri skupni sistemi prekompleksni za lokalno in regionalno raven ter jih je treba za to, da bi delovali za skupno dobro, nacionalizirati.

Privatizacija sicer obstaja že od davnine, toda v takratnih lastniških relacijah se je izražala povsem drugače kot danes, tudi opisovali so jo z drugačnimi izrazi. Nikoli se ni dogajala tako velikopotezno, celo globalno, kot po letu 1980 in zlasti po letu 1990, ko je, denimo, perestrojka povsem preobrnila lastniško strukturo v državah nekdanje ZSSR. To smo v blagi obliki doživeli tudi v Sloveniji. Zanimivo je, da je bila beseda *privatize* v Websterjev angleški slovar vključena šele leta 1983; v slovarju pravijo, da prva zabeležena raba besede sega v leto 1948.

Pred kapitalizmom se nobena privatna entiteta ni mogla dvigniti do takšne stopnje moči, nezamejene z nacionalnimi (in prej fevdalnimi) strukturami oblasti, kot jo imajo danes multinacionalne korporacije. Tako se je povsem spremenila narava privatizacije. WalMart, denimo, zaposluje več kot dva milijona ljudi in je s 622 milijardami dolarjev prihodkov primerljiv z BDP-jem Belgije, Švedske ali Irske (ta je devetkratnik BDP-ja Slovenije). Skupni prihodki stotih največjih korporacij na svetu le malce zaostajajo

za celotnim BDP-jem Kitajske. Skupno premoženje desetih najbogatejših Zemljanov znaša okrog 1,5 trilijona dolarjev, kar je primerljivo s premoženjem nekdanjih kraljev in knezov, s tem da so sodobni fevdi digitalni, kar Yanis Varoufakis opisuje kot tehnofevdalizem. Digitalno premoženje se, seveda, preliva nazaj v fizično in tako je Bill Gates lastnik več kot 100.000 hektarjev kmetijskih zemljišč v ZDA, poleg tega pa prek svoje fundacije obvladuje še na stotine milijard investicij v stvarne razvojne projekte, ki so mu osebno všeč. Tako pridemo do točke, ko privatizacija res ni več tisto, kar je nekoč bila.

V interesu klasičnih zasebnih lastnikov je, da upravljajo premoženje enako ali celo bolj skrbno in učinkovito kot uporabniki skupnih dobrin. Vredno je opaziti, da skrb izpuhti na točki, kjer se zasebna lastnina konča. In še nekaj je: ogromna brezosebna lastnica (multinacionalna korporacija) je nesposobna zares skrbeti. Zagovorniki privatizacije trdijo, da bi *acequias de careo* v primeru privatizacije delovali še bolje, toda večina strokovne literature poroča o nasprotnem. V revnih državah niso redki prizori krpanja propadlega vodovodnega sistema z novo obliko "tekoče vode", pri čemer delavec med tekom potiska voziček s kanistri pitne vode po obubožanih četrlih.

Na drugi strani enačbe privatizacije in skupnega upravljanja so prostrane dobrine, kot so reke, morja, gozdovi; nahajališča plina, nafte, mineralov in kovin; energetska, prometna, zdravstvena in izobraževalna infrastruktura. Vse to je preveč abstraktno, da bi lahko za takšne danosti skrbel zasebni lastnik tako, kot skrbi za posamično drevo, plažo, ogrlico, žival ali osebo. Upravljanje širokih virov mora vsebovati komponento skupnega dobrega, pri čemer je treba kar najbolj paziti, da se ne bi dogajale eksternalije.

Meja med zasebnim in skupnim je danes širša in bolj zamegljena kot kadar koli prej. Mamljivo je zgolj izkoristiti infrastrukturo, izcediti iz nje dobiček in se izogniti naložbam v njeno vzdrževanje. Ko se začnejo obsežne okvare, je priročno skomigniti, razglasiti stečaj in uničeno infrastrukturo vrniti nacionalni skupnosti, da jo popravi z vladnimi naložbami. Takšne mahinacije so zvita nacionalizacija zasebnih dolgov bogatašev. Ko je infrastruktura popravljena, bodo kandidati hitro naokrog, da jo spet privatizirajo. Zelo poučna je zgodba o neuspeli privatizaciji britanskih železnic, globalno pa je verjetno največ primerov zlorabe vodnih virov.

Od osemdesetih let prejšnjega stoletja, ko se je začela obsežna privatizacija po novem, neoliberalnem modelu, so imeli novi lastniki prej javne infrastrukture in storitev več kot dovolj časa, da dokažejo svojo domnevno premoč, toda, kot kaže, jim ne uspeva vedno in povsod. Marsikdaj so jih

morale reševati državne oblasti. Vrhunec perverzije je bilo reševanje bank po krizi v letu 2008.

Temna stran korporativne privatizacije je dokumentirana v stotinah časopisnih člankov in knjig, med povsem svežimi je *Tihi državni udar (Silent Coup)*, delo raziskovalnih novinarjev Claire Provost in Matta Kennarda. Knjiga opisuje institucionalni strukturalni pritisk, ki ga korporacije nalogajo vladam, s čimer jih popolnoma ohromijo, mediji so utišani, velike nevladne organizacije pa pokupljene. Sliši se ekstremno, ampak če ste kdaj prebrali kakšno vrstico izpod peresa Toma Križnarja, si lahko predstavljate, kam pes taco moli.

Ne bi me čudilo, če bi me ob branju teh izjav prijatelji kapitalizma označili za sovražnika Zahoda, "komunjaro", zagovornika vladnega nadzora nad vsem in ničelne svobode za zasebno podjetništvo. Tega ne zagovarjam. Kritiziram bolesi privatizacije, ne verjamem pa, da bi družba lahko delovala brez zasebnega sektorja. Pomemben je in treba ga je varovati, toda ne za ceno varnosti skupnega dobrega. Če ne razumejo, kaj kritiziram in zakaj, naj le preberejo *Tihi državni udar*.

Odraščal sem v času socializma in dobro se spomnim, kako slabo se lahko izteče nacionalizacija vsega in to, da vlada preveč moči usmeri tja, kamor jih ne bi smela. Videl sem tudi primere dobre prakse skupnega lastništva in samoupravljanja, tako v podjetjih kot v zadrugah in raznih organizacijah. Med javnim in zasebnim je treba najti pravo razmerje, pri čemer se nekatere funkcije in storitve seveda bolje prilegajo eni in nekatere drugi strani. Naloga demokratično izvoljene vlade je, da na nacionalni ravni zagotavlja spoštovanje skupno dogovorjenih organizacijskih načel. Kjer koli se javni in zasebni sektor znajdeta v konfliktu, mora vlada zagotoviti kakovostno arbitražo. Cilj je (ali bi moral biti) zagotoviti najboljše možno upravljanje sredstev in virov na vsaki stopnji kompleksnosti. Za to morata zasebni in javni sektor sodelovati za skupno dobro, ne pa tekmovati.

Kompleksnost zdravstvenega sistema in njegova socialna narava pomenita, da mora biti to pretežno javna služba, na katero se priključujejo posamične zasebne pravne osebe, tako manjše (npr. zasebni zobozdravniki) kot večje (npr. zavarovalnice). Nasproten primer najdemo v kmetijstvu, kjer so temelj dejavnosti zasebna kmetijska gospodarstva, ki se povezujejo z javnimi in zasebnimi pravnimi osebami (zadrugami, zavodi, podjetji ...) ter so deležna raznih uslug in podpor na nacionalni ravni.

Iz komunizma se še spomnimo tragedije ob nacionalizaciji kmetijstva, zlasti v ZSSR. Prvi val privatizacije je vrnil zemljo nekdanjim kmetom, vse lepo in prav, toda kmetje so se selili v mesta, komasacija je večala kmetije,

zemljišča so bolj in bolj obvladovali zasebni pravni subjekti, kar je nazadnje privedlo do *korporativnega* gospodarjenja z zemljo. To ni tista stara oblika privatizacije, pri kateri je lastnik vpet v lokalno skupnost, kulturo in pokrajino, v katero so enako vpeti tudi njegovi otroci, in ne more pobegniti v turkizno morske in davčne oaze. Naj zemljo obvladujejo kolhozi ali korporacije, rezultat bo tragičen.

Ker nagovarjam bralce *literarne* revije, naj se tu obregnem še ob kulturo skozi prizmo tragičnosti skupnega in zasebnega. Organske skupnosti imajo značilno geografsko in etnično identiteto, ki pogojuje njihov naivni umetniški izraz. Temelj identitete je ideološki in s tem moralni, vse skupaj določa relativno ozko območje dopustnega oziroma sploh predstavljivega. Rezultat so globoki in ozki žepi značilnega kulturnega izraza, ki valovijo skupaj s spremembami v pokrajini, ideologiji in etnični identiteti. V takih skupnostih je kultura ornament, ki poudari njihove organske prvine. Izvzeta iz konteksta nima enake estetske vrednosti in pomena.

Mesta, zlasti velemesta, so kozmopolitska. V njih je kultura osvojen ornament, osamosvojena je kot proces družbenega samoozaveščanja, kar postane nuja ob naraščajoči kompleksnosti. Proces je dialektičen, oplaja se z valovanjem idej in ideologij, odziva se na politične in socialne pojave, zagovarja in kritizira, enemu polu idej se upira, drugega podpira. Vse to je možno šele, ko se kultura urbanizira. Vmeša se v temelje kolektivne samoopredelitve in kolektivnega dogovora, drzno zatrese stebre družbenih struktur.

Vaški in mestni trg sta po značaju povsem drugačna. V vasi se pred cerkvijo srečujemo, da se utrjujemo v enakosti, v mestu se pred mestno hišo srečujemo, da se utrjujemo v različnosti. Odkar večina ljudi živi v mestih ali v nenehni interakciji z mesti, žepi značilnih kulturnih izrazov izginjajo, kolektivna identiteta nima pravih opornih točk drugje kot v ideologiji in kulturi, ki se sidrata v mestih.

Naj dodam povrh še razsežnost zasebnega in skupnostnega ter ilustriram pojavnost kulture v njunih ekstremih. Ekstrem skupnostnega je popolno samoupravljanje, stopnjevano do totalne nacionalizacije, kar terja centralizirano vladavino z močno roko. Kulturna identiteta podeželja razpade in životari kot folklor, v mestu pride do kulturne homogenizacije ob cenzuri vsega ideološko nekorektnega. Ni več srečevanja pred cerkvijo v enakosti niti pred mestno hišo v različnosti. Politično korektna kultura je pohlevna, plitva, predvidljiva, monotona. Kakovosten kulturni izraz je možen le v tujini. To je kulturna tragedija skupnega.

Kulturna tragedija privatizacije se konča precej podobno, le pot je drugačna. V družbi, kjer je vse privatizirano in kjer vsa razmerja regulira nevidna roka trga, se moč koncentrira v obliki kapitala. Kapital se hoče vse bolj koncentrirati in vse družbene subjekte uporabljati za ta namen, tudi v kulturi. Popkultura, v kateri gresta ustvarjalnost in marketing z roko v roki, je neposredni proizvod kapitalizma. Tragično je, da dandanes praktično vsako kakovostno knjigo ali skladbo pogoltne ta popkultura, da ji uspeh pripisujemo, če je postala prodajna uspešnica oziroma *bestseller*.

Seveda ZDA, središče kapitalizma, narekujejo trende in producirajo največje zvezdnike tudi zaradi globalne dominantnosti angleščine. Tako je navkljub hiperprodukciji potrošnja skoncentrirana na popkulturne superzvezdnike. Nesporno je, da sta Adele in Taylor Swift vrhunski vokalistki, ampak bombastični pomp okrog njiju je vsekakor sad marketinga. Zasedata absolutno preveč prostora, tako da ob njiju ne slišimo glasov Parise Persian, Arune Sairam, Adriane Calcanhotto, Gigi de Lana, Nadie Murakami, Sertab Erener, Sahar Zibaei, Nine Burmi, Sebnem Ferah, Lise Gurenge, Nece Falk ... Še vaški zbor pod pritiskom popkulture prepeva največje hite v svojih "izvirnih" različicah in šteje vsečke na družbenih omrežjih. Kje je danes kultura te Amerike je jasno, če se spomnimo, kako drugače so bile pred desetletji slavne, denimo, Janis Joplin, Grace Slick, Joan Baez in Karen Carpenter. Popkultura je postala tako perfidna, da pogoltne vase celo kontrakulturne in subverzivne umetniške stvaritve ter jih pretvori v produkte.

Kozmopolitska kulturna pestrost se zreducira na etikete in znamke, na potrošništvo, potrošništvo se razlije po podeželju in zradira ostanke etnične in ideološke kulturne identitete. Srečanje med ustvarjalcem in potrošnikom je kot srečanje med ekshibicionistom in voajerjem. Zdi se popolna kombinacija: eden bi razkazoval, drugi bi gledal, ampak prav zato v tem srečanju ni katarze. Tako pornificirana umetnost je brez naboja, brez globine, brez duše.

Tudi v ekstremu privatizacije ni več srečevanja pred cerkvijo v enakosti niti pred mestno hišo v različnosti. Tako različnost kot enakost se izražata v nekakšnih etiketah in znamkah, v kičasti embalaži, ob kateri je vsebina drugotnega pomena. Tako promocijo kot cenzuro izvaja nevidna roka trga. Tržna McKultura je, kot že rečeno, pornificirana, preračunljiva, plehka, monotona. Kakovosten kulturni izraz je prisiljen postati tržno blago. To je tragedija privatizirane kulture.

* * *

Da bi se izognili tragediji skupnega in tragediji privatizacije, potrebuje družba notranji družbeni pritisk na vseh ravneh, od lokalne do mednarodne (vključno s korporativno!), kakor tudi pravne okvire kaznovanja in pregona kršiteljev. Zlasti pa potrebuje iskren pogovor brez fige v žepu. To je ob ekstremnem neravnovesju moči zelo težko doseči; tisti na samem vrhu imajo popolno imuniteto, saj vrhunski odvetniki vedo, kako zavlačevati postopke in nevtralizirati napade nasprotnikov.

Ironično je, da je gospodarstvo *laissez-faire* s tem, ko je sprostil trg in omejilo moč nacionalnih vlad v osemdesetih in devetdesetih letih postalo šolski primer natanko tiste tragedije skupnega, ki jo je izpodrivalo. Trg *laissez-faire* je kot nereguliran skupni pašnik, zasebniki, ki posedujejo dobrine in premoženje, ga lahko prosto izkoriščajo, dokler ga na koncu ne izčrpajo. Težava je v tem, da z njim ne upravljajo v sodelovanju z drugimi za skupno dobro, temveč tekmujejo za omejene vire in ga pogosto potiskajo prek njegovih regenerativnih zmožnosti.

V dobi prevlade korporacij je globalna civilizacija uspevala, drži. Ostaja pa vprašanje, kdo, kdaj in kako bo plačal umazane stroške eksternalij in kako bo družba pridobila nazaj odtujena sredstva, da spravi v red zanemareno javno infrastrukturo, kajti denar so porabili milijarderji, da so se vozili naokrog z zasebnimi jahtami, letali, raketami. Neka prihodnja generacija se bo morala soočiti s tem; če ne vnaprej, diplomatsko, pa s solzami v očeh po naslednji suši, poplavi, vojni.

S tem pridem do jedra tega eseja: tragedije strahopetnosti. Strahopetnost se kaže v ravnodušnosti do prihodnosti in v arogantnem prepričanju, da so naše sodobne individualne svoboščine božja danost. Strahopetno je lagati, goljufati, izkoriščati druge. Prav tako strahopetno je dopuščati, da postanemo žrtve izkoriščanja. Strahopetno je nemo opazovati zlorabe. Kot je rekel Yehuda Bauer: "Ne bodi žrtev, ne bodi storilec, predvsem pa ne bodi opazovalec."

Ne vem, kaj si mislite vi, toda meni se zdi pretkana zloraba dobrin in ljudi moralno na psu. Strahopetno je zaslužiti milijarde in se potem obdati z električnimi ograjami in telesnimi stražarji. Na drugi strani, med nami povprečneži in reveži, je strahopetno zanemarjati se in ne razvijati notranjih darov v polnosti. Strahopetno je delati kar koli mehanično, brez zavedanja, bodisi verižno kaditi bodisi verižno piti, verižno nakupovati, verižno konzumirati, verižno masturbirati, verižno se vdajati kakršnim koli patetičnim tiranijam.

Strahopetno je hoditi v čredi z večino, čeprav vidimo, da posamezniki z grozo v očeh tečejo v nasprotno smer, saj so videli, kaj nas čaka.

Strahopetno se je oklepali zakrknjenih tradicij in se upirati razsvetljenstvu. Strahopetno je zapravljati svoje življenje, se uničevati ali pogrezati v samopomilovanje. Strahopetno je iskati izgovore in ignorirati opozorila o grožnjah, ki nam kričijo v obraz. Lahko se ozremo naokoli, lahko pogledamo v zaslone ali ogledala, povsod so obrazi strahopetcev, ob katerih marširamo proti tragediji.

Dihotomija med zasebnim in skupnim je lažna, bolje bi se bilo ozreti k strahopetnosti in pogumu. Hladna vojna med kapitalizmom in komunizmom je bila na površini vojna med ekstremizmom skupnega in ekstremizmom zasebnega, toda v globini je na obeh straneh potekala vojna med pogumom in strahopetnostjo. Pogumni ljudje, pošteni in skromni, bodo naredili vse, kar je v njihovi moči, da najdejo najboljšo možno organizacijo dobrin, storitev in infrastrukture za skupno dobro – v razsežnostih, na katere lahko vplivajo. Ne bodo dopuščali nespodobnega luksuza, dokler bo en sam človek stradal. Najmočnejši izražajo pogum tako, da sami sebi postavljajo meje.

In potem je tu še kultura. Ne le da kultura izraža pogum, opredeljuje ga. Znova in znova. Kultura se slabo meša s strahopetnostjo, razen če je želeni plod ustvarjanja smrdljiva brozga.

Vsako obdobje v zgodovini ima svoj kardinalni izziv, vsak tak izziv terja rojstvo arhetipske junakinje ali junaka, vsakega takega junaka izkleše umetnost v presežno formo, ki s pogumom navda cele generacije.

Kakor je alkimijo nasledila kemija, metafiziko fizika, je mitično religiozno pripovedništvo in simboliko nasledila sodobna kultura. Seveda se vede prepletajo in meje niso kristalno jasne, nesporna pa je smer, v katero teče evolucija. Pogum znanosti je stal nasproti strahopetnosti religije, ko so se drzni raziskovalci zazrli tja, kamor se ne bi smeli, se poigrali z molekulami in celo atomi, da bi razumeli snov, iz katere smo narejeni. Religija je kazala pogum, ko je rekla: "Polna sem zmot, hvala, da mi jih pomagata odpraviti in preseči!" Kultura je vse bolj prepletala religijo in znanost ter z obeh luščila balast, da je nastalo nekaj lahkotnega, kar zmore leteti po vesolju. Temu je v prav tolikšni meri botrovala pogumna umetnost kot pogumna znanost.

Razbohotena strahopetnost ogroža človeštvo. To bi morali priznati in razrešiti napetost med privatnim in skupnostnim drugače, kot smo to počeli v hladni vojni. Kultura mora pograbit ta vroči kostanj in ne sme bežati pred neizogibno bolečino, ko se ubadamo s polarnostmi, da rešimo človeštvo. Naj si izposodim besede Anthonyja de Mella: "Te stvari bodo uničile človeško raso: politika brez načel, napredek brez sočutja, bogastvo brez dela, učenje brez tišine, religija brez neustrašnosti in čaščenje brez zavedanja."

Zatakne se nam pri zakrknjenih tradicijah. Tudi če vidimo vse te stvari, ki bodo uničile človeško raso, nas tradicija pelje naprej po nekih svojih tirnicah in tistim z največ moči kar sami podeljujemo imuniteto. Nevarnosti tradicije so pod našim radarjem, podcenjujemo jih, včasih naravnost ignoriramo, najpogosteje pa jih (kako ironično!) glasno branimo. Nič čudnega, ko pa “plavamo” v tradiciji kot ribe v oceanu že ducate generacij in se ne moremo odlepiti od nje. Dolžnost kulture je podirati meje in nas povleči iz udobja akvarija v puščavo, kjer se lahko srečamo z dobroto v resnični stiski.

Tradicija mi tu ne pomeni (samo) folklore, vere, hrane, jezika in oblačil. Pomeni mi družbeno organizacijo in upravljanje, (implicitno in eksplicitno) hierarhijo, dodeljevanje vrednosti, uporabo tehnologije ipd. Čeprav imamo v Sloveniji volitve šele dobrih trideset let, so nam že zlezle pod kožo kot del tradicije. Prav tako smo v tradicijo že spustili samoumevnost novih elit in novo medijsko realnost. V istem paketu so prišli potrošniški vzorci vedenja, odvisnost ekonomije od investitorjev, razdeljen politični diskurz, eksplozija mobilnosti in hkrati vse večja izkoreninjenost ljudi iz prostora, individualizem je nadomestil nekoč neizogibni kolektivizem.

Modus operandi celotnega sveta je dandanes amerikaniziran, če bistvo “amerikanstva” potegnem iz pikre izjave Laurencea J. Petera: “Amerika je država, ki ne ve, kam gre, ampak je odločena, da bo na poti do tja postavila hitrostni rekord.” Če tako gledamo na svet, je Kitajska že dolgo bolj ameriška od Amerike. Savdska Arabija prav tako. Ne pozabimo na Singapur in Japonsko. Poraženci, ki nimajo pogojev, da bi tekmovali z drugimi v hitenju neznano kam, zavidajo hitrejšim od sebe. Med gore skriti Butan se še nekako drži sredi butalske olimpijade, pa še kakšna druga dežela na robu kapitalistične mašinerije, in to je to. Ostali bi radi hiteli, a jih nazaj držijo nesposobnost, neumnost, naivnost in/ali notranji konflikti.

Kar opisujem, je del tradicije korporativnega kapitalizma, ki sega približno dvesto let v preteklost in je nacepljena na tradicijo kolonializma. Upor proti tej tradiciji je prisoten že približno sto petdeset let, a je bil uspešno odrinjen na rob. Kot ugotavlja Peter Turchin v svoji najnovejši knjigi *End Times*, se znotraj sedanje tradicije sile razpada močno krepijo. Turchin je eden od avtorjev znanstvene discipline, imenovane kliodinamika, ki deluje na “presečišču zgodovinske makrosociologije, kliometrike in matematičnega modeliranja družbenih procesov”. Preprosto povedano: analizira ogromne količine zgodovinskih podatkov, s čimer lahko pri vsaki civilizaciji prepozna ponavljajoče se vzorce.

Peter Turchin pravi, da posamezni dogodki samo odsevajo družbene trende. Sedanji trend je prekomerna produkcija elit na eni in opeharjenost

množic na drugi strani. Dinamiko poganja “črpalka bogastva”, ki izsesava revne in napihuje bogate. To črpalko je nujno treba ugasniti – z davki in socialno reformo. Ali z revolucijo. Če tega ne bomo storili, nam grozi širitev vse bolj kaotičnih dogodkov in vojn.

Prej omenjena knjiga *Tihi državni udar* je polna zgodb iz držav tretjega sveta, kjer korporativna privatizacija s parazitsko hladnokrvnostjo krepi črpalko bogastva. Kadar se včasih zgodi kakšna uspešna revolucija, kot na primer v bolivijskem mestu Cochabamba, korporacije z vztrajnimi mahinacijami izsilijo novo privatizacijo. V Cochabambi se je v letih 1999 in 2000 zgodila tako imenovana *vojna za vodo*. Ljudje so šli na ulice, ker so se po privatizaciji cene vode dvignile v nebo in jim je bilo z zakonom prepovedano celo zbirati deževnico. Dosegli so preobrat in vodni sistem je bil vnovič nacionaliziran. Največji čudež pa je, da se jim je uspelo izogniti neskončno zapletenim sodnim procesom, ki jih korporacije skrijejo v drobni tisk poslovnih pogodb, da zaščitijo svoje interese in da lahko v primeru prekinitve pogodbe od države izsilijo milijardne odškodnine.

Po uspešnem preobratu je Bolivija sprejela še mnoge ukrepe, ki so bili diametralno nasprotni nasvetom Svetovne banke: nacionalizirala je vse družbeno pomembne institucije in prav s tem dosegla izjemno stabilizacijo ekonomije – zlasti ob globalnem zlomu leta 2008. Evo Morales, eden osrednjih aktivistov v vojni za vodo, je bil izvoljen za predsednika države. Pritiski korporacij se seveda niso nehali, v zadnjih desetih letih, zlasti v tekmi za litij, se vse bolj zaostrojuje. Tudi v Sloveniji moramo poznati te zgodbe, preden se spustimo v gradnjo zasebno ali nacionalno financiranih vetrnih in nuklearnih elektrarn, sežigalnic, industrijskih con, plinovodov, logističnih centrov, nakupovalnih središč ...

Dvolične igre, politične in gospodarske, skrivaštvo, oholost, zloba – vse to je v jedru tragedije strahopetnosti in v takih razmerah nam ne more pomagati ne privatizacija ne nacionalizacija. Da ustavimo črpalko bogastva, potrebujemo predvsem pogum. Če ne bomo pogumni, se ne čudimo izbruhu vojne. Vojna je prav tako izraz strahopetnosti, zlasti kadar jo začne (ali podžge) tista stran, ki je mnogo močnejša. Takrat gre za kazanje mišic in izsiljevanje, včasih tudi za sadistično izživljanje. Takšne vojne se v literarni tradiciji povsod po svetu pojavljajo kot kontrapunkt, nosilna zgodba navadno teče v obratni smeri, kajti pravi pogum se izraža takrat, ko stojimo pred močnejšim nasprotnikom in iztisnemo iz sebe zadnjo kapljo moči, spretnosti in izvirnosti, da ga premagamo.

Na tisoče zgodb prikazuje pot moralnega, a šibkega junaka od nemoči do triumfa nad jeklenim zlobnežem. Na desetine različic Davida in Goljata je

ugnezdenih v monomit o junakovem potovanju. Junakova naloga ni le obračunati z zlobnežem, ampak voditi revolucijo, ki naredi konec zakrknjenim tradicijam, tako tistim starodavnim kot nedavnim, v katere smo bili posesani, revolucijo, ki prenese moč iz rok tirana v roke takih navadnežev, kot ste vi, kot sem jaz.

Naj gre za vojno za vodo ali za vojno zvezd, strahopetnega skrivanja za ognjeno močjo ne bodo prekinili strahopetneži sami. Uporniki morajo to moč prelisičiti s tovarštvom in pogumom. Njihova moč je le drobec tiranove, zato nujno potrebujejo složnost, družnost, združevanje v zadruge, udarniško požrtvovalnost. Ja, vem, takšni izrazi zvenijo staromodno, a pogum izražamo tudi s tem, da nas ni sram reči bobu bob tudi z besedami, izkopanimi iz davnine.

Ni dovolj, da premagamo zlobneže, nujno je, da z revolucijo spremenimo zakrknjene tradicije, da bodo v prihodnosti služile skupnemu dobremu. Brezplodno se je prepirati, ali je večja tragedija skupnega ali tragedija privatnega, sploh zdaj, ko vemo, da se za vsem tem skriva tragedija strahopetnega. To je, seveda, strašljivo, a tako je tudi edino prav! Pogum namreč ni odsotnost strahu, ampak skrben dialog z njim. Strah je navsezadnje le, kot se je izrazil George Sewell, davek, ki ga vest plačuje krivdi.

Sodobna slovenska poezija

Foto: Matej Merikovič

Miklavž Komelj

Ti

Ti

Ti me poznaš v vsem, kar me zanika,
ti me poznaš v vsem, kar me postavlja
na laž, ko je razgrizena oblika,
ko čisti um sam sebe pobebavlja,
ko se odlomijo rogovi bika,
ko žveči vse meso samotna mravlja,
ko ujeta miš obupno joka, cvili,
ko se globoka noč igra z rezili.

Ti me poznaš kot lačnega sadista
in kot toneče truplo neplavalca,
kot komunista ali kot fašista,
ki nič od tega ni, kot neplesalca,
kot narcisa in lažnega avtista –
jaz vem: ti me poznaš kot izdajalca –
kot roko, ki po maternici grebe –
jaz vem, jaz vem: ti me poznaš kot sebe.

Kot sebe. Prepoznam te po gorovju.
Po svečah v samotnosti kapele.
Prepoznam te po čistem protislovju.
Po tem, da nate planejo čebele.
Po njihovem bučanju. Po satovju.
Prepoznam te po brezpredmetnem svetu.
Prepoznam te po Horu in po Setu.

Mogoče je vse, kar počnem, brezčutno,
a jaz ničesar ne počnem. Nikoli.
Mogoče je moje srce okrutno,
a to so le načini, kako moli.
Po tem, po tem, da je vse absolutno,
te prepoznam – naj gledam kogar koli.
Pajek pogoltne svoje lastne mreže.
Tako zaupam, da se vse poveže.

In tudi to si ti, ki z mojim skritim
imenom kličeš sebe: Jaz. O žito,
o žito, le kako naj te nasitim?
Vse, kar je skrito, je čez strehe vpito.
Hočem se srečati z vsem ubitim
in z vsem, kar ne more biti ubito.
Hočem se srečati samo še s sabo.
Hočem se srečati samo še s tabo.

Menadina pesem

Vse, vse, kar norec govori, je res,
samo da vsega tega ne vzdrži.
Ničesar, o, ničesar več ni vmes
med najpopolnejšimi skrajnostmi.
Kaj hoče brizgniti iz teh teles,
ko črički govorijo čri čri čri?
O, ta, ki so mu rekli, da je nor,
je samo kopal, kopal dolg predor.

In zdaj je skozi ta predor planilo
vse tisto, česar naj ne bi bilo;
kogar je ubilo, tistega je ubilo;
oko je Sonce, Sonce je oko.
Sekire so razsekale krmilo,
z golote je odpadlo še telo.
Tako je stopnjevana smrtna stiska,
da duša spet osvobojena vriska.

In tke in tke in tke in tke in tke.
Vse gibanje je v svojem bistvu plesno.
Ne razlikuj svetlobe in temè,
le sij! Vse drugo bi bilo neresno.
O, brezpredmetni svet! Kako je vse
nepredstavljivo slavnostno, slovesno!
Telo je duša, duša je telo,
oko je Sonce, Sonce je oko.

“Nič ni resnično, ker je vse resnica.”
Tako mi je povedal Starec z gore,
ki me je rešil predpotopne more,
da mi še zdaj žarijo v ognju lica.

Ne, nimam, nimam drugega poklica.
Tako sprejemam vase te napore.
Ljudem se zdijo moje misli nore
in to samo stopnjuje silo klica.

Se moram skriti ali razodeti?
Imam je hkrati skrit in je pred tabo.
Če sem že moral toliko živeti

na svetu – kaj sem jaz temu galebu?
Enajst galebov je na jasnem nebu.
Bodalo uporabljam le za vabo.

Signatura rerum

V moji duši ni nič psihološkega.

Če hočeš
govoriti s kamnom,
govôri s kamnom.

Če hočeš
govoriti z Bogom,
govôri z Bogom.

To, da so stvari, ki jih vidim,
znaki nekega jezika,
ki v njem govorim s tabo,
je onkraj prisotnosti in odsotnosti.

Daljava je tista, ki naredi stvari blizu.

Eno
je brez drugega.

Ti
nimaš nič skupnega s kategorijo
drugega.

Ko govorim tebi,
ne govorim nekomu drugemu.

Ni treba, da me kdo sliši,
zato da me ti slišiš.

Ni treba, da kdo govori,
zato da govorim s tabo.

Neka ženska
pleza na mizo z jabolkom in knjigami,
da bi se rešila iz vesoljnega potopa.

To nisi ti.
To so znaki
nekega jezika,
ki brez njega govorim s tabo.

Kirka

Kirka
spremeni v svinje
samo idiote.

Jaz ji mirno priznam, da dela prav.
Jaz ji mirno priznam, da je božanska.
Jaz ji vedno gledam v oči.

Idioti! Njihova sprememba v svinje
je njihova lastna
reakcija,

njihova obramba
pred njeno
čisto božanskostjo.

Kamor koli
po njenem telesu
jo gledam,

ji gledam v oči.

Tvoja pot

Ta tvoja pot skozi temno goščavo –
tudi če te gosto vejevje rani
in k tebi komaj pripusti svečavo –
vsako drevo na njej ti stoji ob strani.
Kaj hočeš? Česa nočeš? Hočeš slavo?
Povej: kaj hočeš? Česa nočeš? Zla ni,
če ga nočeš. Ljudem je laže umreti,
kot to preprosto videnje sprejeti.

Najteže je vzdržati lastne sile.
In najlaže, ker so te sile edine.
So tudi to, za čemer so se skrile.
Kar mine, tega ni. Kar jè, ne mine.
Si ne priznaš, kako so se zgostile?
Da se prekljuvajo skozi lupine
z lastno močjo, je za vse ptice ista
samota. Onkraj Krista in Antikrista.

In vendar: os sveta ti stoji vedno
ob strani. Pot je ozka kakor britev.
Tu ni vprašanja, ali je to vredno.
Vsaka pot v neznano je vrnitev.
Je nekaj nezavedno? Ne za vedno.
Noben resnični mir ni pomiritev.
Korak, ki je brez teže, se ne ureže.
Nič te ne veže, ko se vse poveže.

Vizija

Ko gledaš to, kar je zunanji svet,
vidiš drhtečo notranjo vizijo.
Nič subjektivnega. In Hor in Set
sta brata. Redki so, ki to vzdržijo.
Slišiš "Preklet"? Ne, slišiš: "Paraklet!"
Vidiš in slišiš čisto energijo,
ki se ji odpove, kdor jo uporabi
na svetu, utemeljenem na pozabi.

Ni praznega prostora, le praznina.
Ne zmoti je rjoveča divja zver,
ne zmoti je nobena bolečina,
nobeno upanje, nobena smer,
izgubljanje, prebujanje spomina,
ne zmoti je niti menjava ver.
Kako gre mimo tega vsaka mravlja!
Kako se bolj kot človek izpostavlja!

In kaj naj naredi človeški um,
ko neka osa jajčeca zaleže
v živo telo druge žuželke? (Hrum
preblizu uzrtih kril ne pušča teže.)
Naj zadrda: "Cogito, ergo sum?"
A Heraklej uzre: "Vse se poveže!"
Nekdo mi kliče, slišim ga: "Preklet!"
Ne, kličem sam. Sam kličem: "Paraklet!"

Sodobna slovenska poezija

Aleš Mustar Jesenske

Foto: Emma Mustar

Jesenska št. 1

Zaradi prevroče jeseni
se listje noče odeti v živopisne barve.
V brezbarvnosti
mi nasproti prideta upokojeni mesar Jože,
stric Jože, kakor sem ga klical v mladosti,
ko sem bil njegov nadomestni sin,
jalovec, kot ga je zmerjal njegov oče.
Ob njem podrsava nepogrešljiva Ljuba,
opora njegovemu negotovemu koraku.
Na stara leta mu je možganska kap zavezala jezik.
Ker nikoli ni imel otrok,
pomoč logopedinje ni prav nič zaleгла.
Ob srečanju se sporazumevava s pogledi.
Njegov je blag,
skoraj angelski,
da nikoli ne bi pomislil,
da je bil nekoč klavec.

Svojo dlan položim na njegovo roko,
ki je dolga leta držala nož,
mehka je in topla
in samo upam lahko,
da v mojem pogledu ni zaznal zadrege,
ko me je spreletela misel na
zgodbo o rablju in žrtvi.

Jesenska št. 2

Megleno ljubljansko jutro,
hladno,
kanček turobno.
Vse je, kot mora biti.
Zadrgnem jakno.
Ker lahko odžinem skrbi
zaradi globalnega segrevanja,
sedem na klop
in na moč uživam.
Na sosednji klopi
s telefonskimi pogovori
mir kali
prezasedeni glasbenik,
ki nikakor ne more sestaviti skupine,
ker vsak član njegove zasedbe
igra še v treh.
Tudi v kulturi že dolgo veljajo
pravila neoliberalizma.
Da bi premagal frustracijo,
z ostanki hrane izmenično krmi vrani,
vendar mu ne uspe, da bi ju zapletel v spopad,
ker vrana vrani ne izključuje oči.
Rad bi mu ponudil besedilo,
ki nastaja, in takoj nečimrno pomislim,
da je moja poezija
vendarle nekaj več od tekstov,
a se že v naslednjem hipu ugriznem v jezik,
vedoč, da so nekoč besedila za popevke
pisali priznani slovenski literati.
Ne vem, kaj bi,
spevnost nikoli ni bila moja vrlina,
če se odločim za ta podvig,
me čaka še veliko dela.

Jesenska št. 3

Živopisno listje gnije.
Je rjavo črno
kot oksidirana banana,
lešnikov namaz.
Navkljub neprijaznemu vremenu
nevidni delavci Evrope
v mešalniku betona
mešajo sestavine
za boljši jutri
njihovih potomcev.
Pomislim na mamo v letih,
ki kot vsaka starka
vedno znova obuja spomine,
kako sta z očetom
za gradnjo družinskega gnezda
beton mešala na roko,
kako ga je včasih sama
vlivala v temelje.
Potem je dvakrat valila
in zvalila tri jajca
in tako dolgo čepela na njih,
da se je eno izrodilo.
Na koncu so vsi ptički
poleteli iz gnezda.
V jeseni življenja poseda
za vlažnimi zidovi,
otožno kot pieta,
in čaka na gnilo jajce.
Nevidni delavci Evrope
pa nikoli ne počivajo
in v upanju na boljši jutri
še kar naprej mečejo sestavine,
mešalnik pa meša, meša, meša ...

21. 10. 2023

Ko se zjutraj z rahlo nejevoljo
pogledam v ogledalo
in si zaželim vse najboljše
za petinpetdeseti rojstni dan,
čemernost brž izgine,
saj ugotovim,
da sploh ni tako slabo.
Obraz ni zguban,
izgledam precej mlajši,
z odsotnostjo manekenske lepote
in odvečnimi kilogrami
sem se sprijaznil že v ranih letih.
Tistih nekaj kičastih voščilnic
s publicami,
ki mi jih bodo poslali sorodniki,
bom že preživel.
Ema je že najstnica
in nad praznovanji ni več tako navdušena kot prej.
Videti je,
da je pred mano povsem znosen dan.
Vendar temu ni tako.
Na moj rojstni dan
je vileniška nagrajenka Amanda Aizpuriete,
kot pred leti Dane Zajc,
spustila svojo dušo,
ne vile in ne denarna nagrada
ji niso prinesle zdravja in sreče
in moja dežela je zaprla meje
in Izrael je vdrl v Palestino,
jaz pa si kot že ničkolikokrat doslej
kot vse misice tega sveta zaželim,
da bi na svetu enkrat zavladal mir.

Ena o bučah

Na Hrvaškem je vaškemu župniku
uspelo preprečiti igranje
otroške predstave o čarovnicah,
pri nas pa si v televizijski oddaji
primestna ljubljanska kmetica,
ki na svojem dvorišču ob hiši
pod spomeniškim varstvom
razstavlja buče,
želi ravno pravšnje število vplivnežev,
kot bi bilo praznovanje Halloweena
nesnovna kulturna dediščina.
Trgovine tej temi posvečajo
manj pozornosti kot nekoč,
zaradi česar mi postane toplo pri srcu,
začutim notranji mir.
Samo politiki in verski poglavarji
še kar naprej prodajajo buče,
na tone buč!
Kako me ima,
da bi vsakega od njih
z eno veliko
po njihovih bučah.
Enkrat za vsako odraslo žrtev vojne
in trikrat za vsakega umrlega otroka.

Dan spomina na mrtve

Predsednica na Kongresnem trgu
polaga venec
k spomeniku žrtvam vseh vojn.
Pomislil na dedka,
ki se je med drugo svetovno
skrival pred vsako vojsko.
Sama ušesa so me bila,
ko sem poslušal njegove nejunaške pripovedi,
kako si je kot puščavnik puščal rasti brado,
da bi izgledal kot starec,
se zakopaval globoko v seno.
Danes bi temu rekli ugovor vesti,
takrat je bilo izdajstvo.
Za vedno je ostal moj junak,
po katerem sem nasledil pacifizem.
Pomislil tudi na trenutek,
ko sta se nekega osmega marca
mama in njena prijateljica,
ki je bila pri nas na obisku,
spogledali,
ko sem ji za praznik podaril knjigo
Matere herojev pripovedujejo
in ji pri tem deklamiral Kajuhovo *Kje si, mati*.
Še danes jo znam na pamet.
Kako sem bil takrat prizadet!
Le kako sta se lahko spogledovali
ob poslušanju tako presunljive pesmi!
Lirika upora je bila edina svetla plat
nesmiselne in krute vojne.
Noben spomenik
prav nič ne zaleže,
ker sprava ni stvar kamna,
ampak srca!

Sodobna slovenska poezija

Foto: Miran Juršič

Maša Ogrizek

Zastavi z zvezdami

Zastavi z zvezdami

Na steni za najinima hrbtoma
zastava tvoje revolucije, s tremi rdečimi zvezdami,
dovolj velika, da bi skupaj ležala na njej na plaži
in zrla v nebesni svod.

Pred nama moja, s tremi rumenimi zvezdami,
prilepljena na polovično predelno steno,
ki loči dnevni prostor od kuhinje,
z nešteto lepilnimi trakovi, ki spominjajo na obliže.

Pritrdil si ju z nekajtedenskim zamikom,
prvo iz pripadnosti, nemara hrepenenja,
drugo iz občutka dolžnosti, morda vraževernega strahu.
Med njima je nesorazmerno velik rdeč kavč,

rešilni čoln beguncev,
na katerega sprejmeš tudi mene,
in mi z roko daješ znak, naj govorim tišje,
saj sediva blizu vhodnih vrat.

Se počutiš kdaj nezaželenega,
tu, v deželi rumenih zvezd,
te vprašam tiho in previdno.
Vedno, mi odgovoriš brez premisleka.

Namembnost

Migranti prihajajo,
pravijo,
naj,
jim odgovorim,

naj razobesijo pisane rjuhe
nad zelenico pod mojim blokom
ali položijo nanjo prešite odeje,
tudi jaz prinesem svojo,
lahko imamo piknike ob nedeljah,
ostale dneve delajo v kuhinjah
in na gradbenih odrih
zidajo bloke

z zelenicami,
po katerih večinoma
tekajo
le psi.

Zasilno ležišče

Danes so me zbudile:

kaplja z lista monstere,
ki je obliznila goli gleženj,
moleč izpod odeje,

in štiri tačke,
ki so cepetale
v plitki vdolbini hrbta,

saj se raje zleknejo
na rahlo vzpetino,
pod katero spi moj spol.

Potem so me peljale na sprehod:

na katerem smo srečale
štiri noge,
bingljajoče z mostu,

in dva para rok,
ki sta zvijala
vsak svojo cigareto,

in dve telesi,
obrnjeni proti soncu,
ki sta prebedeli noč

in zdaj ne vesta, ali bi legli skupaj spat.

V poletni sončavi

Zagledam drevo,
ki raste v žlebu
stare hiše.

Ptica je skrila tjakaj
plod za deževne dni,
si pomanjšam čudež.

Gomolj

Pisanje ni sejanje semen
in čakanje, da bi vzknila,
pisanje je zarivanje prstov v zemljo,
kopanje,

dokler ne naletiš –
ne, ne na bleščeč zaklad –
na gomolj, ki je bil od nekdej tam;
iz tega gomolja potem poženeš,

ko pride čas za to.

Česa nista vedela brata Grimm

Skoraj vse moje prijateljice imajo psa,
mačko ali papagaja.

Skoraj vse moje prijateljice
imajo odličen smisel za humor
in obsežno zbirko knjig.

Skoraj vse moje prijateljice živijo same. Ali z otroki.

Skoraj vse moje prijateljice so revne.

Nobena od mojih prijateljic
ne čaka na princa. No, mogoče ena.

Vse moje prijateljice

si želijo delo in pošteno plačilo zanj.

Oseka

Kadar sem dlje časa
s kakšnim dobro uigranim parom,
pomislim, da sem rada Črni Peter.

Na vrtu pod balkonom
ena želva leze drugi na oklep.
Tudi prav.

Lahko pa poiščeš zaliv,
kjer je najdlje sonce,
ki tudi opoldne ne žge več z vso močjo.

Razvezanost

bolje je pozabiti na mite,
na zgodbe o sebi,
prerezati vrvico, da koralde prosto
spolzijo na tla,
ali pustiti kozarcu,
da zdrkne med prsti
v trenutku pozabe
ali med smehom, morda,
in se čuditi soncu,
ujetem v vsaki od prosojnih črepinj

Sodobna slovenska poezija

Foto: Črtomir Goznik

David Bedrač

Razmetani predmeti

I Okna

Odpreti okna
je kot odpreti velika usta
v zidu
in si od-peti
notranjo svetlobo,
da se raztopi
v noč.

V steklu oken se sliši takrat
menjavanje svetlobe in teme
kot svet(1)o žuborenje,
sestavljeno iz enakomernih
valov ~~~~~

Ko roko namočiš vanje,
čutiš, da si doma,
ko jo potegneš iz njih,
prsti valovijo kot nedokončane povedi ...

II Kozarec

In ko se sila pesmi
nagne nad kozarec,
požirek zdrsne
v stolp
steklenega grla.

Na drugi strani
se kozarec povečuje
kot dlan,
ki se razpira
in širi,
kot bi bila mišičast cvet.

Kozarec zdrsne
in prične padati,
a nikoli ne pade
na končno črto,
ker je ta zamaknjena

drugam _____ .

III**Utež(n)i**

Dvigovati.

DvigNIti.

Dvig-NIti.

Dvig-NI-ti.

NI

ti,

da bi dvigNIl čas,

da bi dvigNIl vsaj košček časa

k sebi,

da bi mu pretrgal NIti,

ki so se zavozlale med verze.

NIti besed ne čutiš več nikjer,

ko te BISTVO kot utež dvigne

in si te položi na nevidne prsi,

v NIz zaNIkanih besed:

NI-NI-NI-NI-NI-NI-NI ...

NI?

Res NI,

da bi vsaj malo potežkal zunanjo plast časa?

IV
Slušalke

LEVO

UHO

SPUŠČA

ZVOKE

PO

KAPLJICAH

SKOZI

VELIKE

TISKANE

ČRKE

IN

SE

NA

KONCU

ZVIJE

V

NAPISANEGA

POLŽA

@.

DESNO

UHO

SE

ODVIJE

IZ

ZVOKA

KOT

TIH

POLŽ

@

IN

SPOLZI

V

SVOJ

NOTRANJI

ZAPIS,

KI

VSE

POVEŽE.

V
Kamni

Med kamnom
in
kamnom
je
kamen.

Med kamni
in
kamni
so
kamni.

Med njimi,
negibnimi telesi,
ležim jaz,
še en
kamen.

S težkim telesom
tiho
mirujem,
da s tišino
zamašim
najhitrejši del enačbe:
 $c = \lambda v$.

VI Glavnik

Vse verze je potrebno nežno česati.

So pa tudi taki,
skozi katere moraš z zobmi glavnika
ostro in grobo,
da zakrvavijo na koncu,
kot na primer skozi tega:
pUeUsUeUmUrUaUsUtUeUVUeUtUsUaUrUmUeUsUeUp.

Ko z glavnikom potegneš čezenj,
nekajkrat zapored,
da se odstrani vmesno meso črk,
se za hip zazdi,
da to česanje vesolju nekaj pomeni
in da je črka V
središče zrcalnega večera:
p e s e m r a s t e V e t s a r m e s e p

VII Obleka

Pesnik se mora (včasih) obleči:

- v skorjo
- v nevihto,
- v kamen,
- v polovico ($\frac{1}{2}$),
- v pesek, ki ga je nabral njegov copat med hojo po najdaljši puščavi te pesmi.

Pesnik se mora (včasih) sleči
in se razdeliti v četrtine golih prostorov:

- $\frac{1}{4}$ v zemljo,
- $\frac{1}{4}$ v ogenj,
- $\frac{1}{4}$ v vodo,
- $\frac{1}{4}$ v zrak.

Pesnik se mora **vedno!** obleči
v svojo pesem,
tako da se objameta
z golimi, zloščeni telesni črk.

VIII Kalkulator

Vesolje skozi
membrano števil
vtakne prst
in pritisne
na zvezdo,
ki počí
in izlije
telo števil
na list
razsežnega večera.

Pesniku zadiši
polna krošnja
sladkih odstotkov,
ki visijo
s pesmi.

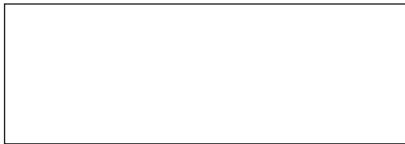
Vsako sekundo
pade kakšen
od njih
z grozda
na kalkulator
in izračuna
obrestno mero
liričnega življenja:
%%%%%%%%
%%%%%%%%
%%%%%%
%%
%

IX Ruta

Skrivam črke,
posejane na papir,
da jih ne bi pesniške ptice
izključvale in pojedle
kot kaleča semena.

Skrivam besede,
ki so se povezale
v globokem delu
belega papirja
in bodo kmalu vzklike.

In s to ruto pokrijem
zadnjo kitico,
ki je zaradi njene lepote
nihče ne bi mogel zares prebrati.

X Vrata

Odklenem vrata
in ključ prične utripati,
kot bi imela ključavnica srce.

Odprem vrata,
da se naslonijo na steno –
kot jezik na nežno kožo.

Povabim jih,
da se snamejo s tečajev,
da lahko skozi praznino
bušnejo veter in jate branih ptic.

A jih takoj zatem trdno zaklenem
in spet stojim za njimi in prisluškujem,
kako močno je življenje na drugi strani
in kako glasen je odmev kljuge,
ko nekdo želi do konca odpreti mir.

XI

Cev

Po cevi enačajev
pošlješ piko
na drugo stran

. =====

Po cevi enačajev
pošlješ vprašaj
na drugo stran

? =====

Po cevi enačajev
pošlješ klicaj
na drugo stran

! =====

In ko so vsa ločila
na drugi strani cevi,
še sam ležeš za njimi
in ležeš,
ležeš ...

A se predor daljša
in daljša,
daljša ...

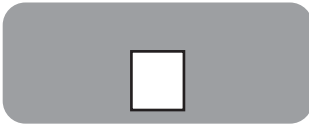
In niti tvoja
boleče iztegnjena roka
jih nikoli več
ne doseže

===== . ? !

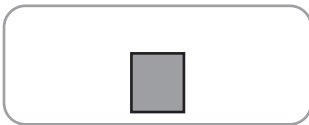
XII

Miza

Moja siva miza je prazna.
Njena praznina se prazni
v prazne robove
belega lista,
ki se prazno lepi
in širi na mizo,
ki se izpraznjen izprazni
v navdih obrata.

Ker potem,
ko se pesnik pravilno premakne,
velik bel list nese majhno sivo mizo
čez skrivnostni prostor za očmi.

Sodobna slovenska proza

Jurij Černič

Bila sva edina pogrebca

Ker so se ji vsi drugi odrekli in se odmaknili od nje. Pa ne samo zaradi tistega z nemškim polkovnikom. Tisto so nekako pometli pod preprogo. Ampak zaradi vsega, kar je sledilo in se samo še stopnjevalo. Zaradi njenih pijanskih izpadov, vdiranja na sestanke in srečanja, na katera ni bila več povabljena. Zaradi izjav, zaradi katerih bi vsak drug končal na Golem otoku ali v Lepoglavi. Zaradi razgrajanj in pretefov. Zaradi zavračanja zdravljenja. Zaradi lastne zanemarjenosti in zaradi zanemarjanja otrok. Socialna služba naju ji je dvakrat skušala odvzeti, obakrat je morala posredovati policija. Nazadnje je v pijanskem deliriju končala v Begunjah. Midva s Cveto pa v Radečah in Višnji Gori. Ker so se nama tudi odrekli. Ker sva prosjačila, kradla, se pretepala, kadila in špricala šolo. In se že pri trinajstih opijala do nezavesti.

Tam so naju ukrotili na zelo preprost način: če nisva povzročala težav, sva lahko vsakih štirinajst dni obiskala mamo. Včasih ji je šlo dobro in je prišla čista in urejena in naju je takoj prepoznala in se naju je razveselila. Včasih pa je prišla takšna, da naju je kar streslo. Za nič se ni zmenila, še najmanj za naju, kar čepela je, zvita v klobčič, in stisnjena v kot sobe spuščala čudne tuleče glasove ali pa je robantila, tolkla po mizi, pljuvala po tleh in zmerjala paznici, ki sta jo pripeljali. A vedno je prišel trenutek, ko naju je prepoznala, čeprav morda le za kratek preblisk. Pobožala naju je po licih in milo zavzdihnila: *Otročka moja*. To sva čakala. Potem sva lahko šla. Na vlaku sva se molče držala za roke, dokler se niso najine poti ločile

in je ona nadaljevala proti Višnji Gori, jaz pa proti Radečam. Tam sva se pridno učila in ubogala, da nama ne bi za kazen odrekli obiska, in čakala, kdaj bo prišel štirinajsti dan.

Tako sva zapustila dom, ona kot izučena tipkarica in jaz kot brusilec. In tako sva zdaj stala ob grobu, ki sta ga grobarja že zasipavala, z roko v roki in z mislimi pri njej. Ker ni bila slaba mati, kot so ji očitali. Bila je najboljša in najbolj ljubeča mati in prav njena ljubezen jo je pahnila čez rob. Saj so vsi poznali njeno zgodbo, a niso bili tam. Če nisi doživljal, kar je doživljala ona, si nisi mogel niti predstavljati in nisi mogel razumeti.

*

Pravkar so ustrelili očeta. Dva vojaka sta ga vsega krvavega privlekla iz kleti in ga naslonila na zid, a se je zrušil takoj, ko sta ga izpustila. Mama se je rjoveč pognala k njemu, a sta jo vojaka vklenila z rokami in jo trdo držala. Druga dva sta držala otroka, da sta lahko samo jokala in nista mogla k njemu. Še enkrat so ga postavili pokonci, a se je znova zrušil. Vojaki v strelskem vodu so se nemo spogledali, a nemški oficir s činom polkovnika je samo odkimal in izvlekel pištolo. Nekaj je zalajal in vojaka sta otroka obrnila stran, da nista gledala, ko ga je ustrelil. Slišala sta dva strela in mamine bolestne krike.

Zdaj so sedeli za leseno mizo v kmečki izbi, otopeli. Solze so se jim posušile, glasu niso mogli spraviti iz sebe. V šibkem soju leščerbe so lahko videl vojaka, ki jih je stražil, kredenco ob steni in tehtnico za kmetijske pridelke v kotu. Sicer je bila soba prazna. Čez čas sta vstopila nemški oficir in domobranski poročnik, ki mu je bil za prevajalca.

“Seveda vas razumem,” je blago spregovoril nemški oficir, “skušali ste zaščititi svojega moža in očeta svojih otrok. To je naravno. In zagotovo vas žene tudi občutek dolžnosti do domovine, za katero menite, da je ogrožena. A tudi vi morate razumeti mene. Tudi jaz imam dolžnost do svoje domovine. Služiti ji moram in jo braniti z vsemi sredstvi. Vaš mož je podlo napadal naše sile in je zato moral umreti. Vi pa ste pomagali banditu, ki je ogrožal mojo domovino. Naj se mi še tako upira, a kazen za to je smrt.”

Pokimala je v znak, da razume. Vedela je, kaj jo čaka, in se je s tem sprijaznila.

“Otroka,” je čez čas komaj slišno spregovorila, “moja mati bo skrbela zanju. Rada ju ima in tudi onadva jo imata rada. Vse bo v redu.”

“Že od mladega sem lovec,” je blago spregovoril polkovnik. “In ena prvih stvari, ki me jih je naučil oče, ki je bil tudi odličen lovec, je bila, da kadar

zagledamo vodečo srno, nikdar ne uplenimo srne, ampak ji odvezamemo mladiča. Ker mladič potrebuje mamo, da skrbi zanj, brez nje bi umrl.”

“Odvzamemo?” se je zgrozila. “Kam ju boste odpeljali?”

“Ne obeh,” je pojasnil polkovnik, “samo enega. Nismo tako kruti. Eden bo ostal pri vas. In ne bomo ga odpeljali, obesili ga bomo.”

“Obesili?”

“Skušali bomo biti kar najbolj obzirni,” jo je miril polkovnik. “Saj ste videli, da niti tega nismo dovolili, da bi videla usmrtitev. Taka stvar preveč prizadene otroško dušo. Sami boste izbrali, katerega. Vam ljubši bo ostal z vami in vam bo večno hvaležen, ker ste mu rešili življenje.”

Groza ji je napolnila oči.

“Saj ne morem,” je končno izdabila. Dlje ni prišla. Besede niso hotele iz njenih ust.

“Jaz tudi ne,” je blago odvrnil polkovnik. “Če ne boste izbrali vi, bosta visela oba.”

Domobranski poročnik ni mogel skriti svojega občudovanja. Kako je Herr Oberst z nekaj blagimi besedami spravil babnico na rob norosti. Nobeno mučenje ne bi imelo takega učinka. Sam se nikdar ne bi spomnil česa tako prefinjenega. Resnično pravi gospod. Vidi se, da je izobražen.

Bilo je več, kot je mogla prenesti. Ko je mislila, da huje ne more biti, je postalo še huje. Jela je loviti sapo, a zrak ni hotel v njena pljuča. Grabila se je za prsi, zdelo se je, da ji bo razneslo srce. Začelo se ji je vrteti in megliti pred očmi, s katerimi je begala po prostoru in mrzlično iskala rešitev. A rešitve ni bilo. Dokler se ni njen pogled ustavil na tehtnici v kotu. V hipu se je umirila. Zazrla se je v otroka, ki je sedel na njeni desni, potem pa z očmi popeljala njegov pogled proti tehtnici. Takoj je vedel, kaj hoče, čeprav ni razumel, zakaj. A se ni ubadal s tem. Sklonil se je, pograbil črno kilogramsko utež in ji jo neopazno predal.

Polkovnik je z zanimanjem, kot znanstvenik, ki proučuje reakcije kakega redkega primerka, opazoval učinek svojih besed. Opazil je nenadno spremembo, skrbno se ji je posvetil, a ji ni mogel najti vzroka.

“Odločila sem se,” je spregovorila z jasnim in odločnim glasom in se zazrla polkovniku v oči. Ta je pričakujoče dvignil obrvi. “Ne bom izbirala. Umrlı bomo vsi.”

Udarila je z narobe obrnjeno utežjo po mizi in jo s poblaznelim krotom, od katerega je ledenela kri, zagnala polkovniku pod noge, da se je odbila od njegovega škornja in se zakotalila pod kredenco.

“Bomba!” je kriknil domobranski poročnik. Za trenutek so otrpnili, potem pa planili proti vratom.

Potegnila je otroka s klopi, pograbila utež, ki se je prikotalila izpod kredence, in se pognala skozi druga vrata na dvorišče. In se tam iz oči v oči srečala z voznikom, ki je pravkar z zaganjačem zagnal neposlušni motor nemškega tovornjaka. Zagnala mu je utež v obraz, da se je zamajal, mu strgala zaganjač iz mlahave roke in ga z njim treščila po glavi, da mu je kri zalila obraz. Strpala je otroka v kabino, sedla za volan in prestavila v prvo. Vozilo je s polnim plinom rjoveč podrlo lesno in odbrzelo.

Preden so se ovedeli, je bila že daleč. Bila je dobra voznica in vozila je kot nora. Prvi je reagiral voznik drugega tovornjaka. S še dvema tovarišema v kabini se je pognal za njo. A to je bila napaka. Tovornjak je bil okoren, razdalja se je večala. Hitri štabni avto ga na ozki ovinkasti cesti, ki se je zdaj vzpenjala v z gozdom porasel hrib, ni mogel dohiteti. Zdelo se je, da bo to uspelo motoristoma, ki sta jo zdaj naglo dohitevala.

Na vrhu je zavrla in zategnila ročno zavoro, nagnala otroka iz kabine, pograbila voznikovo puško, sprostila ročno zavoro in še sama skočila ven. Tovornjak je zavijugal po klancu navzdol, se zaletel v drevo in se postavil povprek. Motorista sta zletela s ceste.

“Počakajta me pri mlinu. Pazita, da vaju ne dobijo.”

Z nekaj streli iz puške je usmerila pozornost nase in se pognala navkreber med drevje, zasledovalci pa za njo.

Otroka sta zdrsnila po hribu navzdol, neopaženo prečkala cesto in izginila v dolino.

V mlinu sva prespala samo prvo noč. Vedela sva, da je nevarno, da se bodo Nemci prej ali slej spomnili na mlin, a bila sva preveč izmučena, lačna in obupana. Mlin je bil zapuščen, napol požgan in porušen, a nudil nama je blagodejno zavetje. Zakurila sva ogenj, s polic obrisala ostanke moke skupaj s prahom in skuhala nekakšen močnik. Zavila sva se v vreče, ki so ležale vsepovsod, se stisnila drug k drugemu in zaspala.

Zbudila sva se še pred svitom. Ogenj je ugasnil in bila sva vsa trda od mraza. Spet sva zakurila, čeprav sva vedela, da ne bi smela. Popila sva vročo vodo, ki sva jo pogrela na ognju, da sva se malo ogrela, nabrala v lonček po tleh in po kotih raztresena zrna in nagrahila vreč, kolikor sva jih mogla nesti. Visoko v bregu sva našla pod skalno polico suho zavetje. Vrnila sva se po še tistih nekaj vreč, ki jih prej nisva mogla nesti, našla sva tudi dve napol pogoreli sveči. Sproti sva nabirala suhljad. Ponoči bova zakurila ogenj, dovolj majhen in skrit, da ga ne bo mogoče opaziti, a vendar dovolj topel, da naju bo grel v hrbet. Za nama se je vlekla izdajalska sled, a začelo je na

gosto snežiti in to naju je rešilo. Ko so Nemci pozno popoldne pridrveli z dvema tovornjakoma, je bela odeja že vse prekrila.

Bili so nekako neodločni. Niso vedeli, ali sva že bila tukaj ali bova šele prišla, če sploh bova. Uporabnih sledi ni bilo. Police bi lahko pobrisal kdor koli, ognjišče je bilo že mrzlo, sneg je prekril pokrajino. Vedeli so, da smo jih pretentali, da jih je mati s streli zvabila po hribu navzgor, medtem ko sva se midva izgubila navzdol v dolino. Vedeli so za mlin. In vedeli so, da se nekje moramo srečati. Slutili so, da sva morda nekje v bližini, z daljnogledom so preiskovali hrib. Stisnila sva se čisto k steni in se tresla od strahu. Nisva bila dovolj previdna, nisva šla dovolj visoko, nisva imela varnega umika. Če bodo zakoračili v hrib, ne bova imela kam pobegniti. Znašla sva se v pasti.

Imela sva srečo. Bilo je zadnje leto vojne. Dežela je bila res preplavljena z Nemci in njihovimi pomagači, a to je bila poražena vojska, ki se je umikala. Zdaj niso bili v ofenzivi, zdaj jim je šlo za preživetje. Niso bili več tista nepremagljiva, disciplinirana vojska, ki je po hostah neusmiljeno kot podgane preganjala razcapane bandite. Ni se jim ljubilo v breg. Okrutna domiselnost pa jih ni zapustila. Zakurili so pred zgradbo in na ognju pekli slanino, hodili sem in tja, cmokali, rigali in se mastili. Zadišalo je prav do naju, želodca sta se nama skrčila in od lakote in obupa so nama po licih tekle solze.

Potem so hrupno odšli. Strahu in solzam navkljub sva jih preštela. Na tovornjak sta se povzpela dva manj, kot jih je prej poskakalo iz njega. Pripravili so nam zasedo.

Noč sva preživela budna, prestradana in premražena, saj nisva imela kaj jesti, pa tudi ognja si nisva upala zakuriti. Drgetaje sva se stiskala drug k drugemu in se zavijala v vreče. Tudi vojaka je moralo zebsti, saj nista zakurila in se tudi nista premikala, da se ne bi izdala. Edino cigareti se nista mogla odreči, eni sami, tik pred svitom, in morda je bilo prav to za njiju usodno.

Cveti se je zazdelo, da se je med jelšami na nasprotnem bregu nekaj zganilo in da je v potok hušknila senca. Ni bila povsem prepričana, ni se še čisto zdanilo, pa tudi precej daleč je bilo. Napeto sva strmela in čisto pozabila na lakoto in mraz. Potem pa, minila je cela večnost, je v žarko jutro iz mlina stopila mama, oblečena v preveliko nemško uniformo. Previdno je premotrila okolico, potem pa zapiskala kot kanja. Zapiskala sva nazaj in zdrvela po bregu, ne meneč se za veje, ki so naju tolkle po obrazu, in za hrup, ki sva ga povzročala, ter se ji zapodila v objem. Jokala sva, se stiskala k njej in jo grabila kot utaplajoča in ona je jokala in naju stiskala in šepetala, da bo še vse dobro.

Nemca sta ležala v kotu sosednjega prostora, videle so se samo njune noge. Hotela sva si ju поблиže ogledati, a naju je potisnila proti ognjišču. Oba je pospravila povsem brez hrupa.

Zavila naju je v vojaška plašča, oba sta imela ovratnika malo krvava, a se nisva zmenila za to. Odprla je konzervo z mesom, jo pogrela na ognju, ki ga je zakurila, in nama jo ponudila skupaj s kosom prepečenca. Imela je še eno, a tista bo za pozneje.

“Ta bo dovolj. Predolgo nista jedla in zdaj morata začeti po malem,” je pojasnila.

“Kaj pa ti?”

“Jaz sem že jedla.”

Opazil sem liso krvi v koticu njenih ust, za hip me je prešinila strašna misel, a nisem nič rekel.

Naenkrat sva bila strašno utrujena. Hotela sva spati in se stiskati k mami, a ni bilo časa ne za nežnosti ne za počitek. Pobrala je vojakoma orožje in sploh vse, kar se ji je zdelo uporabno, in se tako otovorjena odpravila po ozki brvi na drugi breg. “Počakajta.” Odložila je breme in odšla nazaj.

“Nastavila sem jim bombo, ker bodo gotovo hoteli za nami,” je pojasnila, ko se je vrnila. Mama je mislila na vse.

“Kako to, da imaš suhe čevlje?” jo je vprašala Cveta.

“Obesila sem si jih okoli vratu, ko sem bredla čez potok. Vedela sem, da bom lahko oblekla suha oblačila, čeprav prevelika, v prevelikih nemških škornjih pa ne bi mogla hoditi.”

Res je mislila na vse.

Skoraj bi nas ustrelili. Partizani. Če bi bilo to na začetku vojne, ko sta bila strah in nervoza velika, bi počilo. Zdaj pa so bili borci prekanjeni v bojih, samozavestni in mirni in so si vzeli čas, preden so po nepotrebnem pritisnili na petelina. To nas je rešilo. Ker smo tavalili po gozdu tako izmučeni, da nismo vedeli sami zase, gluhi in slepi za vse, smo preslišali rezki *Stoj!* Odvedli so nas v štab in nam dali gosto vročo juho. Prišel je komandant, očetov soborec Hrast. Hotel je izvedeti, kaj se nam je zgodilo, a ni izvedel nič. Glave so nam popadale, zaspali smo kar za mizo.

Na pol so nas prebudili in nam pomagali v sosednjo zgradbo, kjer bomo spali. Mamo in mene so podpirali, ker so nama noge kar opletale, Cveto pa je Hrast nesel, ker sploh ni odprla oči. Nasproti sta nam prišla dva partizana, ki sta gnala nemškega vojaka. Roke je imel zvezane na hrbtu. Mama, ki se je doslej komaj vlekla, je nenadoma zagrčala, planila nanj in se mu zagrizla v vrat. Komaj so jo odtrgali od njega, ko pa jim je le uspelo, se je kar sesedla

in mlad fant jo je dvignil v naročje in jo odnesel v toplo izbo, na mehko slamarico. Stisnili smo se skupaj in pokrili so nas z odejami. Nimam besed, s katerimi bi popisal naše občutke. Bili smo na toplem, na varnem in skupaj.

Spali smo kot še nikoli. Ves dan in vso noč in še bi spali, če nam ne bi tako krulilo po želodcih. Dali so nam jesti, pojedli smo lahko, kolikor smo hoteli, potem pa so nas peljali k Hrastu. Ta je ostro oštel mamu, nikdar ni dovolil izživiljanja nad jetniki, kar so mnogi še preradi počeli. Mama se ni zmenila zanj. Buljila je v tla in samo majala z glavo, rekla pa ni nobene. Kaj se nam je zgodilo, je moral izvleči iz naju.

“No, potem pa ni čudno,” je zaključil Hrast. Komisar ob njem pa je bil ves nasršen in je zahteval strogo kazen. “Bedarija,” ga je zavrnil Hrast, “potrebuje zdravljenje, ne pa kazni.”

V partizanih so imeli komisarji glavno besedo, ampak ne pri Hrastu. Še tisto jutro so nas odvedli v partizansko bolnišnico na Razore, kjer ni bilo nobenih sovražnikov, nobene vojne, nobene nevarnosti, ampak sama spokojnost, prijazni zdravniki in sestre, prostrani zasneženi travniki, kjer sva se lahko sankala na lopatah, zvečer pa topla postelja, kjer smo se lahko stisnili skupaj. Tu smo našli svoj mir. Tudi mama.

Potem pa sem neko noč zaslišal blagi polkovnikov glas. Nisem razumel besed, ker ne znam nemško, a že sam zven besed je bil dovolj, da me je groza povsem ohromila. Hotel sem zakričati, a besede niso hotele iz grla, hotel sem pobegniti, a noge se niso hotele premakniti. Davil sem se in momljal in napenjal ude, da bi se premaknili, potem pa se je naenkrat grlo sprostilo in s krikom sem se prebudil. Planil sem na mamu in se je oklenil, bila je čisto premočena in je imela zblojen pogled.

“Je bil on?” Pokimal sem.

Cveta je zastokala v spanju in stresla sva jo, da sva jo zbudila.

“Polkovnik je bil tukaj,” je zajokala in se oklenila mame.

Miru je bilo konec. Še tisti večer smo pobrali svoje stvari in se izgubili v noč. Brez orožja in brez spremstva. A mama je vedela, kam in kako. Še pred svitom smo bili v partizanskem taboru.

Mama se je takoj vključila v boj. Javljala se je za najnevarnejše naloge, najraje nočne, pa tudi kadar ni imela nobene naloge, je izginjala v noč in se pogosto vračala šele tik pred svitom. Pri borcih je vzbujala strahospoštovanje, pri enih občudovanje, pri drugih odpor. Njeni pohodi so bili vedno nevarni in krvavi. Iskala je smrt in kri. Hrast, pri katerem je vedno vladala železna disciplina, je bil do nje nenavadno popustljiv. Mislim, da je on edini razumel, kaj jo žene. Skušal pa jo vsaj umiriti.

“Kaj bo z otrokoma, če padeš,” ji je govoril.

“Ne skrbi zame,” ga je mirila, ko se je odpravljala v noč, “samo na otroka glej.”

Seveda ga je skrbelo. Naju pa čisto nič. Vedela sva, da se bo vrnila, ko naju je sredi noči nežno poljubila, da bo legla k nama, da se bova zakopala vanjo in v njenem objemu prespala ostanek noči. Tudi hudih sanj takrat ni bilo.

Dokler nismo zaslišali tistega sladkobno blagega glasu. Mama je odrevenela, Cveta je začela jokati, jaz pa sem se polulal. Kajti to niso bile sanje, polkovnik se je prišel pogajat o premirju in mirnem umiku nemških čet. Ni nas opazil, zato pa nas je opazil Hrast, ki ni nikoli ničesar spregledal.

“Odpeljite polkovnika v štab,” je naročil in stopil k nam.

“Je bil on,” je ostro vprašal.

“Kaj pa vem,” je mirno odvrnila mama, “saj veš, bila je slaba luč, pa tudi zdaj ga nisem dobro pogledala.”

“Poslušaj,” je strogo začel, “pogajamo se o mirnem odhodu. Če bomo uspešni, se bomo izognili premnogim krvavim bitkam in rešili mnogo življenj. Nič ne sme ogroziti tega dogovora.”

Mama je bila razumevajoča in na videz brezbrizna, a Hrasta seveda ni mogla pretenitati. Ukazal ji je odvzeti orožje, nas zapreti v barako in strogo zastražiti.

Ne vem, kako je mami to uspelo, še midva se nisva zbudila. Mislila sva, da je vso noč prespala ob nama. A sredi dneva je pridrvel Hrast, jo rjoveč zgrabil in stresal, da ji je glava opletala kot polomljeni lutki. Treščil jo je ob steno, da se je sesedla. Izginite mi na Razore in da se do konca vojne ne prikažete več.

Polkovnika so našli s prerezanim grlom. Pogajanja so propadla. Padli so mnogi borci. Komisar je zahteval takojšnje streljanje, zdaj je prišel njegov trenutek, a Hrast ga je zavrnil, da ni mogla biti ona, ker je bila vso noč strogo zastražena. Barako so natančno preiskali. Nikjer ni bilo izhoda in nikjer nobenega orožja. Seveda je vedel. Tako kot midva. Drugi so zgolj slutili.

Tista dva meseca na Razorih sta bila najlepši čas najinega otroštva. Najprej so zacvetele češnje, ko so te začele zoreti, so vzbrstele še jablane. Mama je pomagala v kuhinji, tam so bili še trije otroci, igrali smo se, tudi pomagati smo hoteli, a smo bili bolj v napoto kot v korist. Pod večer nam je brala pravljice in pela pesmice o tolovajih in zalih deklicah, iz pomladnih rož nam je spletla venčke. Vsem, tudi fantom. Hudih sanj ni bilo, polkovnikov grozljivo blagi glas se ni več oglasil. Saj se ni mogel. Bil je mrtev. Mama je

bila pomirjena in srečna. Demoni je niso več preganjali, nič več ni potrebovala krvavih nočnih pohodov.

Potem je bilo lepega dne vojne konec in odšli smo domov.

In konec je bilo tudi srečnih dni najinega otroštva.

Demoni so se vrnili s še večjo silovitostjo. Mama se je s kriki prebujala sredi noči, se spopadala z vsem in z vsakomer, se izgubljala v spominih, popila vse, kar ji je prišlo pod roke, povzročala škandale, kjer koli se je pojavila. Samo v prvi službi, ki ji jo je priskrbel Hrast, je, takrat se je še do neke mere obvladovala, zdržala mesec dni. Potem pa nikjer več. Pobirala sva jo po jarkih, jo hodila iskat na železniško postajo, včasih jo je privlekel domov kak moški, včasih je tudi ostal. Govorili so, da gre za flašo vina. Tonila je v brezno, v vrtinec norosti in pijančevanja. In midva z njo.

“Mami,” jo je v enem njenih svetlih trenutkov vprašala Cveta, “zakaj toliko piješ?”

Pogledala naju je. Njene oči so bile polne žalosti in kesanja.

“Ker se bojim zaspati, ljubčka moja.”

Razumela sva jo. Tudi midva sva se bala zaspati.

Mislím, da je mamo odneslo že takrat, ko jo je sadistični polkovnik s svojim sladkobno blagim glasom postavil pred tisto grozljivo izbiro. Izbiro, ki bi spravila v norost vsako mater. Tisti njen smeh, ob spominu na katerega me še danes mrzlo spreleti po hrbtu, ni mogel biti zaigran. Bil je smeh norice, ki ji je groza skurila možgane. Od takrat ni bila več ona. Bila je samo še krvoločna zver, ki jo drži pokonci le še želja po maščevanju in sla po zaščiti zaroda. Naju.

*

Grobarja sta opravila svoje delo. Pospravila sta orodje, pokimala v pozdrav in odšla. Cveta je ponesla k ustnicam šopek, ki ga je držala v roki, pokleknila in ga položila na gomilo. Postala sva še trenutek, potem pa sva se obrnila, da bi odšla. Od presenečenja sva se zdrznila in Cveti je ušel tih *joj!* Pred nama je stal Hrast z majhnim vencem v rokah. Stopil je mimo naju, položil venec h gomili in poravnal trakova. *Zvesti tovarišici, pogumni partizanki. Njeni borci.* V grlu se mi je naredil cmok in debelo sem požrl. Vesel sem bil, da se je že zmračilo. Nisem hotel, da bi videla, kako me je ganilo.

Prve drobne snežinke so pobelile noč. Odpravili smo se. “Mislila sva, da sva sama,” je rekla Cveta in ga prijela pod roko.

“Nikoli nista bila sama. In nikoli ne bosta.”

Sodobna
slovenska
proza

Darinka Kozinc
Prepletanja

LUIZA (Lojzka, Leviška po domače, Kairo, 1938, 72 let)

Jutranja sivina se bo kmalu razblinila v jasnini sončnega dne in ostal bo klobuk modrine brez oblaka. Prav te trenutke na izbočenem balkonu, ki ga objemajo veje mangovca, obožujem. Nisem kot moja starejša sestra Tereza, ki se zjutraj težko poslovi od svilenih rjuh. Njena razkošna postelja je edini kos pohištva, ki ga je pripeljala v to hiško iz življenja pred tem, ko sva se, obe že vdovi, odločili, da skupaj preživiva starost.

Od nekod, iz kamrice podzavesti, se priklati spomin. Grenak! Pa vendar, tudi začetek nove poti in obet boljše prihodnosti. Jaz, komaj petnajstletna, in moja starejša sestra s polnimi prsmi mleka na palubi parnika *Heluan*, usmerjenega proti afriški obali.

“Z njo boš šla,” je pogovor ob večerji zaključil oče. “Tereza te potrebuje, pravzaprav potrebujeta druga drugo v tisti vroči deželi in mi nujno potrebujemo vajin zaslužek, drugače bo šla kmetija na kant in mi na cesto!”

Previdno stegnem roko do skodelice s kavo, nežno se dotaknem ročaja krhkega, skoraj prosojnega porcelana. Skodelica je varno v mojih rokah. Starost je res nadloga!

Črna kot hudič, vroča kot pekel! Vdihnem. Ta vonj! Zame dober začetek novega dne. Odpijem prvi požirek, počasi, da okušam vsako kapljico te temne tekočine, ki oživlja moje staro telo.

Za mojim hrbtom šum svile. Marija! Ta daljna sorodnica, ki je prispela k nama pred dvema mesecema, vsa drobna in krhka, je v najin dom prinesla vonj domačih brajrd.

Prehitro se je oblekla v svilo. Veliko prehitro! pomislim.

“Sem jo pripravila tako, kot je prav?” tiho vpraša.

Pokimam, veliko časa sem ji posvetila, preden ji je uspelo, da je spoznala vse pomembne korake v kuhanju kave. Preko rame navržem: “Rada bi bila sama.”

Ne da bi se ozrla k njej, vem, da se ob tonu mojega glasu hitro umika v svojo sobo. Zavem se tudi, da je moj glas dobil odtenek gospodovalnosti. Glas gospodarice!

To zavedanje mi izvabi nasmeh. Iz podzavesti spomina vznikne podoba deklice z bujnim razkošjem kostanjevih las in s previdnostjo v očeh, takšna, kot sem se uzrla v dragocenem počrnelem ogledalu v domači hiši. Moja podoba z vso navlako strahov in pričakovanj, ki so čepela nekje za plastjo dobrih nasvetov. Pustim, da se fatamorgana moje mlade različice razblini ob prvem sončnem žarku, ki si utira pot na verando v kairski ulici Rod el Farag.

Udobneje se namestim v naslanjaču, poravnam gube težke črne svile.

To mesto obožujem le v zgodnjem jutru, ko pokljajo palme in se skozi njihove trde pahljače do mene prerivajo njegovi glasno prebujajoči se zvoki. Kairo je glasno, pravzaprav preglasno mesto. Njegova raznolikost, barvitost me zdaj, ko sem stara, utruja. Prevroče je, prehrupno in vedno zavito v oblak prahu.

Po opravkih zunaj hiše grem le, kadar je res nujno. Ta kraj ne pozna pomladi, ne opazi se, da so se stvari pomladile in obnovile. Iz zime skoči v vročo voščeno podobo poletja, tako vročo, da je že dihati težko.

Skodelico odložim na mizico iz češnjevga lesa z izrezljanimi vrtnicami na vogalih in s krhkimi, ukrivljenimi nogami. V ploščo je mojster vstavil poldrago kamenje v zapletenem vzorcu; s prsti zdrsim po površini in zazdi se mi, kot da se lesene vrtnice spreminjajo v dišeče rožnate grme na domačem vrtu. O, kako so doma omamno dišale vrtnice!

Spet sežem po skodelici in si jo previdno ponesem k ustom, da odpijem požirek. Natančno razmerje okusov kavnih zrn, ravno prav sladka, *qahwa*.

Od daleč priplava mujezinov glas, njegova zategnjena molitev se potaplja v mojo zavest. ... *popolnost boga, enega samega, edinstvenega* ... Posamezne besede razbiram iz nihanja glasu od visokega milega do resnobnega registra ... Arabščino sicer obvladam slabše kot Tereza, zato pa je francoščina moj drugi jezik.

Kljub vsemu, to, do norosti živahno mesto mi je dalo priložnost in jaz sem jo prepoznala. Nasmeh mi ukrivi ustnice, ko za trenutek uzrem svojo prehojeno pot. S težavo se izvijem iz objema naslanjača, sončne sulice prebadajo mangove liste, vročina se je priplazila na balkon. Postaja prevročje.

Čas je, da se odpravim domov, v svojo vilo v Prvačini, pomislim. Poletja so tam znosnejša in Vipava ponuja osvežitev v vročih popoldnevih. Časopisi so polni slabih novic, iz katerih veje sovraštvo. Diši po vojni.

DARJA (Oševljek, pomlad 1963, 10 let)

Vsakič, ko zbolim, se lahko iz svoje lesene, zeleno pobarvane postelje preselim v zakonsko posteljo staršev. Njuna postelja je razkošna, lesen vzglavnik se lesketa kot ogledalo, ker je zloščen do visokega sijaja. To udobje lahko uživam le preko dneva, ponoči se moram vrniti v svojo posteljo, na blazino, polnjeno z ličkanjem. Počutim se precej boljše. Zadnjih nekaj dni sem lebdela v nekakšni omotici, med spanjem in otopelo budnostjo, med temo in sivino dneva, ki se je tihotapil skozi priprta polkna, skozi reže zagrnjenih tilastih zaves.

Moja mama ima teorijo, da mora bolnik počivati in imeti mir, zato vedno odločno zagrne okna. V tem zame neskončnem času, ko je bolezen vendarle začela popuščati, tokrat nekakšna viroza z visoko vročino – moja mama temu pravi gripa –, strmim v strop in iščem fantazijske figure na njem. Neverjetno, kaj vse odkrivam v beli zaplati nad sabo!

Najbolj me navdušuje figura drobne ženske s široko krinolino. Bolj ko strmim vanjo, lepša se mi zdi. Na trenutke se mi celo dozdeva, da krilo valovi okrog njenih nog. Ima drobcen obraz, in če dovolj pozorno opazujem, lahko vidim nos, oči in majčkena, našobljena usta. O tej ženski si izmišljam različne zgodbe, medtem ko iz spodnjih prostorov prihajajo znani, tako zelo domači zvoki. Tam življenje teče naprej!

Topot korakov na lesenih stopnicah. Napoved obiska. Zvone, starejši brat. Včasih se le spomni name in mi za nekaj kratkih trenutkov razbije dolgočasje bolniškega dne. Sune v vrata in obstane pred posteljo. Nerodno se prestopi in me preiskujoče gleda. Celo nekakšno zaskrbljenost opazim v njegovem pogledu, kar mi godi. S polnimi pljuči vdihujem vonjave, ki jih je prinesel v sobo. Diši po svežini, po travniku, po zdravju in razkošju narave. Na nočno omarico previdno položi lonček še vročega čaja.

“Se počutiš kaj bolje?” vpraša.

Prikimam. Z desnico poravnam odejo.

“Rada bi kovček,” mu namignem. Pogleda v smer kovčka iz rdeče rjavega usnja, ki, odkar vem zase, čepi vrh omare. Za trenutek okleva.

“Daj no, saj mama ne bo izvedela,” ga spodbujam. Ne premakne se. Razmišlja. V kovčku so vse naše hišne dragocenosti, dokumenti in fotografije. V očetu je zasidran strah, da bi se zgodilo kaj nepredvidenega in bi morali bežati. Le en sam skok, ujetje ročaja in poteg z omare. Oče je preživel vojno in čuječnost za preživetje je njegova stalna spremljevalka. Jaz tega ne morem razumeti.

Zvone se pomakne k omari, prime stol za hrbtni naslon in ga postavi obnjo. Toda ne seže po ročaju kovčka, pač pa odpre vrata omare in odmakne lepo zložene brisače na vrhnji polici. Nameni mi navihan pogled, ko pazljivo na plan privleče steklen kozarec, poln debelih grozdnih jagod, ki ga je mama pred nami, otroki, skrila za kup brisač. Sede na posteljo, ki se vda pod njegovo težo. Pokrov mu povzroči nekaj težav, preden ga odvijem. S prsti seže v kozarec po debelo rumeno jagodo in si kar celo zatlači v usta.

“Ne smeš, mama bo opazila, da manjkajo jagode ...” šibko ugovarjam, ker vem, kako težko je mama od strica izprosila teh nekaj grozdov, da jih je namočila v oslajeno žganje.

“Tudi kovčka ne smeš,” mi zabrusi.

Gledam ga, kako grize jagodo in se mu tekočina pocedi po bradi, meni ne ponudi.

“Samo še eno bom,” sklene in na obrazu se mu zariše blažen izraz. Čakam, da pospravi kozarec na njegovo mesto.

“Čaj pij, je rekla mama,” zagodrnja.

Privzdignem se v poldedeč položaj in ubogljivo sežem po lončku, moja roka se razgali in začutim hlad. Srebnem. Čaj je vroč in sladek. Lipa!

Zvone me vprašujoče gleda, tehta, ali naj mi ustreže ali ne. Potem se odloči.

Prestavi stol, da zaropota na lesenem podu, in prime kovček z obema rokama. Pretežak je za njegovo krhko postavo, zamaje se. Ustrašim se, da bo izgubil ravnotežje in padel. Uspe mu. Previdno ga položi na posteljo. Odpre predal nočne omarice in ven potegne sivo krpo. Obriše prah. Tudi on je radoveden, zaponka se sprost, vsebina se razpre pred nama. Sva zaveznika v prepovedanem dejanju.

On seže po laneni vrečki. Blazino si zatlačim za hrbet in sedem. Pohlepno stegnem roko po svetli kartonasti škatli, porumeneli od časa. Fotografije, ki so shranjene v njej, me neustavljivo privlačijo. Videti sem jih uspela le enkrat, toda nihče mi ni dal odgovora na vprašanja, kdo so ljudje

na fotografijah. Mama je zmogla le skomig z rameni in odhitela po svojih opravih, oče ni izustil besede, nona pa že več let počiva pri svojem možu pod težko nagrobno ploščo.

Strmim v stare fotografije na trdem kartonu, razbiram izraze na obrazih fotografirank, občudujem pričeske, klobuke, rokavice in torbice, čudim se dragim oblekam iz nekega drugega časa. Kakšne imenitne dame! Tako zelo drugačne od žensk v naši vasi. Moja mama ljubi lepe obleke, a se še zdaleč ne more primerjati z ženskami na fotografijah.

“Zvoneeee!” mamin glas priplava do naju, bratov obraz zasenči strah, njegovi prsti hitijo pospravljat nakit v laneno vrečko. Zaprem škatlo. Od napora je zaripel v obraz, ko dviga kovček na omaro.

Mamini težki koraki na stopnicah, vrata se z lahkoto odprejo, ko jih odrine s svojo močno roko.

“Kaj mečkaš, oče te čaka,” nestrpno reče, skloni se k meni in z dlanjo objame moje čelo. Za trenutek se namršči. Zvone mi zarotniško pomežikne in za njenim hrbtom zdrсне skozi vrata. Njegov lahkoten korak se izgubi nekje spodaj.

“Ne goriš več,” reče zadovoljno in me z raskavo roko poboža po laseh ter popravi odejo. Tudi ona odide, veliko dela ima.

Ostanem v tišini sobe, zaprem oči in se v duhu vračam k damam na fotografijah. Vprašanja brenčijo, zaman se mučim, da bi se spomnila pogovorov odraslih, iz katerih bi izluščila drobec, skromen namig, kdo so te dame.

Virusi se še niso dokončno poslovlili, potonem v nemiren sen.

LUIZA (Kairo, jesen 1939, 73 let)

Kako se lahko vse spremeni. V trenutku obrne, postavi na glavo! Nisem se še želela vrniti v Egipt, toda Vittorio je vztrajal:

“Mama, oditi moraš. Pridem za tabo, takoj ko uredim vse v vili! Čudni časi so!”

O, vse predobro sem zaznavala napeto vzdušje, ki se je priplazilo skozi ozke poti med nanizanimi hišami, preplezalo zid, se naselilo na mojem vrtu, pod lipo, in smuknilo skozi odprta okna v sobane vile. Mešanica negotovosti s primesmi strahu, prepletena mreža, v kateri so se strupeno lesketale kapljice sovražnosti.

Vittorio je na hitro zmetal moje stvari v velik, na robovih okovan kovček in me z avtom odpeljal do Trsta. Ko sem s palube zrla na pomol in mu

mahala v slovo, nisem niti slučajno slutila, da je pogled na sina v svetlem suknjiču, ki stoji na zlizanih kamnitih ploščah, zadnji.

Pa ni bila kriva vojna, ki je najavljala svoj krvavi ples. Moj sin je umrl za pljučnico, ki jo je morda staknil prav tistega dne v pristanišču, ko me je skoraj na silo porinil na palubo *Esperie*. Če bi le slutila ... S parom konj me ne bi spravil iz Prvačine. Ob moji skrbni negi bi mogoče preživel, tako pa ... Bil je močan in mlad, niti v sanjah ne bi pomislila, da bo pljučnica ugasnila njegovo življenje. Pismo s to strahotno novico še vedno leži na srebrnem pladnju, ki se motno lesketa v zatemnjeni sprejemnici.

Sama sem z bremenom let in bolečino, le Tereza mi je v oporo. Starki podpirava druga drugo. Trudim sem živeti, toda to življenje mi ne daje več veselja. Le vera in obiski cerkve me za silo potolažijo.

Čakam, nanjo. Na smrt! Čim prej bi rada odšla k njima, k Vittoriju in Antoniju. Sin in mož. Oba počivata pod težko kamnito ploščo, v grobnici, na majhnem pokopališču v Prvačini. Tam, kjer obiskovalcem pokopališča na kapelici žuga napis: *Tudi ti boš umrl!*

Oblekla sem črnino, spremljala me bo do smrti. Težak, zlat medaljon z njunima fotografijama je edini okras na moji črni obleki.

DARJA (Kairo, 2014, 61 let)

Iščem njun grob. Previdno obračam liste mrliških knjig, s prstom drsim po imenih. *Luiza Paquet* in *Theresa Rochettin*. Oči me pečejo! Ne najdem ju! Od jutra sem že tam, v želodcu mi zakruli.

Spodnje pokopališče je poplaval Nil, grobov ni več, mi mimogrede navrže varuh knjig in latinskega pokopališča, brat Anselmo.

V torbici hranim izpis iz domače župnijske knjige – župnik je zabeležil smrt pratete Luize in Tereze in pri obeh pripisal *Kairo*. To je edina sled, ki jo imam. In kamniti grob v Prvačini, ki ostaja v moji oskrbi!

Celo nakit iz močne platnene vrečke je mama prodala zlatarju, ne da bi slutila, koliko so vredni dragi kamni. Trdno je zasidran v mojem spominu, tisti nakit – drobni otroški prsti so se ob posebnih priložnostih lahko dotikali umetelno izbrušenih rubinov na broški, ki smo ji odlomili zlato iglo. Ali pa si natikali prevelik masiven zlat prstan s črnim oniksom in si okrog vratu ovijali debelo zlato verižico. Dotakniti pa se niso smeli prstana z dvema diamantom in velikim turkizom. Ta je bil namenjen mojemu najstarejšemu bratu, tako je menda določila nona pred smrtjo.

Stopim pod okrilje mogočne cerkve svetega Jožefa v Kairu, kjer se moj razočarani nemir nekoliko unese. Kovanec vržem v režo. Svečke so iz naravnega voska in tanke. Prižgem dve. Za Luizo. Za Terezo. Mama je v zadnjih letih omenjala hvaležnost. Do obeh. "Veliko od tega, kar predstavlja naše posestvo, imamo zaradi njiju," je včasih poudarila. Zapičim ju v rumen puščavski pesek. Pomislim nanju, na svoji prednici. Nisem ju poznala, tako zares, aleksandrinki. Bila pa sem si domača z njunimi fotografijami. Dve dami, tako elegantni, tako drugačni od žensk v vasi. In uspešni v tistem času in prostoru. Zanju je Egipt odprl zlata vrata.

Irina (Letališče Ronchi dei Legionari, 2023, 29 let)

Cappuccino je odličen, ugotovim takoj, že po prvem požirku, in misel, da ga ne bi smela piti, me zbode. Zaradi otroka, ki ga nosim. Toda s tem otrokom ne smem vzpostaviti vezi. Ta otrok ni moj! Tako sem si zabičala, ko so oplojeno jajčece vsadili vame. Sem samo posoda, rodna zemlja, naravna epruveta, v kateri bo zrastel. Nič več kot to! Nobenih čustev!

Srknem in s pogledom ošinem svojo deklico. Nataša meša vročo čokolado, v katero je stresla vrečko sladkorja. K šanku prisede starejša gospa, ki je še malo prej ob stekleni steni opazovala letališko ploščad. Mojo pozornost pritegne eleganca njenih oblačil. Očitno potuje sama, tako kot jaz, če odštejem svojo petletno hčer, ki svojo pozornost nameni neznanki in se ji zaupljivo nasmehne. Gospa iz torbe potegne slikanico in Nataša seže po njej. Čokolada je ne zanima več. Že mi uide karajoča beseda, otrok me negotovo pogleda, gospa se nasmehne. Sproži roko proti meni, mlahavo jo sprejemem:

"Darja!" reče.

"Prav," rečem v ukrajiniščini Nataši, ki z zanimanjem občuduje ilustracije, "lahko si knjigo ogledaš in potem jo vrni!"

"*Cappuccino d'orzo con latte vegetale*," navrže gospa natararju, ki se kima-joč takoj usmeri h kavnemu avtomatu. Z nasmehom se obrne k meni in spregovori v ruščini, ki ji odvzame mehko naglasa: "Tri leta sem se učila ruskega jezika, vendar ne govorim najbolje."

"*Grazie*," se zahvali natararju, ko prednjo postavi skodelico kave.

Prikimam, da sem jo razumela.

"Smešno se mi zdi, da bi se Slovani med sabo pogovarjali v angleščini," še doda in z žličko seže v penasto vsebino skodelice.

Torej ni Italijanka, pomislim. Kot bi ujela mojo misel, reče: “Iz Slovenije sem, potujem v Egipt, v Kairo, že drugič po sledih mojih sorodnic, pratet.”

“Jaz, pravzaprav midve, potujeva v Milano, k sorodnikom,” odvrnem.

“Vojna, kaj?”

Prikimam.

“Težko je, še zlasti v tem stanju,” namigne na moj izbočeni trebuh in srkne *cappuccino*.

Potem pripoveduje. Tu pa tam se ji zatika, išče besede, si pomaga s svojim maternim jezikom, seže v angleščino. Izvem o težkih časih njenih prednikov, o dveh vojnah, o fašizmu, ki je njenim dedkom in babicam jemal jezik in segal po zemlji, da bi jih pregnal. Pripoveduje o aleksandrinkah, pogumnih ženah in dekletih, ki so v Egiptu služile za svoje družine in pošiljale denar domov, da so lahko preživeli; s svojo žrtvijo so prekrizale načrte Mussoliniju.

“Najtežje je bilo mladim materam,” pove in obmolkne, kot bi se zazrla nekam onkraj, v preteklost. Osupnem in čakam.

Zgodba o njeni prateti Terezi se me dotakne. Doma je v oskrbi babice pustila dojenčka in šla preko morja, da je s svojim mlekom hranila drugega otroka bogataške matere, ki je lahko kupila njeno zdravo telo.

Darja opazi, da se v mojih očeh nabirajo solze, Nataša je k sreči zatopljena v slikanico. Utihne, zaobjame z dlanjo skodelico in odpije droban požirek kave.

Ne morem ustaviti besed, ki kot slap privrejo iz mene, in tej ženski, popolni tujki, zaupam: “Jaz sem dala svojo maternico v najem. Za denar. Tega otroka nosim za žensko v ZDA, ki nikakor ne more donositi otroka, pet splavov je že imela; moja družina pa je potrebovala nov avto.”

“Z mlekom moje pratete so domači dokupili gozd in plačali oderuške obresti italijanski banki za popravilo hiše po prvi vojni,” reče Darja zamišljeno.

Obsediva v tišini, na obrazu se ji vidi, da premleva mojo izpoved.

“V azilu šolskih sester v Aleksandriji je plošča, v katero so vklesane besede predstojnice, ki je opazovala trpljenje in solze mladih mater. Ob nedeljah so se aleksandrinke zbirale v azilu s svojimi varovanci in se spraševale, kako je njihovim otrokom doma ... Da se to ne bi nikoli več ponovilo, je bila goreča želja predstojnice. In vendar se ponavlja!” še doda, ko z žličko postrga kavno peno z dna skodelice.

Glas iz zvočnika najavi njen let. Plača pijačo in si popravi naramnico torbice, ko zdrsne z visokega stola.

“Vso srečo pri iskanju,” ji zaželim in se sklonim k Nataši, da bi jo prepričala, naj vrne knjigo Darji.

“Nikakor, to je darilo,” pravi z nasmehom, se približa in me objame, Natašo poboža po licu. Gledam za njo, ko odhaja. Natašo stisnem k svojemu napetemu trebuhu, otrok si v usta vtakne palec. Ne vem, kakšna trnova pot me še čaka. Sem v drugi državi, kjer veljajo drugačni predpisi. Toda najprej bom morala urediti sama s seboj. Nosim otroka, ki mi ne pripada, otroka, s katerim sem povezana že sedem mesecev in s katerim bom morala, ko se rodi, potrgati vse vezi ... Vem, da ne bo lahko. Toda življenje nas sili v izbiro različnih poti ... gremo po tisti, za katero se nam v tistem trenutku zdi, da je najboljša za nas.

Begunka sem, bežim pred vojno in sama pred sabo. Ranljiva sem in ranjena. Kako bom živela naprej? Se bom v nočeh brez spanca spraševala po tem otroku, katerega srček bije v meni? Le kako so aleksandrinke živele svojo prihodnost, potem ko so na svojih prsih nahranile druga usteca? Na svoje varovance so se navezale. Cena je bila visoka, lastnih otrok niso videle odraščati. Ta prepad, ta vrzel je ostala, njihova srca so se lomila na dvoje! Nekaterim, redkim, je sicer uspelo, da jim je v prsih utripalo po dvoje src: eno za lastne otroke, drugo za varovance.

“Prekleta revščina! Prekleta politika, ki nikoli nima posluha za malega človeka,” rečem na glas, da me natakark začudeno pogleda.

Let za Milano je objavljen. Že vsa nerodna in okorna primem za roko Natašo in pomakneva se proti vratom in se pripraviva na vkrcanje.

DARJA (2023, nekje v zraku nad Evropo, 59 let)

Končno smo v zraku. Ošinem uro na zaslonu mobilnega telefona, ki sem ga že na letališču nastavila na letalski način. Uspelo nam bo, v Frankfurtu bom ujela letalo za Kairo, kljub zamudi je še dovolj časa. Pomirim se, za trenutek zaprem oči. Stevardesa zdrsne mimo mene. Vedno si izberem sedež ob prehodu, ne moti me, da sem prikrajšana za pogled skozi okno. Za mehko puhaste oblake, nad katerimi skozi načrtani zračni koridor drsi letalo na višini deset tisoč metrov, za žarke sončnega zahoda.

Razmišljam o Irini. O naključnem srečanju. Potem si rečem: Naključij ni! Srečali sva se, dve ženski, ona polna vprašanj, kako bo opravila s travmami sedanosti, jaz pa bi rada zaključila zgodbo iz preteklosti. Stevardesa mi na mizico položi piškotek v prozorni embalaži, zgolj za dobrodošlico! Ko strmim vanj, me nenadoma obide občutek, da ju bom tokrat našla. Tudi

ulico Rod el Farag bom poiskala. Odkrivala bom njune sledove v pesku Afrike, skrite pod tujim zapisom njunih imen.

Irina in mnoge njej podobne so sodobne aleksandrinke. Na tisoče jih je, iz različnih dežel, v katerih vladata kaos in pomanjkanje; tihe so in nevidne, žrtvovane in rešiteljice, ki delajo za boljšo prihodnost svojih otrok in bijejo vsakodnevne bitke z bolečino ločenosti.

Sodobna
slovenska
proza

Matjaž Virjent

Leto pri Črnih volkovih

Nekje v Sloveniji 2022

Sicer pa: nikakršen strah vzbujajoči *bad boy* nisem, prej mamin sinko polikanega videza, in le malokdo bi mi pripisal, da sem dobro leto preživel v izvidniški enoti naše armade, pri tako imenovanih Črnih volkovih. Toda tako je bilo in prav Črni volkovi so me naučili, kako si nabrusiš zobe in ugrizneš nazaj – tja, kjer najbolj boli.

Bila je pomlad 1994, ko sem neke poznofebruarske noči izgubil očeta.

Iz tiste viharne, zame tako prelomne noči so se mi poleg sunkov vetra v spomin vtisnili predvsem curki ledenega dežja, skozi katere smo se prebijali kot izgubljena in nasprotnemu toku kljubujoča ladja. Zdelo se je, kot bi svetloba obcestnih luči za trenutek obstala v zraku, se zaiskrila, nato pa se, premagana od stihije narave, izlila na črno lesketajoči se asfalt ljubljanskih vpadnic; ljudi praktično ni bilo opaziti, le tu in tam se je bodisi nesrečni brezdomec bodisi srednjeevropsko podnebje preklinjajoč *backpacker* stiskal pod nadstrešek postaje avtobusnega mestnega prometa.

Po uri vožnje, ki v normalnih razmerah traja pol manj, smo se znašli pred razkošno osvetljenim vhodom Kliničnega centra. Spominjam se, kako so moje misli takoj po vstopu v imponantno stavbo zdrsnile v stanje nekakšnega polsna, zatorej se mi tako zvok skozi hodnike odmevajočih korakov

in zamolkla tišina izpraznjenih stopnišč kakor s pumpanjem respiratornega aparata ovita belina očetove sobe z razdalje minulih let prikazujejo kakor razumu nedostopen, na področjih nezavednega nahajajoči se izsek prostora in časa. Iz omotičnosti me je iztrgal šele pljuski dežja ob okensko steklo: ŠVIIISSS! je bilo slišati, kot bi angel smrti s krilom udaril po šipi, ŠVVVIIIS – in že ga ni bilo več – očeta. Že se je, zapuščajoč naše skromne štiri dimenzije, preselil v vlogo nekakšnega vsevednega, a na neaktivnost obsojenega opazovalca, še najbolj podobnega angelom iz filma *Nebo nad Berlinom*.

Več kot petindvajset let je minilo od tedaj, in ko se danes z razdalje minulih let ozrem na zgodnje jutro, v katerem sem se bil prvič primoran soočiti z bolečino nenadomestljive izgube, se zagledam, kako na videz stojim ob oknu tretjega nadstropja bolnišnice (nočna nevihta je zloščila globoko modrino neba; prežema me mešanica bolečine, strahu in mladostnega zanosa; nekje nad vzhodnimi predmestji Ljubljane se rojeva nov dan), v resnici pa se nahajam pred opustošeno pokrajino življenja, v katero bom kot kakšen podalpski Oliver Twist prisiljen zdaj zdaj vstopiti: nikoli pozneje nisem z večjo silovitostjo občutil obračanja kolesa življenja, nikoli močnejše vzročno-posledične prepletenosti življenja s smrtjo, ljubezni s sovraštvom, ustvarjanja z uničenjem in vojne z mirom.

Tistega leta sem potem še dolgo stal pred na novo nastalo praznino. Razdrobljeni ostanki otroštva so mi s svojo navidezno enakostjo, a resnično drugačnostjo vzbujali brezmejen strah; no, jeseni 1994 sem le zbral pogum in stopil med Črne volkove. Tukaj so moji tedanji zapiski.

10. marec 1995

Pripeljemo se sredi dopoldneva. Kamen, grmovje, veter. Kras. Valovita, s posušeno travo porasla planota se polagoma spušča proti Jadranskemu morju in se nato tik pred obalo prelomi v oster rob. Pod navpično, mestoma previsno steno kraškega preloma se rišejo naprave italijanskega pristanišča Monfalcone, Tržiča. Piš vetra od tam občasno prinese kakšen zvok: pisk sirene, hrup nakladanja in raztovarjanja, žvenket verige, toneče v skrivnostno črnino morja.

Pokrajina, po kateri hodimo, je še vedno razbita. Razdejana od fronte, ki je tu divjala v času prve svetovne vojne, se zdi kot ogromna rana. Človeški um si težko predstavlja, da je na tem majhnem in večini nepoznanem delčku sveta skoraj milijon ljudi ostalo za vedno. Koliko solz, koliko krikov,

koliko mladih in neizživetih življenj leži pokopanih v plasteh rdečkaste zemlje pod nami? Toda pokrajina, žalostni preteklosti navkljub, ne deluje temačno; prej bi rekel nekako poetično: kot zvok španske kitare ali kakor lepota ženske, ki je v življenju mnogo trpela, a je bolečina le izbrusila njen sijaj – takšna je ta dežela ob morju.

Prek položnih pašnikov in s kamnitimi ogradami obdanih polj ves čas piha močan veter, tako da se vse okrog nas zdi nekako vodoravno razpotegnjeno. Šalimo se, da celo naš poveljnik, poročnik Franko, vsako povelje razpotegne po horizontali z uvodom *Oooooo, zdej!*.

Dnevi nam potekajo zdaj polni dinamike in napetosti, zdaj melanholično zasanjano. Spimo, jemo in preoblačimo se v šotorih; v hladnih jutrih srebamo kavo, kadimo ameriške cigarete in pijemo šnopc. Rumenokljuni cepci, kakršni smo, sami sebe vidimo kot *z arhetipom junaštva ovenčane protagoniste neke nesmiselne vojne*.

Nekega dopoldneva se nam na obmorski planoti pridružijo bratje v orožju z one strani Atlantika, tako imenovani *tjulnji*. Levičarski mediji (želeč Ameriki naprtiti vse zlo tega planeta) te elitne izbrance ameriških marincev še najraje prikazujejo kot novodobne Nazgule z dvakrat prečrtanim S-om na prsih in z diagnozo posttravmatska motnja na straneh zdravniške karto-teke. No, nič ne rečem, tudi takšni so najbrž vmes, a zvečer ob ognju, vinu in pesmi spoznam Freda iz majhnega mesteca sredi Oklahome in nikoli ne bom pozabil pripombe, ki jo je ta skoraj dva metra velika in s strašljivimi tatuiji porisana gora mišic spravila iz sebe, potem ko sem mu nekako po-jasnil vsebino partizanske balade *Počiva jezero v tihoti*: “*Hmmm... it sounds like Edgar Alan Poe.*”

11. marec 1995

Zjutraj odidemo proti strelišču. Bičani od vetra nase navlečemo vse, kar nam pride pod roke.

“Dio povero, ma kej ste Čečeni?” zarohni poročnik Franko, ko nas takšne zagleda postrojene v vrsto, nato pa tudi sam – prav nič po vojaško – roke potlači globoko v žepe. Burja piha s hitrostjo sto kilometrov na uro, ob sunkih še močneje.

Potem hodimo, hodimo ... Nanašamo še eno plast vojaških korakov na te pravadne, s koreninami prepredene kraške poti: kamen, steptana zemlja in asfalt, črn in razpokan kot samemu hudiču prodana duša.

Zgodovinarji poročajo o Rimljanih. Pa o njihovih sovražnikih Hunih. Pozneje, v srednjem veku, področju Tržaškega Krasa zavladajo Benečani, ki za potrebe svoje na vodi zgrajene prestolnice izsekajo sloveče hrastove gmajne. Hraste zamenjajo bori, Benečane pa Habsburžani; ti deželo obvladujejo vse do velikega pohoda Francozov, Napoleonovemu padcu sledi vrnitev dobre stare Avstro-Ogrske in že se na horizontu zgodovine izriše jekleno bobnenje prve svetovne vojne, ki pokrajino razreže v stilu zblaznelega kirurga ter vanjo zaseje (že omenjeni) milijon trupel; točno z mesta, kjer stoji naš tabor, je sloviti avstrijski feldmaršal Borojević vodil obrambo pred enajstimi italijanskimi ofenzivami in se nazadnje, ne kriv ne dolžen, znašel na strani poražencev: kar je bil Georg Trakl za svet poezije, kar je bil Klimt za slikarstvo, kar je bil Mahler za klasično glasbo in kar je bil Freud za psihoanalizo, to je bil Svetozar Borojević na bojiščih prve svetovne vojne – labodji spev potapljaljočega se imperija.

V obdobju med vojnama Krasu zavladajo Italijani, a privid miru ne traja prav dolgo. Niti četrto stoletje ne mine, pa svet zajame najhujša vseh vojn in poetično, lepi ženski podobno deželo ponovno preplavijo uniformirane horde z vseh koncev Evrope. Italijanski črnosrajčniki, nemški SS-ovci, domobranci, četniki in ustaši so tisti, ki med letoma 1941 in 1945 prostor mediteranskega mikrokozmosa poslikavajo z zafranovičevskimi predstavami uničevalne blaznosti in morilskega zanosa, partizani maršala Tita pa spomladi 1945 ne ostanejo nikomur nič dolžni in – vsled germanski miselnosti *gorje premaganim* – kraške vrtače napolnijo s trupli tistih, ki so v letih okupacije sami sejali grozo in smrt ali pa samo stavili na napačnega konja in ...

In ko opisane dogodke ocenimo skozi prizmo zgodovine kot znanosti ali če sprehod skozi zadnji dve tisočletji Tržaškega Krasa strnemo v eno samo samcato misel, lahko za konec rečemo le: zgodovina človeštva je bolj kot kar koli drugega zgodovina vojn.

Kronologija človeške vrste pa teče naprej. Svet po samodestruktivni kataklizmi druge svetovne vojne postane globalen, blokovsko razdeljen in predvsem okužen z virusom potrošništva. Dežele tretjega sveta se osvobajajo evropskega jarma in vojna emigrira proti jugovzhodu; v dežele, kjer prizori lačnih otrok, posiljenih žensk in eksplozij zažigalnih bomb postanejo zgolj neškodljiva, s pridihom fikcije obarvana novica. A Zahod je vseeno bogatejši za sporočilo Auschwitzta, Stalingrada, Hirošime, Nagasakija ... in koledar kaže sredino šestdesetih let preteklega stoletja, ko tako imenovani zahodni človek pride do nove prelomnice. “Problem je v nas samih,” pravi nekdo. “Bombardirajmo tokrat temo nezavednega – to

terro incognito človeškega uma: z umetnostjo, z duhovnostjo, z LSD-jem, izženimo vse hitlerje, vse staline, vse kralje matjaže in vse mehmede osvajačce iz sebe, kalašnikovko pa naj zamenja fender stratocaster, da se bodo otroci učili o 'poletju ljubezni' in o Woodstocku, ne pa o tem, kdo je pobil več nedolžnih: naši ali njihovi."

V tistem izstopimo iz gozda. Blesk svetlobe nas za trenutek zaslepi, nato pa na nebu opazimo nenavaden prizor: črn krokar in bel golob družno jadrata po črti nevidnega kroga. Prizor deluje mistično. Kot bi pravkar opazovali eno izmed božjih sporočil, o katerih poročajo pisci svetih knjig. Naš vod si predstavljam iz ptičje perspektive; zagledam nas kot vrsto majhnih, komaj opaznih mravelj, ki se, zaslepljene z mitom lastne večvrednosti, ne zavedajo neznosne krhkosti svojega telesa. Na ozadju premišljevanj se mi kot nekakšna sklepna misel izpiše pesem angleškega poeta Johna Doeja *Komu zvonit?*.

12. marec 1995

Kadar imam čas, prebiram *Menuet za kitaro* Vitomila Zupana in vedno znova spoznavam, kako zelo je bil ta hemingwayevski samohodec in nekdanji partizan podoben pokojnemu očetu Cirilu. Oba sta bila visoka, mišičasta in vitka dedca; oba sta del mladosti preživela v peklenskih drobovjih čez-oceank in tako fotra kot Vitomila bi lahko opisal kot po eni strani nevarna tipa, ki jima ni pametno stopiti na žulj, po drugi pa kot dobričini, ki si ju zlahka predstavljam, kako zdajle (ko to pišem), sloneč ob šanku gostilne Sveti Pero družno osvajata natararico z najlepšo ritjo v onstranstvu (s točno takšno, kot jo je imela tista Maročanka iz *Menueta*).

Kolikor vem, je oče cenil Zupanove knjige, še posebej ljub mu je bil *Menuet*. Menda ga je, podobno kot mene, fascinirala ambivalentna, nepotvorjena in vsakršne ideologije očiščena podoba vojne, ki dobesedno žari iz sleherne strani te povojne klasike. Poleg tega je bil oče tudi sam sin partizana, njegov ded, moj praded, pa se je med oktobrsko revolucijo boril v vrstah Leninove Rdeče garde in kolikor vem, je odgovor na vprašanje *Kako se je ta vaški legendarnež znašel v klavnici boljševiške prekucije?* do danes ostal zavit v meglo družinskih mitov in gostilniških špekulacij, a če gre verjeti babici po mamini strani, je šlo za napol kafkovski, napol doktorživagovski preplet dogodkov, kjer ni manjkalo usodnih ljubezni, protijudovskih pogromov in boja korajžnih Ukrajincev za svobodo in kjer

se na ozadju pozlačenih oceanov žita in žarečega soja revolucije kakor cvet mrakobne vrtnice izrisuje otožna pesem trpečega ljudstva.

Po vrnitvi iz Rusije je praded kot najstarejši otrok prevzel domačo kmetijo, a jo je poleti 1945 predal edinemu preživelemu sinu, mojemu dedu, sam pa se, globoko razočaran nad človeštvom, preselil v gozdarsko kočo sredi kostanjevih gozdov. S tega sveta je odšel v zgodnjem jutru nekega oktobrskega dne, star skoraj sto let in, če gre verjeti babici po očetovi strani, je poleg kupov pesmi in akvarelnih risb potomcem zapustil zgolj balalajko, na katero je pogosto igral; ta je po njegovi smrti dolga leta visela v enem izmed ljubljanskih muzejev.

Nekje v Sloveniji leta 2022

Sedim za računalnikom in poslušam *The Dark Side of the Moon* skupine Pink Floyd, prek ekrana pa drsijo obrazi aktualne vojne na vzhodu: modrino neba prepredajo zdaj dimaste, zdaj bliskajoče se sledi raketnih izstrelkov ..., neskončne kolone civilnih vozil počasi napredujejo proti črti zahoda ..., s šlampastimi V-ji in Z-ji porisani tanki se valijo prek prizorišč romanov Gogolja, Sienkiewicza, Bulgakova ..., ukrajinski komandosi branijo največjo jeklarno Evrope ..., skupina mladih Avstralcev poljski novinarki razlaga, kako se "podajajo v vojno proti orkom" ti isti orki pa se medtem urijo v streljanju z ročnimi minometi (dejstvo, da so oboji še nedolgo nazaj gledali Netflix, sanjarili bodisi o Kim bodisi o Pameli in pili Coca-Colo očitno ne zanima nikogar); še včeraj aktualne Nike, Facebook, Mercedes, McDonald's, Real Madrid, Los Angeles Lakers ekspresno zamenjujejo Kalašnikov, Suhojev, Javeline, Bayraktar, Bataljon Azov, skupina Wagner ... Štiriletni Kijevčan Volodja sedeč v zaklonišču pripoveduje, da ga je danes zjutraj zbudilo grmenje eksplozij, po čemer je vedel, da se je začela vojna, da on ve, kaj je vojna, ker mu je to povedal starejši bratec Griša. "Tukaj sem z mamico, babico in Grišom ... in nas je strah ... zelo strah," pripoveduje dokaj korajžno, nato pa njegov obraz spreleti krč, ulijejo se mu solze in sedaj s solzami obliti deček doda: "Očka pa ni tukaj ... njega ni strah ..., on je že z našimi junaki na vzhodu."

Ob besedah malega Ukrajinca me napade neznosna žalost. Ugasnem računalnik, vstanem in začnem nemirno hoditi gor in dol po sobi, na

koncu pa se le umirim in pogled usmerim skozi podstrešno okno. Drhtim. V želodcu mi leži nekaj težkega.

Po licih mi drsijo solze. Zavedajoč se, da moja žalost izhaja iz iste bolečine kot Volodjeva, in premišljujoč o dedu, ki jo je iz vrst nemškega wermachta podurhal k partizanom, in o njegovem boljševiškem očetu se vprašam, kakšno zvezo imata moja prednika po očetovi strani z usodo ukrajinskih komandosov, ruskih orkov in Volodjevega očeta junaka.

Pa ... razen očitnega dejstva, da so bila življenja vseh teh ljudi iz mirnega vsakdana v nekem trenutku vržena v kaotični preplet svetovne politike, zgodovinskih prelomnic in nečesa, kar filozofi imenujejo “kreativno-destruktivni diskurz prostora, v katerem živimo”, nobene. Popolnoma nobene. A gre za človeška življenja. Za temeljno potrebo bitij, kakršni ste vi (ki to berete) in kakršen sem jaz (ki to pišem), po obstanku. Velika večina ljudi si želi zgolj, da bi mirno delali, ljubili in bili srečni, zatorej se po eni strani sprašujem, katera je ta “velika ideja”, za katero je smiselno vse to žrtvovati, po drugi pa iz srca občudujem pogum navidezno šibkejših, ki se ne ozirajoč se na ceno uprejo močnejšim nasilnežem in tiranom.

“Manj strašna noč je v črne zemlje krili, kot so pod svetlim soncem sužni dnovi,” piše France Prešeren v *Krstu pri Savici* ... in prav ima. Popolnoma prav.

Odprem okno. Ostrina mraza mi pove, da je še vedno zima, februar. Prisluskujoč zadnjim taktom *temne strani lune* opazujem, kako vrhove Kamniško-Savinjskih Alp osvetljuje vedno močnejša svetloba: obnebje se počasi jasni, kristali snega se v zgodnjem jutru rdečkasto lesketajo. Nekje na vzhodu se skupaj z vojno, zlom in uničenjem pravkar rojeva nov dan.

Sodobna slovenska proza

Leonora Flis

Slamnikarica

Angela Malnar je bila vitko dekle dvajsetih let. Rahlo valovite svetle lase je imela spleteno v kito, ki si jo je nato v polžasti obliki ponavadi spela vrh glave. Žareče modre oči so vedno iskale dogajanje, premičnost, spremembe. Bila je ena od šestih otrok. Njen oče Mihael Malnar, odločen in resen človek mišičaste postave, je bil le redko doma, bil je namreč župan malega mesteca, kjer so živeli, mati Emilija pa je bila zadolžena za njihovo gostilno, ki je stala ob glavni cesti. Nizka hiša z rumenkasto fasado, majhnimi okni, na katerih so bili lončki s sezonskimi rožami, in velikimi lesenimi vrati. Vsi, ki so potovali na tej liniji, in ni jih bilo malo, so opazili gostilno Pr' Malnar in nemalokdo se je ustavil in popil belo kavo ali čaj iz domačih zelišč. Vino so stregli pri kosilu in večerji. Žganje so zjutraj ponavadi postregli delavcem, opekarjem in žagarjem. Vse leto so odpirali ob sedmih zjutraj in zapirali ob desetih zvečer.

Mihael je hišo podedoval od svojega očeta in jo v zadnjih desetletjih 19. stoletja spremenil v precej donosno gostilno. Daleč naokoli so Malnarjevi sloveli po ajdovih in koruznih žgancih, kislem zelju in gnjati s štruklji, Emilija in njene tri hčere, Angela, Johana in Marija, pa so pripravljale odlične potice, gibanice in krape. Angela je rada pekla, tudi z gosti se je radoživo pogovarjala, a vendar jo je gnalo drugam. Sanjala je o ladjah, oceanih, velikih mestih in ljudeh, ki govorijo tuje jezike. Kadar je bila otožna, je šla v klet, se usedla na tla in spila šilce ali dve domačega žganja. Johana

in Marija sta bili drugačni, popolnoma sta bili osredotočeni na gostinsko delo, obenem pa sta tudi očetu pomagali pri birokratskih zadevah, ki so bile del županovanja. Sinova, Peter in Jože, sta bila poročena in sta živela v bližnji vasi. Pomagala sta obdelovati njive, ki so jih imeli v lasti, občasno sta tudi, skupaj z nekaj najetimi gozdarji, počistila gozd, ki je bil prav tako last družine Malnar.

Denarja so imeli dovolj za solidno življenje, vendar je bila Angela odločena, da se izšola za izdelovalko slamnikov. Slišala je zgodbe mladih žensk, ki so odšle na sezonsko delo v Evropo, še bolj pa so jo pritegnile vesti o tistih, ki so odšle v Ameriko. Mlade, večinoma neporočene, izurjene domžalske roko-delke. Želela je dihati drugačen zrak, želela si je avantur. Znanka ji je nekoč prebrala pismo svojega brata, ki je njihovo mestece zapustil že pred leti. Pisal je, da pečeni piščanci tam ne letijo v usta, a vendar, to mesto, ta vrvež, to gibanje! Pogosto je brala lokalno glasilo Gorenjec, ki je tu in tam objavilo vest o tem ali onem izseljencu, še raje pa je imela časnik Slovenski narod. Ljuba ji je bila rubrika Amerikanske novice. Zaprla se je v svojo sobo, se usedla na posteljo in hlastno brala. Vsaka beseda, ki je omenjala mesto svobode, je imela silno moč, težo in slast. Kar okušala je tisti zrak. In tudi kar nekaj slamnikaric, ki so se vrstile na oddih v rodni kraj, je videla. Na ulici, v cerkvi, v trgovini. Urejene, sijoče, gosposke so bile. Nekateri so za njihovimi hrbti sicer govorili, da so ošabne, hvalisave, da v slovenski govor mešajo angleške besede in da je njihovo sproščeno vedenje na meji neokusnega. Kdaj, kdaj bo lahko odšla na glavarstvo v Kamnik in naročila potni list?

Nekaj let je moledovala, mati se je mehčala, oče pa je ostal neomajen vse do njenega dvajsetega leta.

“Pojdi, če moraš,” je takrat ostro rekel. “Doma te potrebujemo, a če želiš delati klobuke za glave zafnanih meščank, pojdi.”

Angela je vedela, da je jezen, drugače se ne bi obregnil ob meščane, saj je bil nenazadnje tudi sam, vsaj v določeni meri, kot župan, del višjega srednjega sloja. Enostavno ni prenesel izraza “meščan”. Zdelo se mu je, da s seboj nosi prizvok snobovsko buržujskega in pretirano samovšečnega.

“Vse smo si sami pridelali, ja, podedoval sem hišo, ampak bila je podrtija, vse smo naredili sami, s svojimi rokami in iznajdljivostjo,” je dodal in se obrnil proč. Stal je ob oknu dnevne sobe s hrastovim pohištvom temno rjave barve, ki je sicer svetli sobi dajalo nekoliko mrakobno podobo. Angeli so zagorela lica.

“Slamnikarica bom!” je zavriskala in se očetu obesila za vrat. Poljubila ga je na okroglo rdeče lice, se zavrtela na prstih in tekla v kuhinjo mami in sestrama oznaniti novico.

Sestri in mati so jo najprej nemo gledale, Marija je skomignila, potem pa so si stekle v objem.

“Kaj pa naše njive, Angela?” je vseeno rekla mati. “Veliko dela je in potrebovali bi še en par rok, ampak vem, kako močno si to želiš. Upam, da te bodo še letos sprejeli k mojstru Jakobu.”

Angela je bežno poznala kar nekaj slamnikaric, deklet, ki so kot izučene izdelovalke slamnikov odšle v velika evropska mesta, v Prago, na Dunaj, v Budimpešto, nekaj pa jih je odšlo tudi tja daleč, čez ocean, tja, kjer te ob prihodu z ladjo pozdravi Kip svobode.

New York, si je šepetala Angela in več noči, preden je šla na šolanje k izurjenemu izdelovalcu klobukov in trgovcu iz Mengša, ni mogla spati. Jakob Ravnikar naj bi se učil pri tirolskih tovarnarjih, ki so po vojni med Avstrijskim cesarstvom in Kraljevino Italijo svoje obrate prenesli tudi na slovenska tla. Vedno pa je trdil, da so domači mojstri boljši in da jih ni čez domžalske in mengeške klobučarje.

Angela je bila leto ali dve starejša od večine drugih vajenk, ki so prihajale iz Domžal in okoliških krajev. Hitro se je učila in v dobrem letu je usvojila tisto, kar se je od nje pričakovalo. Jakob je dekletom pripovedoval, kako so slamnikarice v najboljših časih izdelale tudi 800.000 in več klobukov na leto.

“Sloveli so daleč naokoli, dekleta, visoke standarde imamo, ne pozabite,” je rad rekel.

Mojster ji je po končanem šolanju ponudil šestmesečno plačano prakso v svojem obratu v Trzinu. Angela je priložnost z veseljem sprejela, pridno je delala, varčevala in zbirala informacije o odhodu iz Evrope. Vedela je, da so v Ljubljani izseljenske pisarne in agenti, ki prodajajo vozne karte. Na Kolodvorski in Dunajski cesti jih je največ, ji je nekoč, mimogrede, na ulici pred mesarijo med kratkim pogovorom omenila znanka, ki se je vrnila iz Čikaga. Lahko bi potovala prek Trsta ali pa še bolje prek Dunaja in potem v Francijo, je razmišljala Angela. Slišala je, da je francoska družba Générale Transatlantique, ki potnike iz pristanišča Le Havre v Normandiji v šestih do sedmih dneh pripelje v New York, ena bolj zanesljivih. V mislih je ves čas pilila načrt in iskala najboljše načine potovanja čez ocean. Vedela je, da denarja za prvi razred nima, a morda, morda bi, s svojimi prihranki in če bi še oče dodal kakšen dinar, lahko potovala v drugem razredu.

Večkrat je sanjala, kako na promenadni palubi sreba šampanjec in kako se spogleduje z mladimi fanti. Slišala je, da je na krovu ponavadi tudi veliko Hrvatov, Čehov in Avstrijcev. V njenih sanjah je igrala godba in vrtela se je tam, na palubi, v obleki iz svetlega tila. Ko ji je prijateljica, prav

tako vajenka v slamnikarskem obratu, nekoč prinesla reklamo agencije, ki je imela sedež na Dunajski ulici v Ljubljani, se je popolnoma potopila v opise Opreme II. kajute, kot je pisalo v knjižici z barvnimi ilustracijami. "Kabine II. razreda so popolnoma ločene od potnikov v medkrovju, ki so v sprednjem delu ladje. Te kabine so sicer bolj preprosto opremljene nego one I. razreda, toda tudi tu se ne pogrēša namenu primerne in dobre opreme. Vsaka postelj ima dobro žimnico, platnene rjuhe, blazine in odeje; vse kabine imajo patentovane umivalne mize, ogledala in držaje za obleko in brisače. Povsod je snažno, zlikano posteljno perilo in ročne brisače." Omenjali so tudi salonsko dvorano, jedilno dvorano, celo klavir in glasbo. Plesala bo, lahko bo plesala! Vrtela se bo tam med valovi, lovila ritem zibanja ladje, mladenič jo bo objemal okoli pasu in ji tu in tam popravil pramen las, ki se ji bo oprijel potnega čela. In potem bo živela v visoki stolpnici, v malem stanovanju, ki pa bo čisto njeno. Njeno. Ampak vrt. Kaj pa vrt? Rada je delala na vrtu. Najbolj predano je ravnala s svojim malim nasadom jagod. Jagode mora imeti. Za marmelado in za jagodne pite. Sočne, takšne kot doma, je pomislila. Morda pa raje hiška z vrtom. Večkrat je v pripovedih ameriških obiskovalcev in obiskovalk, začasnih, počitniških povratnikov in povratnic slišala za newyorški predel Queens. Včasih je kdo omenil tudi Ridgewood. In Brooklyn. Zemljevida ni imela in ni si predstavljala, kako so videti ti kraji, so pa rekli, da je tam kar nekaj Slovencev in da živijo v vrstnih hišah z majhnimi vrtovi. Včasih je kdo navrgel tudi, da je Queens predel z največ pokopališči v New Yorku. Nič hudega, je razmišljala Angela, tudi prostor za takšen, malo bolj dolgotrajen počitek mora nekje biti.

Tisto leto je imela pomlad podobo poletja, sonce je močno grelo že v maju. Na Angelin rojstni dan v začetku junija je njihov vrt dišal po potonikah. Vsako leto so jih obrezovali in jih skrbno negovali. Angelina sestra Johana je imela z rožami še prav posebno veselje. Božala jih je, se z njimi pogovarjala in jih zasajala v skupinah, da jim ne bi bilo dolgčas. Zrak je bil poln sladke rožne opojnosti in Angela je bila skoraj pijana od vznemirjenja. Dolgi dnevi so jo delali nemirno, včasih jo je ščemelo telo, kot da bi se spreminjala v električno, v čisti naboj. Zdelo se ji je, da vonja morje in sliši galebe, medtem ko se na palubi *Leopoldine* (da, že je imela izbrano ladjo, s predujmom 60 dinarjev je rezervirala dvoposteljno kabino II. razreda in čakala je na potrditev datuma odhoda) neučakano prestopa in pripravljena na izkrcanje na Ellis Islandu v rokah stiska potovalke. Veliko usnjeno torbo ji je podaril stric, očetov brat, ki je v Angeli videl lastni odsev. Želja po odhodu v neznanu, brisanje preživelih poti in ustvarjanje novih. Njemu ni uspelo, Angeli mora. Očetova najmlajša sestra Hana, ki je nekaj

časa delala v Avstriji, pa je bila pripravljena dodati tudi nekaj dinarjev za vozno karto. Skupaj sta iskali primerno agencijo in odločili sta se za urad Edvarda Šmarna na Dunajski cesti v Ljubljani. Nekega julijskega jutra sta se s poštno kočijo zapeljali v Ljubljano, za 4500 dinarjev sta kupili karto Le Havre–New York, si privoščili večerjo pri Figovcu, potem pa tam najeli tudi sobo za eno noč. Angela ni želela domov, ne tisti večer, želela je hoditi po ljubljanskih ulicah, tekati med uličnimi svetilkami, se oklepati hrastov in platan in se smejeti.

Angelina mama se je počasi navzela hčerkinega navdušenja. Kupila ji je priročnik Victorja Kubelke *Slovensko-angleški Razgovori: Slovenian-English Interpreter*. Želela si je, da Angela na ameriška tla stopi vsaj malo pripravljena. Ker je bila Angela nekoliko debelušna – oboževala je kolače vseh vrst, še posebej tiste z veliko masla in rozin, ki sta jih ob praznikih pekli z mamo –, ji je mama včasih prigovarjala, naj malo popazi na težo. Zdelo se ji je, da imajo fantje tam čez raje malo manj zaobljena dekleta. Angela je imela mamo rada, a včasih so se ji zdela njena pričakovanja prav malomeščanska. Polno, ženstveno postavo imam, si je mislila. Briga me, če mama meni, da bom snubce pritegnila z bolj ravnim trebuhom in manjšo zadnjo platjo. Všeč si je bila, s polnimi boki in prsmi. Še posebej ponosna je bila na svoje lepe, ravne noge. Ker je znala dobro šivati, si je sešila kar nekaj kril, ki so bila nekoliko krajša, kot so zahtevali domači modni trendi. Znanka, ki je živela v New Yorku in je za božič ponavadi obiskala družino v Spodnjih Domžalah, ji je nekoč pokazala revijo *Cosmopolitan*. Ti klobučki, obleke, pisane kopalke! V modi so bile črte in naslovnica je bila v barvah. Bila je očarana. Blago je kupila pri šivilji blizu cerkve. Včasih ji je gospa Tona pomagala ukrojiti kakšno obleko in tudi to pot je ustregla Angelini želji. Že v zgodnji pomladi si je dala Angela pri Toni delat zimski plašč, temno modre barve, do kolen, za krznen ovratnik, ki si ga je želela, ni imela denarja, vendar se ji je plašč čudovito prilegal in je poudarjal razkošnost njenega telesa. Oceanski veter mi ne bo mogel do živega, je bila zadovoljna. In fletno bom videt, se ji je smejalo, ko je skoraj vsak dan stala pred ogledalom in pomerjala novi kos svoje garderobe.

Poletni dnevi so hitro tekli. Angela je malo delala – mojstru Jakobu je že pozimi povedala, da odhaja, in rekel je, naj ponosno prenese mojstrstvo slamnikarstva na drugo stran oceana –, malo brala in veliko sanjerala. Do odhoda je bilo kar naenkrat le še deset dni. Angela je imela na komodi že pripravljena vsa oblačila in vse čevlje, ki jih je želela vzeti s seboj. Ko so se pogovarjali o Ameriki, je domačim rekla, da jih bo obiskovala, kadar bo le lahko.

“Kar dobro bom plačana, tako so mi obljubili,” je z gotovostjo rekla.

Dobila je pisno ponudbo, naj se zglesi v obratu na Manhattnu, na 36. ulici, med 6. in 7. avenijo. Tudi sanjalo se ji ni, kje to je ali kako je videti Manhattan in te avenije. Ampak bo našla. In se znašla. Seveda se bo. V Slovenskem narodu je prebrala, da se temu delu Manhattna reče tudi Garment District, in njen priročnik ji je povedal, da to pomeni Tekstilni ali pa Oblačilni predel.

Zmenili so se, da jo v Ljubljano pospremi starši, brat Peter in teta Hana. Angelina mama je vsak dan po malo jokala in hčerko skušala pregovoriti, naj ostane. Tudi Angelo je stiskalo v grlu in v želodcu, a silna želja po novem življenju je zagotovila, da se njena odločitev ni niti za hip zamajala. Teti je rekla, da ji bo postopoma vrnila denar za vozno karto. V pismih ji bo pošiljala dolarje. Izdelali so načrt. Do Ljubljane bodo šli z domačim vozom, vlak do Dunaja si bo Angela plačala sama. In potem naprej: Dunaj–Innsbruck–Basel–Strasbourg–Pariz–Le Havre. Tam bo zasidrana *Leopoldina*. To pot ji bo plačal oče. Angela se je z vlakom peljala samo enkrat. Za osemnajsti rojstni dan jo je brat Jože peljal v Trst. Strašno važna je bila. Z vlakom v Trst! Tam si je kupila zelen klobuk, ki ga je nosila le ob posebnih priložnostih. Zdaj bo z njo odšel v New York. Vedela je, da jo na Dunaju čaka prvi carinski pregled, potem vnovič verjetno tudi na švicarski in na francoski meji. Na poti jih bodo pričakali tudi predstavniki izseljenskih pisarn in vsakemu izmed njih bodo pripeli oznako agencije, ki je za njih organizirala prevoz. V Ljubljani so ji povedali, da jih bodo v Strasbourgu odpeljali v hotele ali v Izseljensko hišo, razdelili jim bodo originalne ladijske vozne karte, jim zvečer ponudili pivo in šnops, zjutraj jih bodo nahranili, nato pa bodo nadaljevali pot do Pariza.

“Mama, koliko prestopanj in vožnje, ampak veselim se,” je dan pred odhodom zagotavljala Angela. In obraz ji je rožnato žarel.

Ves čas je hodila sem in tja po hiši, zlagala stvari, tu in tam pojedla kakšen košček jabolka in orehovo jedrce, za kosilo je bila preveč napeta, predvsem pa se je ves čas ogledovala v ogledalu. Fina sem, dobro mi bo, ja, to je to, kar si želim!

Na dan odhoda je vsa družina vstala zgodaj, pred četrto uro zjutraj. Izobesili so napis, da bo gostilna tisti dan zaprta. In naslednji tudi. Vsaj nekaj ur so želeli imeti le zase, za miselno in čustveno sledenje Angelini poti. Na kočijo so naložili usnjeno potovalko, se posedli in se napotili v Ljubljano. Dobri dve uri so potrebovali in malo pred pol osmo so prispeli na kolodvor. Avgustovsko sonce je bilo že kar visoko na nebu, zadnje nočne meglice so se porazgubile, Angela je skočila z voza, pograbila težko potovalko in se usedla nanjo. Oče, mati, brat in teta so jo obkrožili in jo

nekaj trenutkov samo gledali. Zamišljeno je delovala, odmaknjeno, kot da bi med seboj in njimi že vpela nekakšno membrano, ločnico, ki jih nikoli več ne bo združila v skupno življenje, ki so ga živeli do sedaj. Pospremili so jo do perona, stali so blizu vagona, vanje je puhala para in skozi vagona vrata se je širil vonj po šnopsu, vinu, šunki in klobasah. Angeli je nenadoma postalo vroče, slekla si je svetlo modro poletno jopico, ki ji jo je sešila teta, in globoko zajela zrak. To je to. Grem. Bo starše in brata še kdaj videla? Upala je, da. A poznala se je in oni so poznali njo. Vedno je pustila, da jo življenje nese tja, kamor je želelo njeno srce. In tisti globoki občutek v drobovju. Tisti je bil vedno pravi. Ničesar in nikogar se ni prav trdno oklepala. V vsakem trenutku je videla priložnost za nekaj novega, drugačnega. Vseeno pa ni živela brezbrizno ali površno. Sama sebi se je včasih čudila, zakaj jo je vleklo v mesto, kot je New York, ko pa je čutila tako močno navezanost na naravo, na zemljo, na drevesa in reke. Ko je stala pred vagonom, se ji je zdelo, da je za trenutek izgubila stik s svetom okoli sebe, nič ni slišala, pred očmi pa ji je žuborel potok, ob katerem je ob nedeljah rada sedela. In brala. Ali pa samo gledala drevesne krošnje in se čudila lepoti domačega okolja. Listi so nanjo metali lisaste sence, ležala je in mežikala v sonce.

Mama jo je objela in ji tiho rekla: “Angela, ne pozabi, kdo si, od kod prihajaš, in nas ne pozabi. Vsi te imamo srčno radi. Vedno bo tako. Piši nam. Piši nam veliko. Vem, da boš imela delo, ampak piši, povej, kako se ti godi. Živi polno in bodi premišljena, zadržana, ko je treba, in odločna, kot ti to znaš, ko boš tako začutila.”

Mami so tekle solze, brat se je usekoval, oče pa je mirno stal in čakal, da pride na vrsto in objame hčer. Zdelo se je, da vsem srce bije v enakih utripih – pospešeno, radostno in obenem otožno. Angela se je povzpela po stopnicah in kmalu izginila v vagonu. Družina je stala na peronu še nekaj časa po tem, ko je vlak odpeljal. Angela je mahala in mahala, jokala in se smejala. Vagon je bil poln zgodb, kot je bila njena, poln pričakovanj, upov in sanj. Zraven nje je sedel mlajši moški. Ponudil ji je šilce vermuta, “za korajžo”, je rekel, in z veseljem ga je spila. Utrujena je bila, drdranje je bilo vse tišje in tišje. Zaspala je.

Ko se je o poti v Ameriko leta kasneje pogovarjala s svojo nečakinjo, Johanino hčerjo, se večine podrobnosti ni več spominjala. Spomnila se je carinikov na Dunaju, pa tega, da so imeli v Innsbrucku dve uri časa, preden je vlak odpeljal v Basel. Ob enajstih zvečer se je sprehajala po tujem mestu in se čudila sama sebi. Še nikoli se nisem ponoči sama sprehajala in zdaj sem še kilometre in kilometre od doma. Po polnoči se je vrnila

v kolodvorsko čakalnico in okoli enih zjutraj so se odpeljali proti švicarski meji. V Baslu so se morali grupirati glede na izbrane ladje. Tega se je spomnila. In vpitja. "Najbrž so nas razvrščali v skupine, glede na destinacije, glede na ladje, kaotično je bilo, le blede se spomnim vsega skupaj," je pripovedovala nečakinji.

Angela je slišala klice: "Kristan, Kristan, vsi na to stran, Bihel na levo, Bihel levo, Šmarn, tisti, ki ste od Šmarna, stopite v vrsto na moji desni!" In tako naprej. Bučalo in rohnelo je okoli nje. Zdelo se ji je, da se trese zemlja. Vpitje je odmevalo po peronu in Angelo je grobost glasov predstavnikov agencij zmotila, zazdelo se ji je, kot da z izseljenci ravnaajo kot z živino. Ustrašila se je, streslo jo je, a se je kmalu umirila in vedela je, zakaj mora naprej. Nič drugega si ni želela bolj, kot videti Ocean in Veliko mesto tam čez.

V Baslu so prespali. Sobo v gostilni tik ob postaji si je delila z dekletom iz Ljubljane in z nekoliko starejšo žensko iz Avstrije. Martha, kot je bilo ime starejši, je bila povratnica. Za dva tedna se je vrnila v Avstrijo, ker ji je umrl oče, a nikakor ni želela ostati v domovini. V Čikagu je delala kot šivilja in rekla je, da je razen surovo hladnih čikaških zim v Ameriki prav nič ne moti. Dobro ji gre. Angeli in Tončki iz Ljubljane je zaželela srečo. Angela je nemško razumela ravno toliko, da so se lahko za silo sporazumele. Tisto noč je Angela zaspala z mislijo na Pariz. Pariz! Morda bodo imeli nekaj ur za ogled. V neki revij je videla sliko Eifflovega stolpa in Slavoloka zmage, ki ga je velel zgraditi sam Napoleon. Brala je tako.

Naslednji dan so potovanje nadaljevali zarana, ob petih so že morali biti na peronu, peljali so se do francoske meje in tam presedli na francoski vlak. Zanimarjen in umazan je bil. Prvič na svoji poti se je Angela počutila nelagodno. Vlak ni imel niti stranišč. Opazila je, da je na vlaku tudi kar nekaj Rusov in Poljakov. Večinoma so potovali v večjih skupinah, z množico otrok. Velike družine so bile to. Angela si je želela objema, mame in očeta. Vsaj za trenutek, preden odpluje. Mama ji je podarila družinsko fotografijo, ki jo je v Ljubljani naredil eden boljših fotografov. Vsi so na njej. Vsi so vsaj malo nasmejani, vsi gledajo v objektiv, oče z desnico pokriva mamino levico.

Najprej so se ustavili v Strasbourgu, niso dolgo postali, le toliko, da so vlak obhodili cariniki, nato so nadaljevali pot proti Parizu. Tja so prispeli pozno popoldne. Gare St. Lazare. Angela je želela takoj z vlaka, ven, ven, na ulice. Imeli so štiri ure časa. Potovalko je za nekaj frankov lahko pustila v bifeju blizu perona in zanosno je stopila na Rue d'Amsterdam. Bobnelo je okoli nje, promet, množice ljudi, že tu je dihala čisto drugačen zrak. Vsaj zdelo se ji je tako. Navdušena je bila. Vseeno pa jo je nekoliko vznemirjal

gost promet in bala se je, da se ne bi izgubila v mestnem vrvežu. Zato ni dolgo pohajala, raje se je usedla v čakalnico ob bifeju in prebijala čas z drugimi potniki za Le Havre. Nekateri so bili videti izčrpani, predvsem družine z otroki. Drugi so malodušno zrl predse ali pa so se tiho pogovarjali.

Angela se je počutila kar dobro, bila je sicer utrujena, spanec ji je lezel čez obraz, a vedno bolj je čutila tudi ponos, da ji je uspelo, da se premika, da je vedno bliže kraju, kjer se bo najbrž preimenovala v Angelino ali Angie. Ali pa tudi ne. V polsnu so se ji po glavi pletle najrazličnejše misli. Videla je mostove, železniške tise (tam so imeli tudi takšno železnico, ki teče pod zemljo, podzemna, so ji rekli, tudi o tem je brala), visoke stavbe, katerih vrhovi se ovijajo v meglice. Njeno novo mesto je v njenih sanjah žarelo v tisočerih lučeh in neusahljivem upanju. Iz dremeža jo je malo pred osmo zvečer s klicem "*lève-toi!*" in potem "*allez, allez!*" dvignil kar sprevodnik.

Še nekaj ur vožnje do nekdanj trgovskega pristanišča Le Havre so imeli. Le Havre, Southampton, Bordeaux in druga pristanišča so se hitro spreminjala v mravljišča različnih ras in narodnosti. Pripravi se na gnečo, si je govorila. Angela je slišala, da jih lahko vlak pripelje prav do pomola. Morda se bomo lahko hitro vkrcali in nam ne bo treba v zbirni center na še en popis. Vedela pa je tudi, da jih v Le Havru čaka zdravniški pregled. Nikogar s kakršno koli nalezljivo boleznijo niso spustili na ladjo. Bila je zdrava, vseeno pa ji ob misli na pregled ni bilo prijetno. Kaj pa, če vendarle kaj odkrijejo? Ni bila prav močno verna, ampak ko je videla, da so nekatere ženske v roke vzele rožne vence in da molijo, je zmolila tudi ona. Bojda se zelo bojijo očesnih bolezni. Ki so kar pogoste. Ah, Angelca, punca, saj bo, si je prigovarjala. Zdelo se ji je, da že vonja morski zrak. Napetost in pričakovanje sta naraščala. Ko so se peljali mimo Rouena, je nekdo rekel: "Še eno uro, samo še uro." Že kakšne pol ure pred prihodom so lahko opazovali, kako utripajoča svetloba pristaniškega svetilnika osvetljuje bližajoči se vlak. Ko bo enkrat na morju, bo konec vezi s staro celino, je mlela v mislih. Nič več evropske zemlje, pot k domačemu potoku bo zelo dolga in kdaj bom še videla tiste vrbe? je tiho razmišljala. Imajo tam čez vrbe, čiste potoke in jasno nebo? Angelo je grabil strah. Resen strah, ki ga je v njej sprožala dokončnost njene odločitve, nepovratnost smeri, v katero je šla. Komaj enaindvajsetletna, brez obraza, ki bi nosil sledi velikih izgub in bolečin, brez teže hromeče preteklosti. Šla je, z nekaj malega denarja v žepu, z usnjeno potovalko in z manjšo torbico čez roko. Tam so bili vsi njeni dokumenti. Vsaj upala je, da nosi vse potrebno s seboj.

Res je vlak zapeljal zelo blizu morja, le kakšnih trideset metrov od ladje so bili. Videla je velik napis: *LEOPOLDINA* (in spodaj *Générale*

Transatlantique). Velika je bila, bela in lepa. A ne tako velika kot sloviti *Titanik*, o nesreči katerega je Angela brala še kot najstnica. Izstopili so iz vlaka in napotili so jih v veliko dvorano, kjer so jih pričakali zdravniki. Razvrstili so jih po spolu. Nekaj fantov je veselo vriskalo, pijani so, je pomislila Angela. Mar bi počakali, da se vkrcajo na ladjo. Medtem ko je čakala, je v brošuri, ki ji jo je izročila agencija v Ljubljani, brala, da ima *Leopoldina* 30.000 ton, 45.000 konj in doseže hitrost 22,8 vozla. Težo si je nekako predstavljala, ostalo težje. Pisalo je tudi, da v dolžino meri 218 metrov, 23 metrov v širino, sprejme pa kar 1880 potnikov. Neka mladenka blede polti in črnih las je Angelo potrepljala po rami. Govorila je srbsko, vendar je Angela razumela, kaj jo sprašuje, ali morda ve, zakaj se Ellis Island, ključna vstopna točka za prišleke na ameriški celini, imenuje tudi Otok solza. Angela je nedavno čitala, da je približno dvajset procentov izseljencev zadržanih na otoku, da ne smejo naprej, ker ne izpolnjujejo vseh pogojev za vstop v Ameriko, od tega jih dva procenta pošljejo nazaj v domovino. Včasih kdo naredi tudi samomor, je tiho rekla Angela, ko je dekletu povzemala zapis. Bojana, kot je bilo ime lepi, a očitno oslabljeni Srbkinji, je pogledala v tla in zakašljala.

“Slabo se počutim,” je zahripano rekla in začela jokati. “Ves čas kašljam, ne vem, ali me bodo spustili dalje.”

Angela je molčala in ji ponudila jabolko, ki ga je nosila s seboj še od doma. Končali sta pogovor, Angela ni vedela, kako naj jo potolaži, saj je bilo jasno, kako strog je nadzor nad izseljenci. Selekcija je bila precejšnja, Angela je bila seznanjena tudi s tem, da so se vrata v obljubljeno deželo začela zapirati že nekaj let prej. Slišala je za Dillinghamovo komisijo, ki je že nekaj let pred njenim odhodom proučevala priseljevanje glede na aktualno nacionalno politiko ZDA in v skladu z njo predlagala uredbe, ki so vplivale na ravnanje s priseljenci. Nekdo ji je omenil kvote, na vlaku, ko so se peljali na Dunaj. Da so pozorni na to, iz katere države je kdo, poleg tega so omejevali priselitev kaznovanim, pa ljudem z duševnimi boleznimi, tistim z dednimi napakami in tistim, za katere so iz takšnih ali drugačnih razlogov domnevali, da bi lahko postali breme ameriške družbe. Poslušala je, a ni hotela preveč razmišljati o tem. Hitro bi me lahko pahnilo v malo-dušje, takšno razmišljanje, si je skušala dopovedati.

“*Mademoiselle, venez ici*,” je zaslišala in obrnila se je proti uradniku v temno modri uniformi. Stopila je do pulta, mu izročila potni list, nato pa so jo poslali v sobo za preglede. Zdravnik je bil ves čas pregleda tiho. Niti tega ni vedela, ali je Francoz, Američan ali je katere druge narodnosti. Videla je le, da je ob koncu pregleda na obrazec, ki ga je imel na mizi, pritisnil žig, na katerem je pisalo “*pass*”. Stopila je nazaj v velik čakalni prostor, vrnili so

ji potni list in zavila je na pomol. Dolg in siv je bil, nizki oblaki so stiskali nebo in Angelo je tiščalo v prsih. Bom še kdaj hodila po starem svetu, po Evropi, po domači zemlji? Delal se je mrak in gledala je večje in manjše ladje v pristanišču. In *Leopoldino*. Toliko morja bo med mano in domačimi. Zares močno jo je stiskalo, komaj je dihala. Ozrla se je okoli sebe in videla, da so se ljudje začeli zbirati pred *Leopoldino*. Že so postavili vstopni mostič. Veni roki je stiskala usnjeni pas potovalke, v drugi je držala ročno torbico. Začelo je pihati, zato si je na glavo poveznila klobuk iz Trsta. Dolgi lasje so se ji ovijali okoli obraza in ji tu in tam popolnoma prekrili usta ali oči. *Tam, tam čez je, otok solz, otok galebov, otok upanja.*

Sodobni
slovenski
esej

Matjaž Zorec

V zarji zatona

Esej o somraku hegemonij

Foto: Daniel Novakovič

Še ne tako dolgo nazaj smo se v svojih komfortnih otopelostih in anemičnih amnezijah dandanašnjosti benigno pritoževali, kako brez haska in odveč so vsa nehanja in nahajanja v našem momentu zgodovine. Anonimni v tehnokratski mašineriji, tej brezzobi birokratski zveri evropske politike, ki nevidno upravlja naša na masovni ravni najbrž najbolj privilegirana življenja sploh, smo seveda znali dati vetra nedemokratičnemu avtomatizmu, brezdušnim postopkom, kolonialnemu ločevanju na evropske in neevropske ljudi ter neobstoječi zunanji avtonomiji – zvajajoči Evropsko unijo na fevd Združenih držav Amerike, kolonijo z najvišjim življenjskim standardom vseh časov – v marsičem prestižnejšo od same kolonizatorke –, okupirano deželo večnega miru. Sovjetski tanki v Berlinu so izključno muzejski, kontingenti ameriške vojske na evropskih tleh pa v aktivni bojni pripravljenosti. Ampak smo zavezniki. Oni se bodo bčili, da se nam ne bo treba. En sam altruistični branik, ki noče ničesar v zameno. To je bil do nedavnega obramboslovni aksiom in severnoatlantska pravljica, na kateri smo si izgrajevali neskalsljivo miroljubje naših svobod. Samo da lahko mirno spimo. Dokler se pasemo na preobilju blagostanja, zadostujeta zgolj redno fraziranje naših humanističnih načel in sprotna racionalizacija samoprevar. Impotenca kritike pred naddržavnim upravnim aparatom, dobrobiti, prilagojene dobrobiti naših močnejših zaveznikov, je zgolj predigra pred razgrnitvijo impotence v srži samega naddržavnega

aparata: Evrope kot stasite dekline Amerike. In ta nezmožnost je politična manifestacija zatona liberalistične hegemonije. Ki je znak, da samoumevna premoč Zahoda aktivno zahaja. Razkošna bo smrt Evrope, je pel Kosovel, čemur je treba danes dodati: umira razkošno, a ne kot kraljica, temveč se pušča kičasto mumificirati pri živem telesu. Njena globalna nemoč prihaja ob vse večji nemoči njene zaščitnice vse bolj do izraza.

Ideja o nujnosti razvoja v smislu napredujoče progresije, ta sanja najnaivnejšega heglovstva, je propadla – konec zgodovine v podobi liberalistične ideologije, rojstvo svobode iz duha liberalizma, samo še globaliziramo liberalno demokracijo, pa se bo realizirala utopija, raj na zemlji; vse to se že dolgo ve in najbrž nihče ni zares verjel v te sicer čisto lepe prerokbe, tako kot je propad socializmov dokončno uničil politični sen o svetovnem komunizmu. A danes dihamo razliko: kar je bila prej apriorna dedukcija in povsem pravilna interpretacija, je danes stvar izkustva. Kar smo nedavno mislili, zdaj živimo. Kakšna je razlika? Distanca misli se je prevesila v vsakodnevno prakso – in slednja naenkrat kot od nekdanjega zaobjema vse artikulacije; neposrednost vršenja slepi in je v sočasju neujemljiva, kot ne moreš z zretjem nikoli fiksirati zahajanja sonca, saj je zahod vedno že dan, izvršeno dejstvo, neopazno zamračen somrak med dnevom in nočjo.

Za Zahod, liberalizem v praksi, to pedantno manikuro na dejanskost lepjenih nestvarnosti, naturaliziranih iz transcendentnega individualizma, je ta zahod travmatičen. Liberalni prav čutimo vsi in nimamo druge, kot da neomajno stojimo za njegovimi podstatmi: za univerzalnostjo človekovih pravic, enakopravnostjo različnosti, svobodnim razvojem vseh, opolnomočenjem svobod – dovoljeno je vse, kar ne škoduje drugemu. Hiba te liberalne ustave je znana: v politični praksi je neudejanljiva – liberalna politika zaradi socialne slepote ne more nikoli implementirati svojih postavk, zato je vedno le delna, v obliki razredne kastne piramide. Tako imajo močnejši oziroma, po liberalno, bogatejši vedno več pravic, več enakopravnosti, več svobode in edino opolnomočenje. To je stara, odpustite nam, socialistična kritika; ni toliko protiliberalistična kot zgolj radikalno liberalna – vse omenjene predpostavke hoče pač za vse, medtem ko liberalno polžje napredovanje k boljšemu nujno ohranja omenjeno kastno strukturo. Ena od najpomembnejših karakteristik našega zahoda je – ne prvič – ravno odsotnost vsakršne resne, masovne, opravilno sposobne, emancipatorne in v prvi vrsti socialne ideologije, ki bi se znala razločiti in se zoperstaviti vzpenjajočim se šovinističnim, nacionalističnim in novim imperialističnim praksam. Slednje vse liberalne postavke in njihove sodobne manifestacije cinično sprevrčajo v svoj prid: svoboda govora kot apologija sovražnega

govora, toleranca kot fasada nestrpnosti, občutljivost do marginaliziranih kot samoobramba, in kar naenkrat reči fašistu fašist postane – sovražni govor. Sprevrženost je subtilna; fašistoidno prepričanje se zamaskira in paradira v strpnostnem diskurzu. Tako je liberalizem edini jalovi čuvar svojih temeljnih, pred seboj travestiranih vrednot. Sam svoj hegemon, zato se mu vsa vzhajajoča nasprotja, ki pred našimi očmi postajajo globalna in opolnomočena, tako zatikajo v grlu. Ne ve, kaj bi; vsakršne, tudi izrazito nešovinistične zoperstavitve nereflektirano povezuje z najslabšim nazadnjaštvom. Zaprepadeno bulji vanje in ne more verjeti, kako lahko kdo podvomi o njegovi na napredku svetovne zgodovine dokazani pravici in resnici. To se je zgodilo že marsikateri hegemoniji. Zgodovinsko vzpenjanje pa rado kar naprej pada po stopnicah. Nič ne opetnajsti tako kot zgodovina.

Dvojna zanka je; privilegij zrenja v hlapljivo razkrajanje ter hkrati biti ti-sto, česar moč razvodeneva, ne da bi zaradi dolgega loka, v katerem poteka, lahko s tem ali onim konkretnim dejanjem vplival na to ali ono konkretno stvar – ukrepov na daljše roke, kakršni so funkcioniranje hegemonij in zgodovinjene nasploh, se ne da okusiti, neotipljivi so in nobenega zagotovila ni, da dosegajo zelene učinke. Gotovost je berljiva samo za nazaj, prihodnje razplete pa lahko razbira edino vedeževalstvo, se pravi jih zares razbrati ne more nihče. Kot staranje – nezadržno se staraš v vsakem momentu svojega živetja, utelešeno postaranje pa ujameš zgolj na vršičku nevidnega, v trenutku ujetega ter naslednji trenutek pozabljenega procesa; fluidnost postajanja vedno odteka in zavedanje je le začasen in zasilen jez. Primera je preveč preprosta, zgodovina in njene konkretne manifestacije so kompleksno vršenje vzajemno učinkujočih kontingenc in njen smisel je viden le, ko že premine. Kot je človekova anatomija ključ za anatomijo opice in kot Minervina sova vzleti šele, ko pade mrak. Lahko le nemočno pričujemo pravkaršnjemu kipenju nepredvidljivosti.

Zahajanje liberalizma je zanj travmatično, a kako vemo, da Zahod zahaja? Ni bilo pravkar zapisano, kako sedanje trase nikoli ni moč predvideti? Menda ne bomo vedeževali ... No, izhoda iz tega, kar je bilo poimenovano zahajanje, ne moremo videti in najtočnejša napoved bo v najboljšem primeru le srečno naključje. A kakor koli že; stvari se dogajajo, gledamo in vidimo, reflektiramo in meditiramo, imamo indice in sklepamo, ker drugega in drugače ne moremo. Zgornji očrt zgodovine ni namenjen resignacijam in prostočasnemu kockanju, temveč nasprotno – mišljenje naj poglobi, predvsem pa naj utiša že nakazano največjo zablodo zgodovinjena: teleologijo, vero v cilj zgodovine, nujo zgodovinskega napredka, predsodke o progresiji

od slabšega k boljšemu. V hibernaciji blagostanja – to pa je prvič vedno relativno in drugič zelo geografsko omejeno – in njegovem ideološkem zaledju, da se pravzaprav nič ne dogaja in da mora preostali svet postopoma samo prilesti do našega udobja in brezskrbnosti, se hitro pozabi: ni povsod tako lepo in predvsem – lahko gre navzdol in na slabše. In to precej hitro. Počasi nam je dano to spet okušati; in vsi osupli in zaprepadeni in tečno zdrاملjeni iz pitanega dremeža cepetamo naokrog, slejkoprej z napačnim sklepanjem, zgrešeno diagnozo in majavo racionalizacijo. Pa predvidljiv refleks: vse drugo je – do zadnje blesave simplifikacije ali psihologizacije ali viktimizacije –, le jaz ne. Obilje in gospodarsko gospostvo rojeva permisivnost, reakcija permisivnih na kar koli, kar ni na nitkah njihovih predstav, pa je vedno infantilna. Resentiment, gnev, toksičnost, cmerjenje, obtoževanje. Najbolj jo poteši kri. Globlja je misel, tanjši je led in pretresljivejši obet.

Da bi bolje razumeli liberalistično travmo, je treba pogledati, kaj ta obet drži skupaj. Njegov razvoj – ohlapno opredeljeno: anglosaksonska svetovna dominacija recimo zadnjih tristo let – je že doživel prevrat v dojemanju samega sebe; slavna zgodovina tako britanskega imperija kot ameriške imperialne demokracije ter tudi evropskih inčič se je pravilno preimenovala v brutalno eksploatacijo, genocide nad šibkejšimi, kolonizacijo in zaslužnjevanje ljudi, virov in produkcije. To so že glavne, uradne, akademsko in politično potrjene samorefleksije, ki jim nasprotuje nikoli počivajoči mračnjaški ponos nad starimi očeti, sicer slavnimi klavci, posiljevalci, družinskimi očeti in častnimi občani. Reflektirana samokritika ni problem, prej nasprotno. Vse lepo in prav. A to priznanje je del širše pretvorbe liberalističnega diskurza, katerega uzrtje lastnih napak, stranpoti in zločinov – ob čemer se nikoli niti za hip ne podvomi, da je kakšna njegova fundamentalna postavka kakor koli problematična, bodisi sama na sebi bodisi v globinskem funkcioniranju, slepih pegah in mrtvih kotih lastnih predpostavk – se pred dejansko transformacijo v nekaj boljšega vedno ustavi pri ceneni emocionalni katarzi. Dodajmo še pozitivno psihologijo, samoodkrivanja in samoizpolnjevanja, čisto vest na žaru večne krivde, neznosno pokroviteljstvo in eno najsubtilnejših samocenzur. Kako predvidljivo liberalno. V zgodovini najbrž ni bilo tečnejše stvari od današnje liberalistične morale. Morale so vse grozne, najslabša pa je dandanašnja! Vzklik, star kot moraliziranje. Liberalistična morala, zgolj ena od moraličnih mod, je tako implodirala, da ne gre le na živce tako rekoč vsem, ampak je v svoji totalitarni permisivnosti ena od najjedkejših v bogati zgodovini teh človeških redark dobrega in slabega, radirk nasilij, ki jo izvajajo vladajoča gospostva.

Do zdaj je prav to plemenito samoobčutenje ljudi efektivno interpeliralo v dobre državljane. Pa ena od najefektivnejših iluzij svobode, popularna kultura, svoboda govora, materialna preskrbljenost. Pomislimo še na propad socializmov in na neverjeten vzpon vsega dobrega, konca zgodovine in nasploh potrditve, da končno vsi kot bratje in sestre živimo v najboljšem od vseh možnih svetov – pa se človek začudi, kako šele dobrih trideset let po tem pišemo o razrahljanju liberalne paradigme. Tudi hecno, s katerimi šablonami, če čisto nedolžno in dobronamerno poskusimo z znano – monolitnim sestavom družbe, kakršnega nam je vcepljal šolski dialektični materializem: materialna realnost in idejno maskiranje, ekonomska baza in ideološka nadstavba, pri čemer je treba izpostaviti vzajemno učinkovanje. Kako bi se to kazalo na našem liberalizmu? V čedalje popolnejši nemoči oziroma kar neverjetnosti njegovega vsakodnevnega političnega upravljanja, propagandne mašinerije oziroma, pardon, medijev in nena zadnje neprestanega praznega, odvratnega moraliziranja. Neverjetnost mislim dobesedno: nihče mu več ne verjame. Nihče je: slehernik; ne čisto vsak individuum v človeški družbi, saj bo v njej vsakdo nujno mislil bolj ali manj po svoje, temveč tisto, čemur se je včasih reklo – ljudstvo. Kako čudno se sliši, posebej v liberalnem diskurzu. Bolj ustrojeno bi rekli javnost ali javno mnenje. Dokler verjamemo vsakodnevnim, pretežno nezavednim legitimacijam samih sebe in naših družb, ni problema. Ko pa začnejo ljudje o tem dvomiti, ko politična legitimizacija ni več ponotranjena v individuumih, je naslednji varuh reda zunanji. In nujno sledi vzpon represij. Kaj liberalizem torej danes najbolj drži skupaj? Njegova ideološka hipnoza seveda še ni povsem presahnila, a na pragmatični ravni je žal treba reči, da ekonomska in vojaška moč navznoter in premoč navzven. Nenavaden, pojmovno krasen in pragmatično strašen liberalni obrat militantnosti je, da danes hočemo več varnosti, orožja in vojske v imenu naših svobodnjaških vrednot. Varnost za svobodo, orožje za enakost, vojska za bratstvo! Sicer pa se vsaka militarizacija prodaja kot nekaj nujnega, brez česar mir ni mogoč. Najbrž ne zaman.

Liberalistična dnevna morala je torej v stanju dekadence; prenapihnjena, bolešno občutljiva, večno kriva in neskončno viktimizirana, samopravičniška in humanitarna, prezirljiva in pokroviteljska, vsem je sitna in vse okoli sebe spravlja v slabo voljo, totalitarno drhalska in mutčevsko samocenzurirana. Največje zlo so potencialne užaljenosti, čemur se je treba zoperstaviti z izbrisom vseh v zgodovini uporabljenih besed, ki bi jih kdo lahko imel za žaljive. Družbene krivice se popravlja, dokler ni treba drezati v nespremenljivost socialnega reda. Vedno je moralni glas za druge;

šibkejše, marginalizirane, zaslužnjene, kolonizirane – v njihovem imenu, ne da bi jih kaj vprašali; liberalci so večni uporniki – upirali bi se do trenutka, ko se je treba zares upreti. Liberallec se z ničimer ne sladka raje kot s svojimi solzami. Bolj ihti, bolj mu gre. Najobscenejša je jedka slaba vest, ki jo skuša vzbujati nazorneje kot najgorečnejši janzenistični katolicizem: je še kaj odurnejšega kot to, da nas poskušajo ganiti s fotografijami od lakote hirajočih dojenčkov? Da te morata neka zvezdnica ali vplivnež spominjati, kako je slabo, da otroci umirajo?

Na tem mestu je potrebna opomba: kritike liberalizma in njegove propadajoče svetovne prevlade nad moralo ne gre enačiti s podporo novim nacionalizmom in tradicionalizmom – ti so v vsakem primeru slabši, abotnejši in moralčno bolj nevzdržni; da aktivno doprinašajo k pokopu liberalne hegemonije, mora biti najmanj skrb vzbujajoče, če ne alarmantno. Liberalizem je, kakor koli ga že radi mlatimo na prangerjih radikalnega pametovanja, treba ščititi pred temi avtoritarnimi novimi nacionalizmi. Problematični niso zato, ker so slabi, če govorimo pragmatično, temveč prosperirajo, ker omogočajo prosperiranje oziroma, natančneje, ker znajo prepričati ljudi, da omogočajo prosperiranje. Lahko jim očitamo: zavajajo, lažejo, prirejajo dejstva in pehajo v nesrečo, a ne gre za resnico, temveč za ljudsko percepcijo resnice. K njihovi nevtralizaciji bi zagotovo pripomogli intelektualno pošteni in jasni tako kritika kot afirmacija tradicije – pač ni treba vsakega bednega, belega, deklarativno hetero, prikrito homoseksualnega in pijanega dedca s heteronormativnimi predsodki za šankom krstiti: fašist! –, kar pa je ob sedanji splošni histerizaciji in nebrzdani emotivnosti težko predstavljivo. Manj emocij nasploh, diskurz na sedativih ter več interakcije in ne dretje z zaprtimi očmi in zamašenimi ušesi. Družbeni in socialni pravičnosti sta v napoto predvsem pretirana osebna vpletenost in draženje občutljivosti – čustvena neprizadetost in osebna nevpletenost v reševanje manjših in masovnih krivic bi vse žrtve šele zares humanizirala. Brezkompromisno implementacijo človekovih pravic, za kar naj bi vsaj na papirju šlo, bi bilo treba očistiti solzne sluzi, anonimizirati, najostreje sankcionirati kršenje. A brez svete jeze. Konkretno: prikazovanje katere koli marginalizirane družbene skupine – naj bodo to migranti, manjšine, gejevske, lezbične, trans, nebinarne skupnosti in mnoge nenaštete – kot brezmadežne ljudi, ob katerih naj jokamo od ganotja, dopolnjuje prav strašno in srhljivo podpihovano sovraštvo ráje do njih, ko se marginaliziranec obnaša čisto človeško; včasih na tla vrže kakšno smet, glasno se prepira s partnerjem, popiva, razgraja, poje, vriska ..., v čisto nič posebnih registrih človeškega vedenja. Ta nenaša golazen se pa že ne sme obnašati

tako, kot se mi, in to vsako uro vsakega dne. Priznanje človeškosti v vseh njenih paletah je resnična humanizacija, ostalo je nečloveška objektivizacija in desubjektivizacija. Briga me, če se nekdo ne obnaša kot menih ali če laže, krade in ima bolhe – in če ni ravno kak genocidni manijak –; njegova pravica do človečenja je neodtujljiva in pri tem je treba vztrajati, to je treba vzgajati in izvajati.

Zdaj lahko poimenujemo glavnega grobarja liberalistične prevlade: globalnost. Paradoksalno se je ravno eden od glavnih dosežkov liberalne demokracije – globalizacija – sprevrgel v dolg pohod njenega propadanja. Kot vsi veliki politični projekti je globalizacija menila, da bo s svojo pravico zaobjela in poboljšala svet, saj kdo bi podvomil o univerzalnosti človekovih pravic in nujnosti njihove implementacije; ljudem je treba le predočiti ta nespremenljiva dejstva in vsakdo bo za svoje dobro sprevidel neobhodnost enakosti po liberalno. Ta zgodba je stara, kot je star gon po univerzalizaciji: “Človeštvo kot celota si je zmeraj prizadevalo, da bi si po vsej sili uredilo življenje v svetovnem merilu. Mnogo je bilo velikih narodov z veliko zgodovino, toda više ko so bili ti narodi, bolj so bili nesrečni, ker so bolj kot drugi čutili potrebo po vsesplošni združitvi ljudi,” je rekel Veliki inkvizitor. Ljudi je treba kar naprej osvobajati od njih samih – to je vedelo krščanstvo, to je vedel komunizem, to ve vsako globalno ideološko gibanje. In liberalistično osvobajanje se vse bolj izkazuje za enega najbolj toksičnih. Zahod z njegovo manjšinsko maso milijarde ljudi čaka velik moralni maček. Vanj se že zbijamo.

Zakaj toksično? Ker nič ne razčloveči bolj kot pridigana nuja po svobodi – svobodi v pedantnem smislu nekakšnih tez in deklaracij, ki jih mora na vsak način in sam od sebe v sebi čutiti sleherni individuum. Deklarativni, nematerialni svobodi, saj vsakršno višje vmešavanje v lastninske pravice pomeni najhujše suženjstvo. Niti ne ukinjanje privatne lastnine kot absolutne kategorije, temveč precej manj ambiciozno in zgolj praktično mišljenje, da denimo obstoj multimilijarderjev nima kaj iskati v pravičnem svetu. Ljudje lahko krkujejo zaradi lakote, poceni javne infrastrukture, poplav, potresov – to se pravi vsi ti ljudje, odklonilni do nedomišljenih zelenih politik in frazeološkega samoosvobajanja, bodisi nekje daleč daleč stran bodisi za ogradami naših mej, umazani reveži vseh dežel, razen obljubljenih Zahodnih, naše tragedije nas že malo pretresajo –; vedno ti ostanejo up uspeha, živinsko garanje in bogatunsko poplačan trud, a da bi poleg legalistične in moralistične svobode aktivno omogočili osnovne materialne pogoje za uživanje teh fantomskih univerzalnih svoboščin, je še vedno bogokletno. Da ne rečemo komunizem, trpka svobodina smrt. Tako bednim,

stoletja koloniziranim, imperializiranim in okradenim ostane le neznosno pokroviteljstvo, pridiganje o korupciji in moraliziranje o zatiranju človekovih pravic. Masovna propaganda ne prepriča nikogar več, čeprav se delajo ali delamo, da prepričuje; zagotovo pa ne prepriča južnjakov in vzhodnjakinj, ki jim beremo levite liberalne pravice. Ti postajajo vse bolj predmet posmeha. Pokroviteljstvu prištejmo še topo, brezsravno hipokrizijo in dvojna merila – pa dobimo precej verno podobo liberalistične spake, vladajoče le še zaradi pretekle in zdajšnje moči, njenim legitimacijam pa, kot rečeno, ne verjame nihče več. Kar je eden od glavnih indicjev razkrajanja.

Nujno vzniknejo mučna vprašanja, ignorirane travme in zanikovano stanje sveta. Z veliko moralno pravico menimo, da je upoštevanje vsega, kar imamo za sveto, razvojno nujnost in evklidovsko gotovost, zgolj formalnost v bratenju človeštva. A ta zgodovina kleca pred našimi očmi; liberalistične predpostavke še nikoli niso bile tako prevpraševane, ne v kakšni udobni debatirajoči polemiki, temveč kot svetovna praksa. Vsepovsod zastopamo in podčrtavamo različnosti v družbi ter nujnost neizključevanja, a ne moremo, ne zmoremo in nočemo si predstavljati alternativnih multitud o izgradnji družbe, multipolarnosti, partnerske enakosti z nekom, ki ne deli našega pojmovnika človekovih pravic. Ki ne da človekovih pravic nima, ampak so te drugačne. Vzhajajoč potencial neliberalnih hegemonij je grozeč in distopičen. Kapitalizem, ta do zdaj najtrdovratnejša in bolno reproducirajoča se ekonomska organiziranost, v mojstrskem samoohranjanju kar naprej preperečuje lasten neizbežen konec, katerega nujnost korenini v njegovih imanentnih protislovjih; kar naprej osuplja z nevideno, nevidno agilnostjo: z zelenim razvojem bo rešil planet – ki ga sam uničuje; vso svojo predpostavljeno raznovrstnost bo simplificiral v preprost dualizem nesnažno bogatih in pasje revnih ter vse vmesne pitane, tako ali drugače apoloizirajoče mase; njegov zadnji trik pa spodnaša tla glavnih liberalističnih podstati. Liberalna demokracija je postala ovira pri neskončnem samooplajanju in nujni neprestani reprodukciji akumulacije – zato se počuti bolj doma pri politični avtoritarnosti. To ni več novost. Liberalistična nočna mora se uresničuje in morečnost njenih tvarin je, da niso sanje; kitajski komunizem bo s svetovnim kapitalizmom in njegovo apropiacijo zavladal svetu, postal nov hegemon tako imenovanega multipolarnega globalizma, in svetovni kapitalizem bo s kitajskim komunizmom zadušil svoje mlačno liberalno omejevanje.

Ja, upravičeno smo osupli in bebavi in trepetajoči in šklepetajoči; težko je pogoltniti v multipolarnost sprevrženo multikulturo. Ker so šibki nenadoma postali močni, ker si avtoritarizmi dišijo, ker se premoč siplje kot

prah med prsti. Najtežje se je posloviti od samoumevnosti svoje moči – ko bo vojaška moč in gospodarsko izsiljevanje Združenih držav Amerike edino, kar vzdržuje obstoječe razmerje moči, bo to razmerje moči že porušeno. V moralnih terminih; nepredstavljivo, a slejkoprej neizbežno je druge vrednote, o katerih z dobršno mero neresnosti in zaničevanja meniš najslabše, imeti za enakovredne vrednostne partnerke, še posebej, če niso tako neoporečno nesprejemljive za preostale centre moči, kot je bil denimo zgodovinski fašizem. Prvi, nujni in najtežji korak bi bilo prepoznanje in resno soočenje s tem; zadržano, ponižno, z glavobolom, a tudi odprto za novo opolnomočenje vsega, kar je od liberalističnega konsenza vredno ohraniti. Žal je prav naše evropsko nastopaštvo na svetovnih odrih temu povsem nasprotno, kot da je edina možna relevantnost biti sluga močnejšega, senca njegovega boja za obstanek, odmev njegovih votlih fraz. Kot da se bo, ko in če pride do resnejše kataklizme, totalne vojne, ameriška prepotenca postavila v bran baltskih samobitnosti, na primer. Pavliharski politični vrh Evropske unije s svojim preočitno praznim trobljenjem, s katerim se nihče, ampak res nihče, ne identificira, spravlja v smeh tako liberalne kot protiliberalne gospodarje, občutljive duše, ogorčene nad evropsko samokastracijo, pa v gnev – tudi nas bi, če ne bi bil hkrati tako usmiljenja vreden. Svet se mu malce čudi, resno pa ga ne jemlje nihče.

In smo v unikatnem položaju, ko in kjer lahko spremljano lastno trohnenje. Kaj storiti? Najlepši konec liberalizma bi bilo njegovo samožrtvovanje, samoprepoznanje lastne praktične jalovosti in hkrati revitalizacija vseh njegovih velikih vrednosti – dejanske družbene zaščite vseh nenormativnih, obrobni in predvsem socialno ogroženih –; skupen boj ob novih progresivnih koalicijah, ki ne cepetajo in ne dlakocepijo za absolutno univerzalnost vsake individualizirane identitete, in tradicijah, ki ne zapadajo v vedno tako mamljiv šovinizem. In s tem ne psovati svojih zrcalnih masturbacij, drugih plati istega korpusa; ni nam treba prepričevati samih sebe, ampak moramo vzpostaviti osvežen diskurz hegemonij – fundamentalno prepričati vse o novem osnovnem *prav*. Slejkoprej bo treba tako ali drugače omejiti naše male osebne potrošniške razvade ter izkoreniniti objestna razkošja. Morda nikoli nujnejši pa je drugačen realpolitični socialni pakt, katerega temelj bi bila nevprašljiva univerzalnost osnovne materialne preskrbljenosti za celotno prebivalstvo. Tako bi se lahko zahod Zahoda sprevrgel v *Aufhebung*; razkroj, ki je hkrati kraj, zatona, ki je ton nove jutranje zarje.

Sodobni slovenski potopis

Peter Zupanc

Ristanc

Delo na progi proti Novemu mestu, nadomestni avtobusni prevoz nas vozi od vasice do vasice, B. pa reče: “Vaša narava je mila.”

Vprašam: “Zakaj?” Vem, da ni pozabila fotografij poplav.

B. začne naštevati: “Mi imamo nenehne tajfune ob obali. Potrese v notranjosti. Suše. Poplave ...”

V redu. Kitajska narava premore pogostejše katastrofične tendence. In tudi ko ni katastrof, pogosto vztrajata najmanj visoka vročina in pretirana vlaga. V najboljšem primeru, kot v avtonomni pokrajini Guangxi, od koder prihajava, dobimo obzorja popolnoma nekoristnih kraških hribčkov, ki ne le da zasadijo agrikulturi koso v hrbet, temveč tudi otežijo transport. Lokalni prebivalci se vselej pritožujejo, da čudovite turistične fotografije niso dovolj zanesljive v prenašanju občutkov lakote in dolgčasa, ki jih sproži bivanje tam.

Med potovanji vedno primerjava, a zdaj že dolgo, štiri leta, Kitajske nisva primerjala z Evropo. B. je v Sloveniji drugič, kar ravno zadošča, da so se tisti nekdanji, prvi vtisi polegli; jaz ne vem, kdo sem, *tukaj*. Ko se spominjam, se v resnici skušam umeščati.

Ko B. reče, *ali se zavedaš, da moramo na Kitajskem delati dvakrat več, da dosežemo vaš standard*, se moti. Ob delu se morajo ukvarjati tudi z bolj

ekstremno naravo. In vsaj včasih z manjšimi kostmi. (Čeprav, glede na raziskave, ki sem jih prelistal, to ne pomeni šibkejših kosti. Morda.) Kitajci imajo manjše kosti – in menda v povprečju dve kosti manj kot Evropejci – ter nižjo povprečno gostoto mineralov v kostni strukturi. Pogosta je laktozna intoleranca, menda štirje ljudje od petih še vedno ne morejo piti mleka. B. ga lahko, ker je bila rojena v času, ko se je mleko enačilo z napredkom. Ampak vseeno. Manj kalcija je slaba novica za kosti.

Toda to ni najpomembnejše; je le mimogredna misel ob popoldanskem kopanju na Hrvaškem. (Zame meja s Hrvaško prvič ... ni več meja.)

Večino časa se pogovarjava v angleščini. Moja kitajščina je prepočasna in nezadostna. In čeprav B. pozna kakšno slovensko besedo, se z učenjem in izgovarjavo ukvarjava bolj za zabavo. Kakšen prepad, iz kitajščine s pismenkami in toni, ki narekujejo pomene besed, do indoevropske slovenščine, da se nazadnje najdeva v jeziku, ki je v resnici obema tuj. Ampak ta prepad je nekaj pozitivnega – pomeni premislek in razlaganje pomenov, ki bi se nama sicer zdeli samoumevni. Primer. Od Celja do Ljubljane, od obale pa nazaj ... sem pogovore sčasoma opredeljeval kot nagibajoče se v politično levo ali desno. Že tedaj mi je bilo jasno, kako je ta nalepka poenostavljajoča, toda B. mi je povsem zaprla usta. “Ja, res je, vidim, da obstajajo te razpoke tako v družini kot na ravni evropskih držav. Ena največjih se mi zdi ta, da ne verjamete v svojo lastno ureditev oziroma jo podcenjujete. Da ne veste, kaj imate.” (A Slovenci pač radi nergamo ... bolje rečeno, nismo srečni, če ne nergamo.) ”In ja, vem, zakaj ljudi in pogovore ločiš na desne ali leve. Ampak jaz bi poudarila, da niti pri tako imenovanih levih ali desnih problem v Evropi ni tista druga stran, temveč *nesposobnost obeh strani, da bi si predstavljali, kaj je prava revščina*. Morda se je kdo te revščine dotaknil kot turist, a je bila ta verjetno prirejena. Ne veste, kako revščina omejuje, koliko energije in truda morajo ljudje vložiti, da se dnevno ukvarjajo s stvarmi, na katere vam sploh ni treba misliti ... in koliko so pripravljene žrtvovati, da se te revščine znebijo. Ne veste, kako z njimi ravnati, če pridejo. Drug svet ni biti musliman ali komunist, temveč biti reven. Posledica je, da se absolutno ne znate postaviti v čevlje *najmanj polovice sveta*, toda brez odnosa in komunikacije z njimi se ne morete. Še več, od tega odnosa je odvisen vaš in njihov obstanek.”

Spomnim se besed Jamesa Crawforda iz knjige o mejah *On the Edge of the Plain*, da je covid-19 zahodnjakom prvič po dolgem času podelil omejitve, s kakršnimi večina preostalega sveta živi vse življenje. Seveda so bili mnogi proti.

Odraščal sem v kraju dveh tovarn, ob tovarni nogavic in tovarni pohištva. Zdaj se mi včasih zdi, da so nogavice simbolizirale ženskost, kot so si jo morda predstavljali tedaj (potrebuješ zunanjo dekoracijo, ki se hitro obrabi in menja ter jo je treba obnavljati s stalnimi nakupi), pohištvo pa je simboliziralo moškost (stabilno, trajno, vse spraviš in zapreš navznoter). Seveda so v tovarni nogavic delale pretežno ženske in v tovarni pohištva pretežno moški, ali pa mi tako vsaj prišepetava varljivi spomin. Hm, morda je ta misel malce preveč pretenciozna. Kakor koli, ko sem odraščal, se mi je zdelo, da življenje poteka med tema dvema vrhuncema stvarstva, med tovarno pohištva in tovarno nogavic, a tudi med pomanjkanjem zabave, enostavnim dostopom do mamil in vsaj rahlim brezupom glede prihodnosti, ki bi zajemala kaj več kot sto kilometrov oddaljenosti. Imeli smo krompir, šmorn, beli kavi Divka in Seka, stripe in, tam daleč, Tita. No, moja soproga, rojena v osemdesetih v Nanningu, Guangxi, Kitajska, je odraščala v vročici zidanja, ko je število prebivalcev in stavb z milijona šlo v milijone in ko je z enega konca mesta do drugega potovala prav toliko časa kot mi do sosednje države. Odraščala je med strogimi večnimi šolami, vizijo prihodnosti nenehnega trdega dela, bleščečimi obljubami novih tehnologij (kmalu bodo imeli televizijo in pralni stroj), pretepi med skupinami delinkventov, ter slabim rižem z občasnimi črvi. Industrije ni bilo veliko, Nanning kot mlado glavno mesto še danes predvsem živi na račun obdavčenja bolj podjetnih mest v bližnji okolici. Opazovala je, kako so nastajali družbeni razredi. Konec osemdesetih let so vsi enakopravno vozili kolesa. V začetku devetdesetih so se začeli pojavljati japonski in tajvanski motorji iz druge roke. Nekje po letu 2000 so se pripeljali avtomobili. (Guangxi je bil eden od najrevnejših predelov in se je razvijal počasneje od drugih delov Kitajske. Še leta 2010, ko sem začel živeti tukaj – ali tam? –, se je v glavno mesto izgubil kak kmet z vozom in vpreženim vodnim bivolom.)

B. sem vprašal, ali lahko našteje tri najpomembnejše vplive njene družine nanjo. Najprej je omenila dedka in babico, to, kako sta vsak dan sedela za mizo in namenila vsaj nekaj časa osredotočanju na določeno delo. B. je edini otrok v družini, tako kot jaz. Radi so kritizirali kulturno revolucijo in pošiljanje kadrov na podeželje. Še zdaj je zelo pozorna in skrbi za dobrobit svojih najbližjih. Pri meni tri najpomembnejše vplive moje družine name zaseda branje. Vsak kotichek hiše, v kateri sem odraščal, je bil poln knjig, magazinov, “zabavnikov”; enostavno se je bilo *okužiti*. Nekdanji sošolec

pravi, da me je v času osnovne šole srečal na avtobusni postaji in me vprašal, kam grem. Odgovor se je menda glasil: "V Žalec, v knjižnico, tu na Polzeli sem že prebral vse knjige." Kdo ve, morda je celo res. Kot sem rekel, sem tudi jaz edinec, toda moja babica je skrbela za deset otrok (enega več ali manj). Bivalni prostor je bil relativno majhen, zaznamovan z nenehnim pretokom družinskih članov (dokler se ni mama odselila na Polzelo). Toda kljub tej razliki sva bila oba z B. introvertirana; B. je, poenostavljeno rečeno, do neke mere introvertirana še danes. Jaz zdaj relativno lahkotno zumiram med *intro* in *eks*.

Njena družina je bila relativno gledano premožnejša od moje – sicer v relativno globlji splošni revščini na ravni države. B. je obiskovala najboljšo visoko šolo v Nanningu; tukaj so družine prisiljene kupovati stanovanja v bližini šol, da so starši dokumentirani pod določen *mestni okraj*, otroci lahko namreč obiskujejo le šole v svojem okraju. Njen ded je navsezadnje premogel pozicijo v *lokalni* vladi. Drznem pa si reči, da gre danes mojim sorodnikom boljše. Razlika je povsem *strukturalna*, je torej posledica navad in možnosti, ki jih da Evropa. Moji imajo več časa in denarja, da lažje gredo na več ponujenih lokacij. Na Kitajskem je skoraj nemogoče zgraditi hišo, kakršne imamo mi, najprej zato, ker vsaj v mestu ni prostora, nato zato, ker verjetno ne boš lastnik zemlje. Materiali in arhitektura bodo slabši. Narava bo bolj grozila. V okolici bo več umazanije in vsi se bodo pretvarjali, da jim je glede tega mar, le tedaj, ko bodo slišali kak slogan za higieno in zeleno okolje in trenutno popularno "civilizacijo". Samoiniciativne akcije ne bo. Ne bo vrtov ali pa bodo ti čepeli, rahlo prestrašeni in sivi, sredi avtomobilskih izpuhov. Vsaj v mestih.

B. je po navadi obsedena s fotografiranjem stavb v Sloveniji. Toliko hiš. In vsaka z vrtom. In vsaka malce drugačna. Primerjaj to z modernimi vrstnimi stolpnici na Kitajskem.

A stvari so postale še zanimivejše, ko sva odpotovala proti Madžarski. (Očitno preskakujem kraje.) Tam vrstne hiše na podeželju *poskušajo* biti individualistične, a močno razpadajo, kot da ni denarja za fasado ali splošno prenovo, tako da je splošni vtis zabrisana revščina; to so hiše, ki pravijo *bi, a ne morem*.

Hiše na Kitajskem podeželju vsaj včasih, v mešanici sardončnosti in obupa, pravijo *oh, what the fuck*.

Saj pravim, vpliv angleščine.

Nekje v Budimpešti, med razkošjem turških kopeli, sva začela omenjati količino in kvaliteto raziskav o vplivu ekonomskega položaja države na

psihološko zdravje ljudi – ta vpliv je sicer načeloma dokazan. Menda je manj raziskav o vplivu *kulture* države na povprečni psihološki status prebivalcev; *kakšen odnos goji katera od kultur do tistih, katerih ekonomski status je nizek*. Seveda gre za precej izmuzljive pojme, toda B. se to zdi zanimivo: po njenem je Evropa dosegla nepredstavljeni nivo dobrohotnosti in pomoči *njenim* revnim. Nam se zdi nekako samoumevno, da lahko tudi iz blata prideš do zvezd; radi imamo zgodbe o herojih, ki so *kadar koli* vzniknili iz nič. Najverjetneje v prepadov polnem modernem svetu nobena skupnost na nobenem kontinentu ni primerljiva s tem.

Na Kitajskem revni niso cenjeni. Če ne služiš veliko, nisi dober državljan, bi si drznil povzeti. Obenem službe premorejo predznake. Če si učiteljica, si tudi z relativno nizko plačo cenjena, če pa si čistilka, nimaš nobenih možnosti, četudi je tvoja blazina polna rdečih mao zedongov (Mao Zedong še vedno predseduje največji kitajski fizični valuti 100 RMB).

Ne gre ravno za socialno mobilnost. Ta je menda na Kitajskem precej visoka. Primerjati je treba *od kod* si mobilen ter kje je “steklena streha” te mobilnosti ... *do* katere starosti in katerega spola.

Na sprehodu skozi dunajski Prater: “Povsem jasno mi je, zakaj Evropa nima vizije. Zakaj pa bi jo potrebovali, če ste že zdavnaj dosegli vse?” (Med drugim zato, ker Prater deluje že od leta 1873.)

Poskušam se upirati.

“Dragi, na Kitajskem moramo delati dvakrat več in bolj ubogljivo in kadar koli, da dosežemo vašemu vsaj podoben standard v smislu higijene, udobja itn. Tudi v mestih je kup predelov, ki se jih Evropejci še s palico ne bi dotaknili. Kaj šele na podeželju. Daj, no.”

Oba veva, da to ni *povsem* res. Kitajska se je znebila ali skoraj znebila najhujše revščine in opismenila reke prebivalstva, ki so mu pismenke poprej predstavljale le grozo in orožje elit. Obstajajo predeli Kitajske in skupine ljudi, ki so vsaj tehnološko mnogo bolj razviti kot Evropa. Toda najmanj polovica prebivalstva iz ruralnih predelov ... In še v najbolj razvitih mestih obstajajo predeli, kjer je življenje ... Ja, vem, kaj misli.

Omemba pismenosti me spomni ...

Kažem ji lokalno osnovno šolo, cerkev itn. Pripovedujem, da sem po navadi prišel domov okoli enih ali dveh, imel sem svoje ključke, da sem lahko vstopil. (Bil sem edini ali skoraj edini v razredu, ki ni hodil k veronauku.)

Preprosto dejstvo, da v Evropi hodiš v osnovno šolo dopoldne, popoldne pa “zapravljaš” čas z igranjem, je Kitajcem znanstvena fantastika, kot se je definirala, preden smo v njej začeli živeti. Osnovna šola na Kitajskem

traja od jutra pa do štirih ali petih popoldne, sledi kup domačih nalog. V srednji šoli dijaki včasih že živijo v študentskih sobah – recimo deset učencev skupaj – in pišejo domače naloge do polnoči ali, če gre za *deadline*, do petih zjutraj. Tole je najbolj očitna razlika med tema dvema izobraževalnima sistemoma.

Predvsem sem se skušal spomniti, *koliko znanja in kakšnega sem odnesel iz šolanja*. Toda ta način razmišljanja se je tudi pri B. izkazal za slepo ulico. Najbolj zanesljiv podatek, ki si ga drzneva izreči, je, da sva se v tako različnih osnovnih šolah oba naučila poštevanko, jezik, osnovne stvari. Glede poštevanske pri sebi še nisem gotov, bom premislil.

Toda to tudi pomeni, da *morajo Kitajci za doseg nekakšne bazične pismenosti žrtvovati mnogo več*. Mladi časa, odrasli dela in denarja. In ne dosežejo jih “ideali razsvetljenosti” – ne naučijo se, kako analizirati sebe, kako se lotiti samodiscipline v smislu razmišljanja, *se sebe dotakniti*. Konec koncev mnogokrat pridobijo povsem napačne informacije, obenem pa se predvsem učijo, da opravijo izpite.

Potem B. pravi, da ima Evropa obraten problem, da *Evropa globoke stvari uči preveč površno*. V tem stavku se je nahajalo nekaj, s čimer se nisem povsem strinjal, toda dolgo nisem dojel, kaj. Nazadnje sem najprej izhajal iz osebe, ki jo morda še najbolj poznam, sebe, in dojel, da ne gre za površnost poučevanja. Mislim, da me tako imenovanih “globokih stvari” – kaj je demokracija, svoboda govora ipd. – *sploh nihče nikoli ni učil*. Ideje o tem so prišle prek ključnih knjig in medijev, ključnih znancev ali neznancev. Posledica tega je bila zmedenost, ki je trajala izredno dolgo. V resnici še vedno traja, le da zdaj premorem nekaj orodij, da se je lotim (in včasih mi uspe).

Ne poznam dovolj poteka izobraževanja v modernih šolah. Možno je, da tem vprašanjem ponekod posvetijo vsaj nekaj časa. Toda dovolj enostavna je ugotovitev, da je zdaj medijev mnogo več in da so v podajanju vsebine mnogo bolj ključni – navsezadnje je tu tudi, na kratko, “internet kot učitelj”. Torej se je mnogo preprosteje znajti v *bolj* globoki zmedenosti. Toda celotna kultura še vedno precej zanesljivo poda površno znanje o tem, kako mora posameznik verjeti vase, kako pomemben je. Morda so pogost končni rezultat zmedeni navidezni sebičneži brez praktičnega znanja.

Mladi na Kitajskem pa, po drugi strani, nimajo občutka sebnosti, praktični so in naučeni trdega dela, čeprav seveda tudi to ni več tako enostavno.

Evropa izgublja ideale razsvetljenstva, ker ne mislimo, da jih je treba učiti *zgodaj*, korak za korakom, in vplesti čim več izkušanja. (Za Slovenijo sicer nisem prepričan, koliko lahko izgubimo.)

* * *

Prvi izvenkitajski vpliv je bil za B. japonski strip manga, za mnoge kitajske mlade verjetno še danes prinašalec okusa tujosti, drugačnosti. V naslednjih letih so postale dostopne nekatere ameriške televizijske serije; zanj *Vsi imajo radi Raymonda* (*Everybody Loves Raymond*), za kasnejše generacije *Prijatelji* (*Friends*). *Raymond* jo je učil, da lahko družinska nesoglasja rešuješ z različnimi pristopi, včasih tudi tako, da priznaš, da so nerešljiva. Na CD-jih so se začeli pojavljati nekateri ameriški filmi, seveda piratske verzije. (Hvala piratom, ker v imenu naglega zaslужka rešujejo svet pred ozkogledostjo.) In seveda glasba, od Backstreet Boys do Britney Spears. *Hit Me Baby* je vpisana v gene fantov z zanemarjenih kitajskih ulic. Prvi zahodni bend, ki je obiskal odprto Kitajsko, je bil duet Wham!, toda razen skladbe *Last Christmas* ni tako zelo vpisan v tukajšnjo zavest. V najinem primeru torej jaz plešem v ritmu Beatlov in Princea, ona v ritmu Jaya Chouja in Backstreet Boys. In seveda na *Gong Xi Fa Cai*, pesem, ki izraža želje po bogastvu v času kitajskega novega leta.

Enostavno se je zlagati, da zdaj internet prinaša vse znanje ... povsod. Ni res. Tako tuji mediji kot njih vsebina so na Kitajskem omejeni. Kar pride, pride s senco suma. Rezultati, s katerimi postreže kitajski strežnik Baidu, so ne le filtrirani, temveč včasih tudi nesmiselni; preprosto ne prikažejo zelenega. Baidu je kot nekakšna bleščava igra, pri kateri moraš najprej ugotoviti pravila, nazadnje pa ugotoviš, da je edino pravilo zapravljanje uporabnikove pozornosti. Na Kitajskem ti sicer dostop do občutljivejših informacij iz tujine prepreči tudi internetni požarni zid. Da, obstajajo načini, kako ga obiti. Toda uporabljati zahodne strežnike, kot sta Firefox ali Chrome z VPN-jem, pomeni obvladati angleščino. Angleščino se vsi učijo kot drugega jezika, a to ne pomeni, da jo vsi obvladajo ali da se vsem *da* ukvarjati s tem, da bi jo obvladali. *Mislím*, da je dejanski procent tistih, ki dnevne informacije iščejo v tujini, zelo majhen.

Mi smo čakali na italijansko glasbeno oddajo *Alta pressione*, *Visok pritisk*, da bi slišali najnovejšo glasbo, in tihotapili kavbojke ali walkmane (ali v primeru moje tete, kdove zakaj, šivalne stroje). Naučil sem se brati v angleščini, ker mi je v Sloveniji zmanjkalo knjig, ki sem jih hotel brati. Ampak množičnost jezikov v Sloveniji tako ali tako ni bila problem. Hrvaška, Srbija, Avstrija, Italija, Madžarska. Nisi se mogel braniti pred različnimi tujostmi.

Evropa sebe ne vidi kot poenoteno gmoto. To je načeloma dovolj očitno, toda vseeno vredno poudarka. V skladu s tem sebe, vsaj na splošno, ne

vidi kot središče sveta. (Seveda je slepota glede lastnega mišljenja možna.) Ljudje premorejo empatijo in reakcijo, ki nista nujno stvarni, in obenem nista nujno sebični. Če nečesa ne razumejo, je to zaradi razlike v osnovnih okoliščinah (seveda pa včasih tudi zaradi nabora podatkov in, še pomembneje, načina sestavljanja teh podatkov). V Evropi misel, da “smo svet”, pride do izraza, čeprav ne vedno do dejanja.

Kitajska nenehno misli na “Zahod”. Seveda ne povsod in ne vsakdo; seveda ne na iste načine. Obstaja precej hud nacionalizem, ki ga država spodbuja (mimogrede, nisem prepričan, ali sem na Kitajskem kdaj naletel na idejo pacifizma), a tudi ta nacionalizem predvsem sloni na odnosu do “Zahoda”. Četudi porečejo, da smo barbari in da bi Kitajska morala vnovič postati “osrednja dežela” ali *Zhong guo*, kar je njeno originalno ime, je ideja središča odvisna od tega, kaj opredeliš kot obrobje, oziroma, drugače rečeno, brez opredelitve obrobja ne moreš biti središče. Toda poanta je, da Kitajska “osrednja dežela” še ni postala. B. pravi, da je domača logika na neki način še vedno podobna tisti v času Velikega skoka naprej, torej tam nekje v Maovih časih, ko je bilo, če presneto poenostavim, “nujno dohiteti Zahod”. Kitajska vidi zasuke, predvsem tehnološke, vedno išče *cutting edge*, ki ga predlaga “Zahod”, in ga skuša *kopirati*. Kitajska v naravnost sveti veri v tehnologijo svojim ljudem nalaga nenehen tehnološki napredek, pri čemer pa ljudje ne pridobijo kritičnega razmišljanja – in distance –, da bi to orodje uporabljali. Kitajska je v iskanju identitete odvisna od opredelitve “Zahoda”, ki ga v tem smislu hočeš nočeš postavlja na piedestal; v resnici vidi in opredeljuje “Zahod” tudi, ko “Zahoda” med nami ni, in nas tako vsaj včasih prisili, da se kot “Zahod” obnašamo.

* * *

Posamezne točke tega pisanja so bile narava, telo, jezik, “kultura” – s pripombami –, družina, šola oziroma izobrazba, in “tuji vplivi” oziroma prek katerega medija se predstavijo, s kakšno vsebino, kako te lastna kultura pripravi, da jih sprejmeš.

Od ene točke do druge sem skakal kot po kvadratih ristanca. Primerjavo z ristancom sem privzel tudi zato, ker se v mnogih različicah zadnji, najbolj oddaljeni kvadrat oziroma polkrog, kjer lahko počivaš, imenuje *dom*.

Dom kot identiteta posameznika ali države, ki ga vse te točke, splošno gledano, sestavljajo.

Najpomembnejše pravilo ristanca je, da se ga ne moreš igrati sam. Moraš tekrovati, kar pomeni, *da te mora nekdo opazovati*. Ob tem pisanju sem si

predstavljal, da skačeva skupaj z B., a z njo nisva tekmovala. Najverjetneje sva skakala z roko v roki. Tudi v redu.

Igra ristanc je stvar dogovora in kvadratov, narisanih s kreda ali z barvitimi kamni na kakršna koli tla. Mislim, da je ideja identitete podobna – stvar dogovora in črt, naključno narisanih.

Ne bi bil, kdor sem, če ne bi več kot desetletje bival na Kitajskem. B. ne bi bila, kdor je, če se ne bi spoznala.

Tako enostavno je spremeniti identiteto.

Hop.

Tudi državne meje so zasnovane na podoben način.

V resnici me je tole pisanje privedlo do branja prej omenjene knjige Jamesa Crawforda. Hotel sem vedeti več o mejah. Kako so nastale, kako se ... obnašajo.

Tematika meja je polna čudežnih informacij.

Obstaja mesto med Belgijo in Nizozemsko, kjer meja deli hiše na pol. Ena od hiš celo premore dvoje vhodnih vrat, vsaka od njih se odpirajo v drugo državo.

Ideja enklav – majhnega dela ene države, obkroženega z drugo državo – je bila privedena do skrajnosti v primeru Bangladeša in Indije, kjer so med neizmernim številom teh premgli tudi trojno enklavo. Torej državo, obkroženo z državo, obkroženo z državo, *obkroženo z državo*. Na srečo so zadeve leta 2015 razčistili. Še dobro, kajti stara meja je bila menda posledica igre kart, ki sta jo odigrala dva kralja.

Sredi Cipra obstajajo ceste, ki pripadajo Angliji. (A predvidevam, da ne potrebuješ dodatne vize, da se voziš po njih.)

Obstajata otoka Včeraj in Jutri, eden pripada Rusiji, drugi Ameriki, in čeprav se v določenih razmerah od enega do drugega lahko sprehodiš peš, sta ločena tudi s časovno linijo, kar pomeni, da je med njima morda do triindvajset ur razlike. “Počakaj, da skočim v Jutri, deset minut, pa pridem nazaj.”

Obstaja jezero, ki pogoltne meje, in nobeni od držav ni mar, kje natančno se te nahajajo. Obstajajo otoki, ki si jih lasti več držav, obstaja pa tudi kopna masa med Sudanom in Egiptom, ki si je nobena država na svetu *noče* lastiti. (Res pa je, da je ta edini nehoteni in nikomur pripadajoči del zemlje na svetu nekoč premogel, khm, “princeso”.)

Obstajata španski mesti na afriškem kontinentu, kjer je ločevalna meja obenem meja največje razlike v BDP-ju na osebo med dvema sosednjima državama – evropska stran ima osemkrat večjega kot afriška.

Na podlagi teh in podobnih okoliščin se trkamo po prstih, lezemo na gore ali se potapljamo v reke, gradimo zidove, se gremo večna maščevanja in podobna oziroma še bolj ekstremna kratkočasje. Kot so rekli stari Slovenci, *čreva na plot*.

Celotna življenja so odvisna od nečesa, kar je kot prah, ki ga odpihne veter.

Gre za politično resnico, ne *stvarno* resnico.

Gre za tipično človeški optimizem, ki pravi, da ni naravne katastrofe, ki bi bila dovolj skupna in ogromna, da ne bi sočasno zmogli povsem nesmiselnega pobijanja sosedov.

Ne da bi uspeli zaigrati kakšno drugo igro. Kdo je rekel, da je možen le en odnos do teh idej?

Včasih si mislim, da navdih za idejo meje vsaj delno pride iz ene najglobljih in najvplivnejših meja, ki jih poznamo, iz meje med življenjem in smrtjo. Da v strahu in neznanju – in strahu pred neznanim – to mejo materializiramo. “Na drugi strani je smrt.” In tako se to uresniči. Kot čarovnija. Toda potem si tudi mislim, da meja ni najpomembnejša poanta razlike med življenjem in smrtjo. Pomembnejša poanta je, da je pojem “življenja” kot neka mala oaza, z vseh strani obkrožena z močnejšo, večno, vedno bolj številčno, nikoli utrujeno in nepredstavljivo ogromno “smrtjo”. Ne dogajajo se napadi – tole ni obleganje. Za ”smrt” ... v resnici ni besed, kajti vsaka beseda, tudi “nič”, nekaj pomeni. Vsekakor pa gre za del procesa, ki čaka, ne, niti to ne. Samo tam je in mi se počasi in nujno pretapljamo na drugo stran.

Ta oaza je *najbolj* naš dom, dom človeštva.

Yoko Tawada se je rodila leta 1960 v Tokiu, leta 1982 je tam diplomirala iz ruske književnosti. Leta 2000 je v Zürichu doktorirala iz nemške književnosti, od leta 2006 pa živi v Berlinu, kjer ustvarja v japonščini in nemščini. Njeno delo močno zaznamuje dvojezičnost. Pogosto tematizira čudenje besedam in jezikom, tudi maternemu jeziku, z gledišča nematerne govorca in vedno znova odstira tančice jezikovne relativnosti. Debitirala je leta 1987 z dvojezično, nemško-japonsko pesniško zbirko. Leta 1991 je za novelo *Kakato o nakushite* (Izgubljene pete) prejela japonsko nagrado Gunzo za najboljši prvenec, 1993 pa za novelo *Inu muko iri* (Pasji ženini) še prestižno Akutagawovo nagrado. Pisanje v nemščini ji je leta 2005 prineslo Goethejevo medaljo. Leta 2018 je za distopični roman *Kentōshi* (v ZDA je izšel pod naslovom *The Emissary*) prejela ameriško nacionalno knjižno nagrado za prevodno literaturo. Roman *Razkropljeni po zemlji* (*Chikyū ni chiribamerarete*, 2018) je bil leta 2022 med finalisti za isto nagrado. Roman bo leta 2025 v prevodu Domna Kavčiča izšel pri založbi Beletrina.

Tuja obzorja

Yoko Tawada

Razkropljeni po zemlji

Odlomek iz romana

1. poglavje: Pripoveduje Knud

Ves tisti popoldan sem preležal na kavču; objemal sem blazino in čisto po tihem gledal televizijo. Zvoki dežja so me pomirjali. Preplet štropota kapelj po kamnitem tlaku pred hišo in tistega šumenja, ko mehko pronicajo v prstena tla manjšega parka nasproti, bi lahko poslušal v nedogled.

Doma me ni zadrževal dež; prav rad pohajkujem ob prekopu, se kje ustavim na kavi in zavijem v trgovino s starimi ploščami ali se na trgu pomešam med množico pred kioskom s kričeče rdeče zapečenimi hrenovkami in v njej iščem znane obraze. Tistega dne pa sem hotel prav lenariti – pač nisem hotel početi nič pametnega. S kavča sem se ozrl po oblačnem kopenhavnskem nebu za oknom: zadaj se je srebrilo in enako se mi je zasvetlikalo globoko v prsih.

Početi nič – ni prav nič lahko. Kadar ne zdržim več v brezdelju, se navadno zatečem

k internetu, tokrat pa se mi je upirala že sama misel na sevanje ekrana. Na tisto svetlobo, ki te na silo zvleče na oder, pod slepeče reflektorje, v lažno zvezdnitvo. Kakšna bedarija. Rajši bom prižgal televizor, sem si rekel. Zleknjen na kavču bom v miru gledal nastopače, ne da bi imel občutek, da me gledajo nazaj. Humoristične šove brez humorja, jezikovno osiromašene pop popevke, reklame za kuhinjske pripomočke, ki jih uporabiš enkrat ali dvakrat, preden jih za zmeraj pospraviš v predal. Tako sem naletel na oddajo, v kateri ocenjujejo naše restavracije.

Prepričan sem, da je za bivanje Danska najprijetnejša država na svetu – najbrž zato, ker nam je precej vseeno, kaj jemo. Med dobrojedskimi narodi, ki se pehajo za okusi, sta zagotovo prisotni mafija in korupcija. Danci bi si lahko mirno priznali, da sta naša politična higiena in nizka raven nasilja ravno zasluga splošne ravnodušnosti do hrane, namesto da se pitamo s poflom tipa *Lov za najboljšo hrenovko*.

Očitno sem med reklamami zakinkal in zamudil začetek nove oddaje. Ko sem odprl oči, je bilo pred mano studijsko omizje z gosti, voditelj pa je ves vznemirjen nekaj napletal. Počasi sem doumel, da gre za pogovor z ljudmi iz držav, ki ji ni več.

Kamera se je najprej približala Nemki, ki je na kopenhavnski univerzi poučevala politično jezikoslovje. Rodila se je in odraščala je v nekdanji Nemški demokratični republiki – državi, ki smo ji vsi pravili Vzhodna Nemčija.

Voditelj je podvomil: “Ampak v vašem primeru ne gre za to, da bi država kar izginila. Prišlo je samo do združitve, ne?”

“Ne razumete: države, v kateri sem živela, ni več.”

“Pa ne bi mogli potem reči, da je izginila tudi Zahodna Nemčija? Zakaj samo Vzhodna?”

Gostja je zajela sapo, nato pa spregovorila tako glasno, da je v mikrofону kar zaškrtalo. Še dobro, da sem imel televizor utišán.

“Za Zahodnjake se ni po združitvi nič spremenilo, nam pa se je življenje obrnilo na glavo. Vse smo morali prilagoditi Zahodni Nemčiji: učbenike, cene, televizijske oddaje, delovne pogoje, proste dneve, vse. V svoji domovini smo tako rekoč čez noč postali tujci. Poleg tega so nam, zgodovinarjem z Vzhoda, vzeli službe, ker da naše teorije niso vredne nič.”

Ob tako zahtevni temi bi težko samo poležaval, zato sem mislil zamenjati kanal, a se mi je daljinec kot nalašč nekam skril. Lahko da sem ga pozabil na umivalniku, ko sem ga maloprej odnesel s sabo v kopalnico. To navado sem imel še iz otroštva, ko sem daljinec jemal s sabo na stranišče zato, ker nisem hotel, da bi starši medtem zamenjali kanal. Ne zato, ker bi me oddaja posebej zanimala; bolj sem se bal, da mama ne bi spet metala ob tla

krožnikov, če bi oče zamenjal kanal. Tudi njej je bilo za oddajo bolj ko ne vseeno – jezilo jo je, da se mož obnaša, kot da je ni. Starša sta se ločila, ko sem imel petnajst let, in zdaj sem že lep čas na svojem, zato je bilo spoznaje, da še vedno nosim daljinec s sabo na stranišče, zame precej klavarno.

Ni se mi ljubilo vstajati s kavča, da bi šel ponj, po drugi strani pa se tudi nisem ogrel za oddajo. Medtem ko sem se obotavljal, so se drugi za drugim oglasili še moški iz bivše Jugoslavije, ženska iz bivše Sovjetske zveze in drugi.

Postajal sem vse bolj razdražen. Zvenelo mi je, kot da bi bili prav ponosni na to, da njihovih držav ni več. Kot da so zato nekaj posebnega. Tudi mi ne živimo več v stari Kraljevini Danski, pa kaj potem? Naši predniki so bili podaniki širnega kraljestva, ki je obsegalo tudi Grenlandijo, mi pa smo samo še državljani majhnega štrclja Evrope. Te spremembe sam sicer nisem doživel, lahko pa se štejem za drugo generacijo tistih, ki so bili ob državo.

V bistvu ni dvoma, da je mamina čudna bolezen povezana s tem, da je Danska uradno izgubila Grenlandijo. Drugače gotovo ne bi kar naprej govorila o Eskimih, kot da so njeni otroci. Enemu celo plačuje študij na medicinski fakulteti. Ko pa jo jaz, njen lastni sin, prosim, če mi prispeva za potovanje v tujino, takoj pogleda stran in se izgovori, da si tega trenutno ne more privoščiti.

Spreletelo me je, da sem zvečer naročen k njej na večerjo. Ker se mi ni šlo ven v dežju, sem ji sklenil napisati, da sem zbolel. Če bi jo poklical, bi že po mojem glasu vedela, da lažem.

S takimi mislimi sem se ubadal, ko je ekran naenkrat zavzel čisto drugačen obraz; nehote sem zlezal s kavča in se usedel tik pred televizor. Ženska je bila na las podobna glavni junakinji nekoč priljubljenega animeja *Vesolje, v katerem ne dežuje*. Povedala je, da prihaja z otočja nekje na sredini med Kitajsko in Polinezijo. Da je prišla za eno leto študirat v Evropo, dva meseca pred načrtovano vrnitvijo domov pa je njena država izginila. Od takrat ni videla ne domačih ne prijateljev. Ob teh besedah sem se skremžil, kot da bi zagrizel v limono, in pogoltnil slino, ona pa je neprizadeto nadaljevala. Njen obraz je bil kakor nebo v beli noči, svetel in hkrati temen. Toda najbolj od vsega me je pritegnil jezik njene pripovedi: bil je povsem razumljiv, a to ni bila danščina. Bil je razločnejši, bolj artikuliran, in prvih nekaj sekund sem mislil, da je mogoče norveščina. Pa ni bila. Bilo je bližje švedščini, pa hkrati gotovo ne prav švedščina. Ovedel sem se, da že prav strmim v njene ustnice, ki so bile še vedno v prvem planu, kakor da bi prežal na priložnost, da jo poljubim, in postalo me je sram. Ozrl sem se vstran. Ko sem jo čez trenutek spet pogledal, pa me je spomnila na islandsko pevko

Björk v mlajših letih. Potem mogoče govori islandsko? Povedala je, da je doma z otoka, in Islandija je tudi otok. Položaj je bil sicer vprašljiv. Res je, da se Zemlja močno segreva in zaradi stajanega ledu nastajajo novi morski tokovi, vendar še nisem slišal, da bi Islandija odplavala nekam med Kitajsko in Polinezijo. Kateri jezik bi to potem bil, sem se spraševal. Voditelj je razmišljal podobno.

“Mimogrede, govorite povsem tekoče, ampak kateri jezik je to?” se je pozanimal.

Takrat se je prvič nasmehnila in povedala:

“Moj izum pravzaprav. Domov nisem mogla in študija v Göteborgu nisem mogla podaljšati, pa sem v Trondheim šla. Eno leto sem štipendijo dobivala. Pomlad, poletje, jesen, zima pa so minili, kot bi mignil. Na srečo sem v Odenseju službo našla in se spet preselila. Novodobni migranti smo bolj nomadi. Res je, da ni več držav, ki nas nočejo sprejeti, ampak tudi takih ni, da bi se v njih lahko za stalno naselili. Samo tri države sem spoznala. Njihove jezike sem se komaj kratek čas učila, zato jih hitro zamešam. Toliko prostora v možganih ni. Pa sem si sama jezik ustvarila. Umeten jezik, ki ga večina Skandinavcev razume.”

“Si z angleščino ne morete pomagati?”

“Zdaj te v Ameriko pošljejo, če znaš angleško. Tega se bojim. Bolezen imam, zato v državi, ki nima urejenega zdravstvenega zavarovanja, ne morem živeti.”

“Nameravate kar ostati na Danskem?”

“Ja. Vsaj dokler ne potone.”

Tako odločen sem bil, da bom nedeljo prelenaril, zdaj pa mi je srce bobnalo kot za stavo. Obšlo me je vznemirjenje kakor uličnega performerja, ko se okrog njega začne zbirati množica. Na spodnjem robu televizijskega ekrana se je prikazalo njeno ime: Hiruko J.

Kakšno bizarno zaporedje glasov. Pa trije samoglasniki. Italijani imajo ime Enrico, sem razmišljal, ampak to je moško. Da ni Madžarka, tam poznajo žensko ime Enikő – ali pa ima njena domovina zgodovinske vezi z Madžarsko? Prek step v moji glavi so dirjale misli kakor Huni na konjih.

“Kje pa zdaj delate v Odenseju?”

“V pravljíčarskem centru. Stare pravljíce otrokom pripovedujem.”

“Pa tako mladi. Ne dajete vtisa, da ste zazrti v davnino.”

“Ko vse izgine, kar je včeraj bilo, je že včeraj davna preteklost.”

Vsrkavala je množstvo slovníc, ki so lebdele v zraku, jih pretapljala v sladek dih in z njim opajala poslušalce. Meni je zatajila sposobnost presoje, ali so njene čudne povedi sploh pravilne, in zazdelo se mi je, kot da plavam.

Mogoče pa bodo trdna slovnična pravila nekoč nadomestila kapljevina ali plinasta? Moral sem jo spoznati. Ne samo srečati, hotel sem se ji čim bolj približati, jo spremljati na njeni poti. Česa takega še nisem občutil. Še nikoli prej tudi nisem telefoniral na televizijo. Vedel sem, da imajo kontaktno številko, a si nisem predstavljal, da bi jo kdaj zavrtil.

“Halo, sem diplomant jezikoslovja s kopenhavnske univerze. Zanima me, ali bi lahko spoznal gospodično Hiruko, ki je pravkar v vaši oddaji. Proučujem namreč jezike migrantov, zelo bi mi bila v pomoč,” sem poskusil. “Gre pa za državni projekt.”

Telefonist mi je povsem zaupljivo ustregel.

“Po oddaji jo bomo vprašali, ali bi se želela srečati z vami. Prosil bi za vaše ime in uradni naziv oddelka. Boste počakali? Vas pokličemo nazaj.”

Odložil sem slušalko in se spet usedel pred televizor. Prvi del oddaje, pogovor z gosti, se je končal in zdaj so trije strokovnjaki na dolgo in široko razpredali o nekdanjih cesarstvih: rimskem, osmanskem, dinastiji Yuan ... Eden je bil profesor zgodovine, drugi pisatelj zgodovinskih romanov, tretji pa podvodni arheolog. Za ta poklic prej še nisem slišal. Povedal je, da raziskuje vasi, poplavljenе po gradnji jezov, pa potopljenе otoke v Atlantskem oceanu in podobno. Včasih da na morskem dnu zasliši žensko petje, nekoč pa je med potapljanjem naletel na pomodrelo človeško truplo brez glave.

“Nič te ne sme presenetiti. Če se ustrašiš, lahko začneš hiperventilirati in se dušiti, tudi če je s kisikovo bombo vse v redu.”

Zgodovinarju se je očitno zdelo za malo, da vso pozornost žanje potapljač živo rdečih ustnic in črnih las, ki so se lesketali, kakor bi bili mokri, zato se je odkašljal, potem pa po kapitansko poprijel krmilo pogovora in ga zasukal daleč stran.

“No, nobeno cesarstvo ne izgine kar tako iz svetovne zgodovine, pa magari če potone na dno morja. Iz roda v rod ostaja v spominu in slej ko prej se najde kdo, ki bi ga rad *oživil*. Ampak ali vas ob tej besedi ne spreleti srh? Saj oživiti nekaj starega je čudovita reč. Ampak oživiti *monarhijo* – ali vas pri tem nič ne zmoti?”

Taka “oživitev” je zagotovo smrdela po preživetem nacionalizmu in zadeva bi terjala tehtnejši premislek, a ko sem se spomnil, da utegnem že prav kmalu spoznati Hiruko s televizije, me je zaskrbelo sračje gnezdo na moji glavi, ki sem ga zagledal v ogledalu, in zdaj sem vso pozornost preusmeril v razčesavanje las s prsti. Potem sem pobrskal po komodi za boljšo obleko, se preoblekel, in ravno ko sem si umil zobe, se je voditelj spet obrnil naravnost v kamero ter z mežikanjem dajal vedeti, da zaključujejo. Konec je, sem pomislil, ko je kamera ob glasbi na lepem po ptičje zajadrala

pod strop studia, imena nastopajočih pa so začela kapljati kakor dež proti dnu ekrana, kjer so ponikala.

Po dvajsetih minutah čakanja sem se že zbal, da so moje povpraševanje kar odpisali, ampak ena od prednosti majhnih držav je ravno to, da upoštevajo glas slehernega. Le malo za tem je zazvonil telefon.

“Halo, s televizije vračam klic. Gospodična J. je privolila v srečanje z vami. Lahko kar pridete, čakala vas bo v avli,” mi je veselo novico sporočil visok moški glas, drug kot prej. Še isti hip sem oblekel pelerino z okrasno-oglasnim potiskom na hrbtu: 100 % VODOODBOJEN, ULTRALAHEK MATERIAL – SE NE GUBA – KOŽI PUSTI DIHATI, navlekel kolesarske dežne hlače, obul nepremočljive superge in zajahal bicikel.

Da sem diplomant jezikoslovja, ni bila laž. Že dve leti delam na triletnem projektu poučevanja priseljenskih otrok o življenju na Danskem prek računalniških igrice, za katerega mi država krije življenjske izdatke in stroške raziskovanja. Sama raziskava se mi sicer ne zdi zanemarljiva, a me vseeno peče vest in me zato občasno bolijo zobje in križ. Če bi vsaj imel rad igrice ... V resnici jih na tihem preziram, čeprav sem se v prijavi na razpis za pridobitev sredstev opisal kot velikega privrženca mladinske kulture. Na tipe, ki so se zasvojili z igricami, izgubili službo in se redili zaradi nažiranja s *fast foodom*, ki so komaj še spali in so drseli v sladkorno, sem gledal zviška, medtem pa vlekel denar od države na njihovem področju ter užival zdravje in udobje. Razglašal sem se za nasprotnika razredne družbe, kakor hitro pa sem se vkrcal na varno ladjo, nisem več zbral poguma, da bi presedel v kanu. Če bo šlo tako naprej, bom iz leta v leto postajal le še bolj otopel, depresiven in bom nazadnje zbolel kakor mama. Ravno sem sanjaril, kako lepo bi bilo, če bi lahko, preden se dokončno izgubim, vzel kakšno leto dopusta za potovanje po Afriki ali Indiji ali kakšnem drugem jezikovno pestrem območju. Veliko denarja sicer nimam prihranjenega, ampak ker je večina sveta neverjetno poceni, bi mi z dobrim načrtom verjetno uspelo. Že samo prihranki bi najbrž zadostovali za kakšnega pol leta. Pa mama bi lahko kaj primaknila. A ko sem zagledal obraz tiste Hiruko, sem v trenutku pozabil na pot. To skrivnostno dekle je bilo zame ključ do rešitve uganke. Še nikoli prej nisem klical na televizijo ali zbral dovolj poguma, da bi se srečeval z neznanci, zdaj pa sem naenkrat postal tako podjeten, da sem se komaj prepoznal.

Vstopil sem v televizijsko hišo, opravil varnostni pregled in se javil na recepciji. Naročili so mi, naj počakam v kotu avle, namenjenem obiskovalcem. Brez posebnega zanimanja sem opazoval mimoidoče, dokler se nisem ob enem od njih, suhljatem starejšem možaku z metuljčkom, zdrznil. Hodil

je z urnim korakom, na obrazu pa mu je plaval nasmešek, ki je izdajal veselje do intelektualnega spletkarjenja. Lars von Trier ...? Tako sem ugibal, ko se je iz nasprotne smeri prikazala ženska, ki bi lahko bila Hiruko. Hodila je čudno, ne da bi dvigovala noge, kakor da bi drsela po tleh. Še potem ko se je ustavila in dvignila pogled k meni, je težišče njenega telesa ostalo nepremično v njenem trebuhu.

“Dober dan, jaz sem Knud, jezikoslovec.”

“Ime, ki daje občutek domačnosti.”

“No, precej starinsko je. Mama me je na vsak način hotela imenovati po pradedku, ki ga je oboževala.”

“Jezikoslovec je bil?”

“Ne. Levičarski raziskovalec severnega tečaja.”

“Aha, na levičarje in desničarje se tudi oni delijo. Knud Knudsen, jezikoslovec, je bil tudi vaš prednik?”

“Ne, žal ... Danes na televiziji ste me precej presenetili. Je bilo v živo?”

“V živo, pa vseeno brez incidentov. Tako državo imate. Državo, da vas ni strah, če bi gost naenkrat rekel kaj protidemokratskega. Državo, da zna za tak incident, če bi se že zgodil, brez ceremonij poskrbeti.”

Njene povedi mi niso hotele vedno v glavo, če si nisem vzel časa za razmislek, a se mi je dozdevalo, da samo zato, ker sem pač bolj počasen. Za posebej neumnega se sicer nimam, res pa sem včasih še več dni po tem, ko kadim marihuano, naenkrat bolj kratke pameti. Občutek je bil podoben tisti nestrpnosti, ki se te poloti, kadar imaš pred očmi jasno teorijo, možgani pa so preleni, da bi jo dojeli. Težko sem presodil, ali je moje trenutno nelagodje ob njenih besedah posledica mamil ali inovacij njene gibke slovnice. Takoj pa naj povem, da je bila distanca, ki sem jo čutil, samo distanca do njenega jezika – do nje same sem takoj začutil bližino kakor do starega prijatelja.

“Saj ste doma v Københavnu?”

“Ne, v Odenseju prebivam. Ampak za nocoj imam sobo rezervirano, zato mi ni treba na uro gledati.”

“Potem bi vas pa povabil na večerjo, lahko? Ne veste, koliko vprašanj imam za vas kot bodoči jezikoslovec.”

“Jezikoslovec, to ni poklic, ki ljudi navadno navduši. Zame pa je diamant.”

Ob teh besedah mi je srce od veselja prevračalo kozolce.

“Kaj pa bi jedli? Kaj finskega, na primer suši?”

“Suši ni finški.”

“Da ni ...? Na, spet sem usekal mimo. Veste, na helsinškem letališču te pozdravijo plakati z napisom *Dobrodošli v deželi treh S-ov.*”

“Treh S-ov?”

“Savne, Sibeliusa in sušija.”

“Prej *sisuja*. Suši zagotovo ni finska jed. Ampak meni sami nihče več ne bo verjel.”

“Jaz vam verjamem, če tako pravite. Greva? Imate dežnik?”

Dež je ponehal in večerno sonce je oranžno barvalo oblake; za kopenhavnsko nebo redka darežljivost. Spet sem se opomnil, da sem za ta dan že dogovorjen za večerjo. Z osebo, ki je ne kličem po imenu, ampak vlada moji glavi s posebnim privilegijem, da jo imenujem mama. Ko sva s Hiruko hodila ob prekopu, se je vodna gladina svetlikala v soncu, kakor bi bila posuta z zlatim prahom.

“Res ste od sile, da ste izumili svoj jezik. Od umetnih jezikov sem se poskusil samo v računalniških. Mikalo me je celo, da bi razvil teorijo o jeziku interaktivnih igrice, pa se je reč izkazala za precej matematično, predaleč od mojega pojmovanja jezika. Tudi esperanto sem se učil in obupal – nikakor mi ni šel v glavo. Dobrih učiteljev sicer ne manjka, ampak jaz sem nabasal ravno na takega z nerazumljivo izgovarjavo. S sošolci smo se mu za hrbtom posmehovali, češ da govori pariško narečje esperanta. Esperanto naj bi razumeli po vsem svetu, ampak ne takega, kot smo se ga učili mi – tega ni razumel nihče razen nas. Bi bilo že boljše, če bi nas učil kar francoščino. Vi pa – vi za težke okoliščine niste krivili drugih. Domislili ste svoj jezik, uporaben po vsej Skandinaviji. Bravo.”

“Saj ni domišljen. Samo moje trenutne okoliščine odraža. Čez en mesec bodo norveški odtenki zbledeli, bolj dansko se bo obarval. Mogoče.”

“Se pravi, da se bo, če ostanete na Danskem, sčasoma spremenil v čisto danščino?”

“Če bodo migrantom v eni državi dovolili ostati, ne vemo.”

“Ne veste, kako rad bi slišal, da je danščina najlepša med vsemi severnoevropskimi jeziki.”

“Izgovarjava je zelo mehka, zato se mi zdi težka. Vadim, medtem ko jem razkuhano hrano.”

“Že dolgo niste govorili materinščine?”

“Nikogar ne srečam, da bi jo lahko. Čudim se, kam so vsi izginili. Po malem jih mislim poiskati.”

“Kako pa?”

“Danes po oddaji sem veliko klicev in sporočil dobila. Veliko priložnosti.”

“Na, pa sem mislil, da sem edini, ki je klical. Kar majhno razočaranje.”

“Jutri je v Trierju Umami festival. Beseda *umami* iz mojega maternega jezika izvira. Kakšnega maternega sogovorca bi tam lahko srečala. Mogoče.”

“Grem lahko z vami? Zanimajo me jeziki izginulih držav. Dejansko šele od danes – ampak se mi dozdeva, da sem si jih želel proučevati že od nekdaj.”

“Trier je za raziskovanje te teme pravi naslov. Center starorimskega cesarstva, ki ga več ni.”

“Rojenih govorcev latinščine pa tudi ne, dolgčas. Čeprav – sami ste še tako mladi in poskočni, pa vaše države vseeno že kar ni več.”

Ob “poskočni” je Hirukin obraz za trenutek spreletela senca, ali pa se mi je samo tako zdelo.

Odkar sva zapustila televizijsko postajo, sva ves čas hodila vštric in klepetala. Mogoče nisem razumel čisto vsega, kar je povedala, ampak šlo je nekako takole: rodila se je in odraščala je v tehnološko napredni vasi. Ob prvem snegu so senzorji, vgrajeni v ceste, sprožili šobe, da je iz njih začela pršiti topla voda, ki so jo črpali iz vrelic. Tako ceste niso bile nikoli zasnežene. Tudi strehe so bile ogrevane, zato se je na njih vsak sneg takoj stajal. Njena babica pa je govorila, da kidanje krepi telo in da se drugače človek pomehkuži, in je kljub svojim stotim letom še vedno kidala sneg s potk za hišami, ki so bile brez senzorjev. Lopata v njenih rokah je s tako lahkoto dvigala snežne kopice in jih urno odmetavala na točno določeno mesto, da se je zdelo, kakor da jo z nebes vlečejo nevidne vrvi boga oblakov. Sneg se je nalagal v kupe, ki so spominjali na gradove iz sladkorja, in mala Hiruko se ni nikoli naveličala opazovati babice pri delu.

Na tej točki v njeni pripovedi sva zagledala mojo najljubšo restavracijo s sušijem. Spomin me ni varal: dičila se je z veliko tablo v podobi mumina.

“No, vidite, da je suši finski.”

Hiruko je skomignila in povedala: “Dejansko so mumini v našo deželo prebegnili. V obdobju, ko je bila Finska med kladivom Sovjetske zveze in nakovalom Zahodne Evrope, so od prevelikega stresa začeli hujšati. Da ne bi značilnih oblin izgubili, so se k nam zatekli in si prav v moji regiji dom ustvarili, saj sneg imajo radi.”

“Kako se imenuje ta regija?”

“Hokuecu. Uradno se je sicer država na tako imenovane prefekture delila in po zakonu si moral reči: sem iz te in te prefekture. V mojem primeru bi bila to Nigata. Ampak se ni zakona nihče držal in smo vsi staro ime uporabljali. Mumine so imeli ljudje zelo radi, ker so bili prijazni, okrogli, družinski, skoraj nič kosmati. Izjemno priljubljen tip moškega, zato so jih stalno po televiziji kazali. Po koncu hladne vojne so se na Finsko vrnili.”

“Kako pa to?”

“Starost jih je skrbela. V moji domovini, v nasprotju s Finsko, pokojnine niso preveč visoke.”

V restavraciji je bilo vroče in zatoхло; nekaj gostov je že sedelo pri jedi. Z brado sem pomignil proti prosti mizi ob oknu in Hiruko je prikimala. Jedilni list je bil obsežen seznam rib, vsaka pa je bila označena z oceno od ene do pet zvezdic. Poklical sem natakarja in ga prosil za razlago.

“Kaj pomenijo tele zvezdice?”

“Stopnjo bolečine.”

“Bolečine?”

“Povejo, koliko je ulovljeno ribo bolelo od ulova do smrti. Pri množičnem ribolovu se še dolgo premetavajo v mrežah, preden poginejo. Uvidevni ribiči pa lovijo na trnek in jih z udarcem po glavi pri priči evtanazirajo. Gost lahko izbira po svoji vesti.”

Hiruko se je zadržano nasmehnila. Napol v opravičilo sem pojasnil: “Na Danskem je za človekove pravice že brezhibno poskrbljeno, zdaj so na vrsti živali.”

“Pa veste, da ribiči resnico govorijo?”

“Če je zagotovljena socialna varnost, se laganje ekonomsko ne splača, zato nihče več ne laže.”

Najcenejši je bil losos. Če je verjeti govoricam, v baltskih ribogojnicah tako zelo pretiravajo s pospeševalci drstenja, da se lososi čezmerno namnožijo in se začnejo žreti med sabo. Tako ostanejo samo največji in najmočnejši, ki postajajo čedalje bolj gigantski – baje so videli iz morja skočiti že za kita velik primerek. Slišim tudi, da naj bi zaužitje baltskega lososa nenormalno spodbujalo potenco, zaradi česar te po sušiju kar odnese domov med rjuhe. Povrhu se ti potem vedno rodijo dvojčki ali trojčki, včasih celo peterčki ali še kaj več – po internetu kroži video, na katerem na desetine drobcenih zarodkov v maternici po ribje mežika in diha na škrge. Zato se mi lososa res ni jedlo. Po drugi strani je tuna tik pred izumrtjem, s školjkami pa sem se enkrat že zastrupil. Pogled mi je obstal na ribi po imenu *hamači*¹ in zdelo se mi je smešno, ker me je spominjalo na *how much*. Prav, sem si rekel, se bom pa odločil po imenu. Kolega literarni teoretik pravi, da so jedilni listi prav žanr zase.

“Tale skuša me prav skuša.”

“Tako² je ednina od *tacos*.”

“Kar *suzukija*³ bom, brum brum.”

Na mojo zadnjo domislico je Hiruko poskočila in vprašala: “Ste kje videli novega *suzukija*?”

¹Japonsko ime za ribo *Seriola quinqueradiata* (vse opombe so prevajalčeve).

²Jap. hobotnica.

³Jap. ime za ribo *Lateolabrax japonicus*.

“Novega ne. Prijatelj vozi rabljenega, že dobro izdelanega *samuraja*⁴.”

Potem ko sva naročila, je nadaljevala pripoved o otroštvu. Kopne ceste v njeni domači vasi so bile igre željnim vse prej kot zanimive in vleklo jih je v hribe: tam je vse poti, drevje, polja in njive prekrivala tako debela snežna odeja, da oko ni razpoznalo sploh nič oprijemljivega. Zaskrbljeni starši so zato otrokom nataknili krpelje z navigacijskim sistemom. To posebno obutev, narejeno tako, da se ne pogrezne v sneg, so v njeni deželi izumili baje že v obdobju “risanja z vrvo”⁵. Predstavljam si, da pisali takrat še niso. Pri nas na Danskem, kjer sneži zelo poredko, taka obuvala niso preveč razširjena, sem jih pa enkrat tudi sam obul, ko sem globoko v švicarskih gorah raziskoval retoromanske jezike. Seveda so bile moje krpelje čisto preproste, brez vgrajene navigacije. Hirukine pa niso samo kazale poti in opozarjale na nevarna mesta, kjer bi se ji lahko udrlo, ampak si se z njimi lahko celo pogovarjal. Zdaj se zaveda, kako nekoristna je bila ta funkcija. Pogovor je potekal na primer takole:

“Krpelje, kje so snežni zajci?”

“Kdove. Nimaš drugih vprašanj?”

“Krpelje, zakaj sneži?”

“Predolgo bi trajalo, še zmrznila bi. Ti razložimo doma.”

Obilno sneženje je odraslim naprtilo veliko dela, za malo Hiruko pa je bila zima najbolj vznemirljiv letni čas. Med pritličji hiš in šolo so očetje izkopali tunel, da so lahko otroci hodili k pouku in najrazličnejšim zimskim prireditvam. V tistih krajih so bili naklonjeni gledališču, zato so iz snega naredili odre in kulise in izvajali snežne muzikale in kabuki. Program je lahko trajal tudi tri ure in več, pa vseeno nikoli nihče ni pozabil besedila. Več njenih sošolcev so tako celo odkrili in so pozneje naredili kariero v mestnih gledališčih. V Hirukini domovini so mesta očitno veljala za boljša od podeželja, izraz “na kmetih” pa je imel slabšalen prizvok. Tako niti ni čudno, če je neki krajan posvetil življenje cilju, da bi podeželje naredil nepodeželje – in zagrešil nekaj nezaslišanega. Mož je bil nedvomno garač. Ampak garač je lahko tudi nebodigatreba. Da bi svojo rojstno vas pripojil prestolnici, se je namenil, da bo hribovje, ki ju je ločevalo, zravnal z buldožerjem. Sodil je, da bo tako tudi nehalo snežiti, saj vrhovi ne bodo več zadrževali vlažnega zimskega vetra, ki je vlekel od držav komunističnega bloka. Z javnim denarjem je nabavil mega buldožer, se z njim lotil vzpetin

⁴ Avto Suzuki Samurai.

⁵ Obdobje v japonski prazgodovini *džomon* (ok. 14000–300 pr. n. š.) se imenuje po keramiki, okrašeni z vtiskovanjem vrvi.

in se v početje tako vživel, da ni mogel več nehati; po malem je krušil pobočje za pobočjem, dokler ni – ker je zaradi segrevanja Zemlje morska gladina tako narasla – vsega otoka, ki je bil zdaj ravnina, pogoltnil Tihi ocean. Po Hirukino ni izključeno, da je bil ravno to razlog za izginotje njene dežele. To sicer zveni kot nekakšna “nacionalna tragedija”, vendar tega ne občuti tako; za državo ji je vseeno. Pekli jo samo to, da so njene ljube hribe zravnali z zemljo. In politikom, ki ne spoštujejo gora, ne bo nikoli odpustila!

Razrvana je Hiruko že napol vpila in jedci pri sosednih mizah so nama namenjali sumničave poglede. Da bi jih speljal na napačno sled, sem privzdignil skodelico z zelenim čajem in zapel zdravico. Hirukin izraz se je omehčal in s palčkami je počasi razmešala vasabi v sojini omaki.

“Jutri torej potujete v Trier. Kaj pravite, grem lahko z vami?”

Hiruko je zaupljivo prikimala. Manjša ko je država, manj časa potrebuješ, da se spoprijateljiš.

“Karto za jutranji let v Luksemburg imam. Od tam naprej avtobus.”

Natakarja sem poprosil, naj mi rezervira isti let. Kot študent sem si karte kupoval sam prek smilephona, po diplomi pa mi je starejši sošolec zaupal, da natakariji zate naredijo vse, kar jih prosiš.

Medtem ko sva se sladkala s sladoledom z mačo, sem zatrjeval, da smo si besedo *mača* tako kot besedo *mačo* sposodili iz španščine.

“Ni res, čeprav meni sami nihče ne verjame,” je odkimavala Hiruko. “Ampak jutri – jutri bova mogoče že dva,” je zamrmrala z upapolnim glasom.

2. poglavje: Pripoveduje Hiruko

Telefon je zazvonil na torek, ko je po dolgem času spet posijalo sonce.

Bolščala sem skoz okno in se spraševala, zakaj neki sem prišla tako zgodaj. Pogled mi je zastiral gladek, brezizrazen zid sosedne stavbe. Zid, ki je bil navadno sivkast, se je ta dan svetil mlečno belo, kakor da bo iz njega vsak čas primezelo maslo, in mi vzbujal skomine. Nanj je padala senca zastave; naenkrat je mehko vstala in silovito zaplapolala v vetru, pa že naslednji trenutek spet mrtvo obvisela. In spet. Kako smo jim že pravili, *koi nobori*? Ali ne pomeni *koi* ljubezen?⁶

⁶ *Koi nobori* so vetrne vreče v obliki krapa (japonsko *koi*), ki jih Japonci dandanes navadno dvignejo ob dnevu otrok petega maja. *Koi*, zapisano z drugo pismenko, pa pomeni tudi ljubezen. Hiruko že dolgo ni v stiku z japonščino, zato je besedi pomešala.

Mineval je tretji teden, odkar delam v centru. Medtem se je sončeva pot po malem zamikala, in ko sem se zavedela, da se je senca na zidu ravno zato pojavila zdaj, ob tej uri, me je preblisnilo, kako tesno smo nevede vpeti v nemo kolesje nebesnih teles.

Zastava. Kdo neki bi obesil zastavo? Samo po senci nisem mogla vedeti, kakšna je. Mogoče je zastava kakšne države, sem ugibala in se spomnila, da sem zadnjič, ko sem skočila po sendvič, v soseščini opazila tablo neke ambasade. Ambasade tako neznatne, nepomembne države, da se človek razveseli, ko odkrije, da še obstaja; ime sem pozabila. Odprla sem okno, se nagnila ven, se zasukala v pasu in se razgledala diagonalno zadaj gor in dol, a zastave nisem uzrla. Pod ovratnik mi je potegnil hladen piš in me oplazil po hrbtu, zato sem se hitro umaknila nazaj noter in zaprla okno.

Na mizi je ležal kupček risb za kamišibaj, s katerimi sem se trudila prejšnji dan. Prva naj bi prikazovala žerjava, ki se je sredi riževega polja ujel v past, a je njegova glava spominjala na čebulo, ki je šla v cvet, njegov trup pa je bil po obliki na las podoben glavi palice za golf. In to po vseh urah garanja. Najprej je bil žerjavov vrat verjetno predebel in prekratek, saj je kolegica Dorete, ki sem ji pokazala risbo, ko se je ravno odpravljala domov, vprašala: "Raca?"

Ko sem zato vrat stanjšala in podaljšala, si je premislila: "Aha, labod?"

V naglici sem dorisala dolge noge in zdaj se ji je obraz razsvetlil kakor stenj, ki je končno zagorel.

"Aja, že vem. Štorklja – ne – žerjav?" je zavpila, da sem ji nehote stisnila roko. Žerjavi ne nastopajo v Andersenovih pravljicah, zato je bilo pri Dorete, ki je tudi Danka, ime tega ptiča najbrž pospravljeno globoko v kakšnem možganskem predalu. Ker sem iz njenih ust le izvabila besedo žerjav, bi rekla, da mi je risba še kar uspela.

Na trepljaj po rami sem se ozrla in tam je stala Dorete. Gostih zlatih las ta dan ni imela spetih v konjski rep kot običajno, ampak so ji bujno valovali čez rame. Ovita je bila v dolgo batik krilo z vzorcem ribjih lusk.

"Podoba morske deklice si."

"Otrokom je všeč *cosplay*."

"Beseda *cosplay* je v moji domovini nastala."

"A ni angleška?"

"Ne. Angleži besede *costume* ne krajšajo v *cos*. Beseda *cosplay* je po ne-angleško iz angleških delov zmontirana."

Dorete je vedela, da se glede jezikovnih zadev rada tako razgrejem, da ne znam nehati, zato je hitro zamenjala temo.

“Hiruko, tako lepo rišeš, kar zavidam ti.”

Tega ni rekla zajedljivo ali v šali, ampak me je iskreno pohvalila. Od sramu sem lezla vase, a če bi ostala tiho, bi izpadlo, kakor da se strinjam z njo. Komaj sem premaknila težki jezik in razložila: “V moji osnovni šoli so bili vsi otroci talentirani. Vsak dan so veliko črk napisali in veliko krasnih slik ustvarili. Primerjalno gledano sem jaz na ravni dveletnika ostala.”

Dorete je gledala z velikimi očmi in pretirano prikimavala.

Dejansko se ne spomnim, da bi kot šolarka pri predmetu, ki so ga imenovali likovni pouk ali pa umetnostna vzgoja, kdaj dobila dobro oceno. Med mojimi sošolci je bilo več takih, ki bi jih lahko imeli za reinkarnacijo slavnega Hokusaija Kacušike, tako spretno so sukali čopič sami od sebe, ne da bi jih kdo naučil. Kljub temu si skoraj nihče ni želel postati slikar. Na poti v odraslost so najbrž sledili utrjenim stopinjam staršev, se zaposlili v takem ali drugačnem podjetju ter se zadovoljili z nedeljskim ustvarjanjem olj, tušev, lesorezov, bakrorezov ..., kar so si potem obešali v veže.

V Evropi pa sem opazila, da ljudje na risanje gledajo drugače kot na pisanje. Zdi se mi, da mislijo, da je čopič samo za slikarske talente Munchovega kova, saj se navadni ljudje risanja sramujejo, češ, umetnost nima nič z ročno spretnostjo, ni stvar veččine, rišejo naj samo poklicani. Mogoče imajo prav. Obenem pa mislim, da ni taka reč za otroke narisati kakšen plakat ali letak, če je treba oziroma če te prosijo. Kljub temu mi Dorete in drugi kolegi niso in niso hoteli pomagati pri ilustracijah za kamišibaj. Saj vsak dan pišemo črke, ki bi se kaligrafu zdele grozovite, zakaj torej ne bi risali risb, ki so v očeh umetnika ničvredne? Očitno med pisanjem in risanjem vidijo neko prvinsko razliko. Zakaj jih drugače ne bi bilo sram grde pisave, grdih risb pa?

Kamišibaj sem predlagala jaz, in ker mi nihče ni hotel pomagati risati, mi ni preostalo drugega, kot da ilustracije narišem sama. To je bil zame napor, sem pa uživala pri izmišljevanju zgodbic. Za prvič sem izbrala pravljico, ki sem ji dala naslov *Tamagoči Goči*. Pripoveduje o mladičku kure bliskovke, ki se ne more izvaliti in je ujet v jajcu. Njegova mama je jemala prehranske dodatke, ker je hotela jajca s čim tršo lupino, pa se je ta izkazala za pretrdo. Poleg tega je, potem ko je izlegla jajce, zbolela za *bluebirdom* in so jo sprejeli v bolnišnico. *Bluebird* pomeni depresijo brojlerjev, ko kokoši, ki jih silijo, da nenehno nesejo, lepega dne kar obležijo. Tamagoči Goči se torej ne more prekljuvati skozi svojo lupino. Zasmili se vranam in galebom, da priletijo k njemu ter kljuvajo in kljuvajo s svojimi kljuni, a se lupina, trda kakor opeka, ne vda. Na njeni površini se od časa do časa zabliškajo besede: “Kakšno vreme je zunaj?” Ali pa: “Kako je danes mrzlo.” To so

piščančkove misli, ki se prižigajo kakor napisi svetlobnih reklam. Kot pove že ime teh ptičev, v telesu proizvajajo šibek električni tok, s katerim lahko komunicirajo na daljavo.

Otroci so pravljico poslušali z odprtimi usti. Niti eden se ni zasmel, še nasmehnil ne. Skrbelo me je že, da zgodbe niso razumeli, ko je neki fantek previdno dvignil roko.

“A je tamagoči Goči ime jajcu ali piščančku?” je vprašal.

Očke so se mu iskriale kakor jezerska gladina v jutranjem soncu in goste trepalnice so mu na kostanjevo rjava lica metale z grenkobo nadahnjeno senco misleca. Glede na velikost bi mu prisodila kakšnih sedem let. Afganistan, Sirija, Irak ... Po glavi so mi švigala imena držav kakor podobe v kalejdoskopu. Iz katere je prišel na Dansko ta fantek? Če obstaja dežela Matematika, mogoče od tam? V vsaki od črt, ki izrisujejo zapletene vzorce po zidovih te dežele, je skrita matematična resnica, in kakor hitro tamkajšnji dojenček spregleda, mu te črte v možgane vtisnejo tirnice logičnega mišljenja. Črte, ki sem jih tako nerodno narisala jaz, ne da bi sploh pomislila na lupino in piščančka kot na dvojce različnih stvari, so malega očitno zbegale.

Mogoče ne bi smela tvegati z umetno pravljico. Odločila sem se, da za naslednji kamišibaj vzamem ljudsko. Zamižala sem in se poskušala spomniti kakšne, ki sem jo slišala kot otrok, in prva, ki mi je padla na pamet, je bila *Bake kurabe*⁷. *Kurabe* pomeni nekaj takega kot tekmovanje, ampak kako naj prevedem besedo *bake*, ki izhaja iz glagola *bakeru*? Odkar sem v Evropi, nisem naletela na veliko opisov bitij, ki bi se *bakeru*, preobražala. Res je, da so mumini lahko najrazličnejših oblik, ampak te niso nastale s preobrazbo. Taki so se že rodili. Dolgo sem razmišljala, preden sem se spomnila Ovidijevih *Metamorfoz* iz starorimske književnosti – prave zbirke zgodb o preobrazbah. *Metamorfoza* je latinska beseda, zato je za otroke najbrž pretežka, vseeno pa mislim, da se jo splača naučiti, saj je vsestransko uporabna. Imigranti nimajo časa, da bi se učili nešteto različnih besed, ki se nanašajo samo na eno stvar. Po mojem bi morali že v otroštvu usvojiti osnovne večpomenke.

Glej, v čistilnici so mi skrčili pullover: “Jah, metamorfoza.” Primem se za srce, ker se je moja ljubezen ohladila: “Pač, metamorfoza.” Ob vrnitvi v stari kraj ugotavljam, da so njegove ulice zdaj drastično drugačne: “Ah, metamorfoza.” Dorete se prikaže oblečena ne kot morska deklica, ampak kot čarovnica: “Oho, metamorfoza.” – Beseda je brezmejno uporabna.

⁷Pravljice, ki jih Hiruko omenja v nadaljevanju, so resnične stare japonske pravljice, a se marsičesa ne spomni prav in spominske luknje zapolni po svoje.

Zato sem se odločila, da *Bake kurabe* prevedem kot *Olimpijada metamorfoz*. Zgodba se začneja takole: “V nekem mestu je živel lisica, ki je bila mojstrica preobrazb. V sosednjem mestu je živel *tanuki*, sorodnik psa, ki je bil prav tak genij preobrazb.” Najbrž malokateri otrok pozna *tanukija* ali rakunastega psa, zato sem ga opisala kot sorodnika psa.

Kolikor se spomnim, se je *tanuki* postavljaj pred lisico, kako prepričljiv da je v podobi neveste, nakar se je lisica spremenila v *mandžu*, to je nekakšen cmok. Ko ga *tanuki* zagleda, se ga brž poloti, pri čemer izpod poročne obleke ponevedoma pomoli rep. To izda njegovo preobleko in izgubi v *bake kurabeju*. Tako je šla zgodba. Lahko da si nisem vsega točno zapomnila, a nimam nikogar, ki bi me popravil. Sprijaznila sem se, da pravljico pač pripovedujem, ne da bi točno vedela, kaj je v njej starega in kaj sem si izmislila.

Iz japonščine prevedel Domen Kavčič

Foto: Vid Brezočnik

Spomini

Štefan Vevar

Izpovedi tihotapca pomenov

Obrazi na poti mojega formiranja

Važno je, da pomen zgrabiš in ga mimo vseh pasti preneseš na drugo stran tako, da tam nihče ne more reči, da ni pravi. Če ga na drugem, svojem bregu še očistiš balasta, spoliraš in poetično oplemeniš, tako da tudi najstrožje oko ne more reči, da ni lep, si na kar dobri poti.

Da mi je vse to večinoma uspevalo, gre zasluga mnogim obrazom, ki so mi stali ob strani, mi tako ali drugače pomagali, da sem tihotapil bolje in bolj prave pomene, da sem zajemal iz globinske strukture in opuščal površinsko, da sem prevajal delovanje teksta in ne zgolj teksta, da sem se ogibal praznega teka besed, preobilja znakov, da sem prevajal z vživljanjem v literarno situacijo izvirnika in ne s papirja ali zaslona, da sem spoznal, da pomen zveni in zven pomeni, da sem se spraševal, kako bi avtor svoje sporočilo izrazil v slovenščini ... in nenazadnje so zaslužni za to, da sem se sploh lahko kalil ob delu te vrste, da so me bodrili z opogumljajočimi in spodbudnimi sodbami o mojem delu ... Tudi zaradi njih sem obšel večino pasti, v katere se prevajalec lahko ujame.

Mnogo zaslug za to gre vsekakor tudi samim avtorjem, s katerimi sem se spoprijemal na svojem dolgem prevodnem popotovanju po poljanah nemške in avstrijske literature, saj so me vsi tako ali drugače umetniško prepričali in me s tem še bolj zavezali k zvestobi.

Popotovanje se je začelo na terasi študentskega doma v Ljubljani, kjer sem ob koncu študija germanistike in anglistike na Filozofski fakulteti na odeji poskusno prevajal odlomek iz Hessejeve *Siddharte*. Kar tako, v zvezek in za pokušino, prepričan, da najbrž nimam dovolj talenta za literarno prevajanje, vendar z romantično predstavo o lepem početju. In ko zdaj razmišljam, kaj me je povleklo na prevajalsko pot, je to povezano s posebnimi okljuki usode, ki pa jim je botrovalo nagnjenje. Kazalo se je v tem, da mi je bila literatura blizu, da me je že v zgodnji mladosti vleklo h knjigam. Moji avtorji so takrat bili France Bevk, Jules Verne, Karl May, Walter Scott, Mark Twain, Henryk Sienkiewicz, Tone Seliškar, Brane Dolinar, Janko Kersnik, Josip Jurčič, Fran Saleški Finžgar, Anton Ingolič, Prežihov Voranc ... S tem so bili najbrž položeni temelji: intuitivni čut za slovensko literarno izreko, ki je daleč od uradnega jezika. Ko sem potem stopil na prevajalsko pot, so bili odločilnega pomena spodbudni odzivi; da sem vztrajal na njej, pa so v veliki meri zaslužni tudi avtorji, prevajalci in uredniki, ki so mi na njej odpirali oči in vrata. Ta zapis posvečam tistim med njimi, živim ali preminulim, ki so me posebej zaznamovali, vrtel pa se bo še med mnogimi obrazi, ob katerih sem se najbolj formiral.

Na svojih začetkih lahko omenim več manjših prelomnih točk: najprej sem nekaj kratkih zgodb odnesel na Radio Slovenija, v roke uredniku Dragu Bajtu, in po objavi dobil od njega spodbudno mnenje in povabilo, naj še kaj prinesem. Od tam me je pot pripeljala do pesnika Ivana Minattija, urednika pri Mladinski knjigi, ki mi je dal prevesti neki mladinski roman. Sledila je zelo poučna "delavnica" pri edinstvenem fenomenu slovenskega prevajanja Janku Modru (žal moram njegovo edinstvenost na tem mestu pustiti ob strani), ki me je povabil k sodelovanju pri nobelovcu Carlu Spittelerju, a me je prej preizkusil. Moral sem prevesti prvih dvajset strani iz romana. Šele potem me je angažiral. Veliko sem se naučil v tej delavnici in tudi še pozneje od njega, najpomembnejše za mojo nadaljnjo pot pa je bilo, da sem njegovim stališčem intimno pritrjeval. Ko je, kakor je znal, rekel: *to je papir ali pa to pa ni nič*, sem vedel, da ima prav, in se skoraj čudil, da tega nisem že sam opazil. Danes bi rekel, da je šlo za prazen tok besed, za izbiro nenaravne dikcije, za šolski namesto za živ jezik. Je pa pri meni opazal neko zdravo strukturo, tako nekako je rekel, in nemalokrat je tudi pristavil: *lejga fanta*, in to je bila njegova največja pohvala. Tudi na koncu tega prelomnega sodelovanja je iskreno in skromno sklenil: *Ko zdaj gledam tale vaš roman* (prevedla sva vsak po en Spittelerjev roman), *se mi zdi kar fin, tale moj se mi pa ni najbolj posrečil*. Seveda je bila šola te vrste velika spodbuda zame za naprej.

Naslednja pomembnejša postaja na mojih začetkih je bil Tone Pavček, urednik pri Cankarjevi založbi, ki me je na Modrovo priporočilo angažiral za sodelovanje pri monografiji *Naši na tujih tleh*. V predalu hranim njegove navdušene vrstice, ki mi jih je poslal ob mojem prevodu pisem slovenskega misijonarja v Ameriki Bernarda Smolnikarja, sodobnika Franceta Prešerna, iz nemščine v nekakšno prešernovsko slovenščino 19. stoletja. Oprl sem se na Prešernova nemška pisma in skušal v prevodu najti njim soroden antikvarni izraz. Prvo zares tehtno literarno delo pa mi je ponudil karizmatični Aleš Berger, urednik pri Mladinski knjigi. Angažiral me je za prevod romana *Poslednji svet* Christopha Ransmayrja in mi s tem ponudil avtorja z najbolj muzikalnim slogom med vsemi, kar sem jih kdaj, takrat ali pozneje, prevajal. Ransmayr zares piše tako, kakor da hoče v svoji prozi udejanjiti znameniti zahtevi Nietzscheja in Benjamina, ko govorita o kakovostnem slogu v prozi. "Takt dobrega prozaista," je denimo zapisal Nietzsche, "je pri izbiri sredstev v tem, da se do skrajnosti približa poeziji, a da nikoli ne prestopi vanjo ..." Podobno tudi Benjamin: "Iz periode, ki je metrično koncipirana in in katere ritem je naknadno pretrgan na enem samem mestu, nastane najlepši prozni stavek, kar si jih je mogoče misliti ..." In ujeti v prevodu to glasbo, to ritmično valovanje Ransmayrjeve pisave mi ni bilo pretežko, ker tekste že od nekdaj dojemam tudi kot glasbo besed, pa tudi sama glasba mi je blizu in posluh zanjo morda nekaj šteje.

Z vsakim solidnim prevodom malo dozoriš, odpre se ti nekaj dotlej neznanih registrov v slogovnem asortimaju, s katerimi skušaš zadostiti originalu. Včasih tudi cela paleta naenkrat, kakor se je meni zgodilo ob srečanju z Novalisom. Nekaj njegovih *Himn noči* sem sprva prevedel za Radio Slovenija, potem še nekaj več za Novo revijo, nakar me je isti Aleš Berger povabil, da za Založbo Mladinska knjiga prevedem izbor iz Novalisa za ugledno zbirko Kondor. V izdajo sem vključil celotne *Himne noči*, njegov romantični roman *Heinrich von Ofterdingen* in izbor iz njegovih *Fragmentov*. Knjigo sem naslovil z njegovim verzom *Svet so sanje, sanje svet* (izid Mladinska knjiga 1995). Ta prevod je bil velika šola iz prevajanja reglementirane lirike, najtrši oreh pa so bile prav *Himne*. Le ena sama misel je bila, piše ta pesnik noči v peti, predzadnji himni, strašna podoba iz sanj,

*ki strašna k slastnim mizam je stopila
in v dušah zdramila je srhe zone.
Zaman stotnija bi bogov staknila
glavo, za svet, da v srcih up ne klone.
Skrivaj prikradla se je gnevna vila,*

*ki ne bi je ganila prošnja krone;
bila je smrt, ki kanila na mah
v gostijo je solzé in gnev in strah.*

Novalis je umrl leta 1802, značilna silhueta njegovega obraza pa me spremlja v čisto posebni faseti možganov, ki jo bo morda, če se malo pošalim, čisto nazadnje načela senilnost.

Za Novalisom stopi predme obraz Libuše Moníkové, Čehinje in nemške avtorice, leta 1994 nagrajenke Vilenice za veliki roman *Fasada*, ki sem ga prevedel za to priložnost. Roman govori o Češki kot pozabljeni veliki kulturi za železno zaveso. Spominjam se pomenka s pisateljico v Ljubljani in njene opazke, da je več prevajalcev narobe prevedlo neko pomembno repliko v romanu, ki je bil sicer preveden v več evropskih jezikov. Neki govorec v romanu se v pogovoru o začetkih druge svetovne vojne na Poljskem cinično izrazi, da “se bo Anglija bojevala do zadnjega Poljaka”, oni pa so prevedli, da se “bo Anglija bojevala za zadnjega Poljaka”. Na videz gre za majhno zastranitev na ravni besede ali morda konteksta, v resnici pa za kočljivo napako na nivoju teksta, saj ubija ironijo in izkrivlja njegovo sporočilo. Še en poblisk v svet tega romana in tega prevoda: Avtorica na nekem mestu v besedilu opiše avstro-ogrskega monarha, ki se na obisku v Pragi razgleduje po Karlovem mostu, pri tem pa hoče reči *es lohnt sich, dass wir in Böhmen sind* (*splačalo se je priti na Češko*), vendar pa mu v prebliku senilnosti uide: “*Es böhmt sich, dass wir in Löhnen sind!*” Spominjam se, da sem trd oreh nekako strl z varianto: “*Kako češko je priti na Nebeško,*” ki signalizira miselni zdrs iz: *nebeško je priti ne Češko*, s čimer sem ohranil raven dovtipa in besedne igre kot take, pa tudi verodostojnost lapsusa. Spominjam se tudi, da sem za komentar v svoji monografiji *Temeljni aspekti in principi teorije literarnega prevajanja* (2001) med bivanjem v Evropskem prevajalskem kolegiju v Straelnu (1998) raziskal prevod te besedne igre v sedem drugih jezikov: v nizozemščino, madžarščino, finščino, španščino, angleščino, češčino in švedščino. In spominjam se svojega nelagodja, ker so prevajalci to besedno igro vsi po vrsti preprosto “spregledali”.

V drugi polovici devetdesetih let sem se začel, kakor nakazuje že prejšnji primer, problemsko poglobljati v prevajanje. Spraševal sem se, zakaj tako jasno čutim ali vem, da je določena možnost boljša od druge, pa tega ne znam strokovno utemeljiti. Začel sem temeljito študirati teorijo ter si med prevajalsko prakso zapisovati primere te vrste. Plod intenzivnega ukvarjanja s to temo je bil zaključek magisterija na ljubljanski Filozofski fakulteti s tezo *Temeljni aspekti in principi teorije literarnega prevajanja*

(knjižna izdaja pri Študentski založbi 2001). Pri tem mi je obzorja širila in me podpirala odlična profesorica Neva Šlibar, ki me je pozneje pripeljala tudi do doktorata na germanistiki (2011). V čas mojega magisterija spada tudi srečanje s prevodoslovcem Hansom Vermeerjem, avtorjem teorije skoposa v translatalogiji, ki naj bi bil moj somentor pri magisteriju, a sem kmalu dobil vtis, da od mene ne pričakuje izdelane študije, temveč korektno "seminarsko" nalogo, pri kateri se bom previdno gibal znotraj znanega, razlagal spoznanja drugih in pojasnjeval uporabljene pojme. Tudi moj razmeroma kritični odnos do njegove teorije skoposa, v kateri je prevajalčevemu cilju (grško: *skopos*) pripisal dominantno vlogo v prevajanju, najbrž ni prispeval k temu, da bi se dobro ujela. Spominjam se denimo njegove najbolj radikalne teze: "*Der Zweck heiligt die Mittel*" (cilj posvečuje sredstva) v njegovi *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie* (1991; Temelji splošne teorije prevajanja), ki jo je napisal skupaj s Katharino Reiss. Menil sem in tako verjamem še danes, da cilj, ki se mu ob prevodu zapiše prevajalec, ne more prevladati nad drugimi prevodnimi zavezami, denimo semantičnimi in estetskimi, temveč ga je treba komplementarno vpeti v trihotomni kompleks semantike, estetike in pragmatike. Vermeer je vsekakor zaslužen za to, da je pragmatiki, čeprav jo je malce nesrečno zožil zgolj na cilj, kot prevodnemu dejavniku upravičeno pripisal večjo težo, kakor so ji jo pripisovali dotlej. Osebno mu dolgujem predvsem temeljno spoznanje, da prevajanje ne temelji na teoriji informacij, temveč na teoriji delovanja, iz česar sem pozneje izpeljal, da ni dovolj, da se prevajalec vpraša, ali bo bralec razumel, za kaj gre, temveč to, ali bo prevod deloval podobno kot izvirnik oziroma ali bo sploh deloval. Bral sem veliko teorije; največ so mi dali Jiří Levý, Anton Popovič, Stepan Barhudarov, Jurij Lotman, Eugene Nida, Fritz Güttinger, Norbert Hoffmann, Gideon Toury, Albrecht Neubert, Raymond van den Broek, Susan Bassnett, José Lambert, Ranko Bugarski ... Dobil sem vtis, da Nemci in evropski Vzhod (Čehi, Slovaki, Srbi, Hrvati, Rusi) globlje razumejo probleme književnega prevajanja od teoretikov angloameriškega sveta.

Naslednji obraz, mimo katerega ne morem, ko opisujem pot svojega formiranja, je gigant iz Weimarja, Goethe. Z nobenim drugim avtorjem se nisem ukvarjal toliko in na tako različne načine kot s tem velikanom nemške in svetovne književnosti. Najprej je bil to njegov razvojni roman *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (*Učna leta Wilhelma Meistra*, Mladinska knjiga 1998), potem izbor iz njegove lirike (Mladinska knjiga 2001) in nazadnje izbor iz njegove obsežne avtobiografije *Dichtung und Wahrheit* (*Poezija in resnično*, Študentska založba 2007). Še intenzivneje sem se z Goethejem

ukvarjal v okviru svojega doktorata kot pisec disertacije *Fenomen Goethe: Njegova estetika in poetika med originalom in slovenskim prevodom* (zagovor Filozofska fakulteta v Ljubljani 2011, kot monografija izšlo leta 2012 pri Založbi Literatura). V tem času sem bil deležen treh štipendij Goethe-Gesellschaft v Weimarju in tam prebil skupaj tri mesece. Pri tem me je kot nekakšen nesojeni mentor izjemno podpiral takratni predsednik Goethe-Gesellschaft v Weimarju in pozneje njen častni predsednik Werner Keller. Za kipec Goetheja, ki sem ga v spomin dobil od Goethe-Gesellschaft, sem se mu takole zahvalil s travestijo slavne Goethejeve *Gingko Biloba*:

Dieser Goethe, der vom Norden
Seinem "Jünger" anvertraut,
Ist mir heimlich liebgeworden,
Wohl erwischt' mich dessen Hauch!*

*Ist es ein lebendig Wesen,
Das sich in sich selbst trennt?
Sind es viele im Überwesen,
Das als JWG man kennt?*

*Solche Fragen zu erwidern
Fand ich längst den rechten Sinn,
Doch verraten solche Liedern,
Welch ein armer Jünger seins – ich bin!*

Profesor Keller nas je, prevajalce Goetheja, leta 1999, ob 250-letnici Goethejevega rojstva, povabil v Weimar, kjer smo med drugim obiskali lovsko kočo na Kickelhahnu, na katere leseno steno je Goethe napisal svojo znamenito *Popotnikovo nočno pesem II*, in tam vsak v svojem jeziku recitirali ta najbolj znani in prevajani Goethejev lirični kristal, jaz prevod Lili Novy:

*V nebu nad vrhovi
je mir
in med lesovi
že nikjer
diha več ni;
žgolenje ptic je zaspalo.
Čakaj le, kmalo
spal boš še ti.*

Naslednji obraz, ki me je trajno zaznamoval, je Franz Kafka. Nobenemu drugemu avtorju njegovega časa ni uspelo na tako pronicljiv način upodobiti ogroženosti sodobnega človeka v tehniziranem birokratskem svetu in v svoja dela položiti tako prepričljive izkušnje o groteskni razsežnosti modernega življenja ter njegovih razmerjih moči. Kafkov pripovedni postopek je spretna, skoraj realistično natančna klinična diagnostika, ki je daleč od blagozvočnosti in ki med jasnim orisom niza natrgane pomenske vozle – močna žarišča identifikacije, ki se jih ne da do kraja razložiti in v katerih pomensko sled se včasih skoraj ne upamo stopiti. In prav iz teh neoprijemljivih temnih vzgibov pri njem nenehno luščimo nastavke za tegobe svoje dobe, za travme modernega človeka. V času od 2008 do 2012 sem v okviru zbranih del Franza Kafke za Založbo Beletrina prevedel celotno Kafkovo kratko prozo v štirih knjigah. Na Kafkovem simpoziju, ki je leta 2012 sledil, sem se posvetil *Prevodnim implikacijam Kafkove pisave v perspektivi slovenskega prevoda*. Na simpoziju sem srečal Reinerja Stacha, ki je bil takrat sredi pisanja danes znamenite najobsežnejše Kafkove biografije (dokončno je izšla leta 2014), s katero se je Stach doslej ne le nedosegljivo poglobil v Kafkovo človeško in umetniško naravo, temveč tudi izpričal lastni literarni talent. Škoda, da Založba Beletrina ni sprejela mojega predloga za prevajanje, ker je ocenila, da je slovenski knjižni trg premajhen za to epohalno delo na skupaj približno 2000 straneh. S Kafkovo dediščino sem se sicer srečal še v Pragi, kjer sem avtorja prevajal ob enomesečni prevajalski stipendiji, in na Dunaju kot stipendist Avstrijske družbe za literaturo (Österreichische Gesellschaft für Literatur). Tam me je naklonjeno sprejel predsednik družbe Manfred Müller in mi kot hkratni predsednik Avstrijske Kafkove družbe razkazal nekdanji sanatorij v dunajskem Kierlingu, kjer je Kafka leta 1924 preživel zadnje tedne življenja. V stavbi sta danes Kafkov muzej in dokumentacijski center.

Velik občudovalec Franza Kafke je bil W. G. Sebald, zelo specifičen avtor, ki mi je pošteno prirasel k srcu. Imponira mi njegova dokumentarna proza, atmosfera, ki jo zgradi, globoka predanost snovi, obsedenost z detajlom, zapisanost arheologiji spomina, pa načitanost, sposobnost vpletanja različnih dejstev iz sveta zgodovine, znanosti, kulture in vseč mi je seveda njegov slog, to nizanje dolgih in preciznih period, v katerih zapleta in spet najčisteje razpleta najbolj zamotane miselne niti. Prevedel sem njegovo zbirko novel *Izseljeni (Die Ausgewanderten)*, njegovo potopisno prozo *Saturnovi prstani (Die Ringes des Saturn)* in njegov roman *Austerlitz*. Ta me je povsem prevzel. Ko me je urednik Mitja Čander prosil, naj nekaj zapišem za zavih knjige, sem nehote zapadel v Sebaldov slog:

Nenavadno besedilo. Ne pusti ti zlahka do sebe, kot nikomur ne pusti do sebe Austerlitz, ta močna in pretresljiva človeška figura. Restavrator si, prevajalec, ki luščiš spod ometa naključne in usodne, presunljive in ganljive, a vseskozi s splošno vednostjo nabite, s pretanjenimi in barvitimi odtenki posejane etape njegovega življenja. Počasno in minuciozno je to delo, mozaična pripoved se kot veriga zaokroženih, malodane amorfnih segmentov nalaga v zavest; šele ko si pri koncu, slednji oživijo, se celostno presvetljeni sprimejo v živo organsko pripoved. O profesorju Austerlitzu, človeku brez porekla, njegovem begu pred samim sabo, a tudi njegovem končnem spopadu z lastno usodo. Šele ko spraskaš zadnji omet z duhovne freske zapletene osebnosti in stopiš nekaj korakov stran od čudaške slikarije, jo začutiš in zaznaš v vsej njeni impresivni veličini ...

Seveda je bil ta zdaj že pokojni avtor, ki ga je odlično sprejel tudi anglo-ameriški svet, zame izjemna vaja v slogu, s katero pa se nisem spoprijemal s stisnjenimi zobmi, temveč z velikim užitkom. Kaže, da so podoben odnos do njega razvili tudi nekateri drugi njegovi prevajalci, kakor se je pokazalo na Sebaldu posvečeni Konferenci leta 2018 na Evropskem prevajalskem kolegiju v Straelnu, ki sem se je udeležil skupaj s še petnajstimi prevajalci Sebalda iz Evrope.

Na tem mestu si ne morem kaj, da ne bi nekaj besed namenil Evropskemu prevajalskemu kolegiju v Straelnu, v katerem mi je bilo dano v idealnih okoliščinah prevajati v letih 1992, 1994 in 1998. V arhitekturnem pogledu je to kare iz več mestnih hišk z notranjim dvoriščem, prekritim s stekleno streho, knjižnico kot križnim hodnikom na nivoju pritličja in v prvem nadstropju, v smislu svojega poslanstva pa je EUK idealni domicil za prevajalce z vsega sveta, "čudovita osama" za nemoteno delo. Tu sem prevajal Roberta Musila, Novalisa in Hermanna Brocha (*Mesečnike*). Ker se tu zbirajo tudi prevodi iz nemške literature v svetovne jezike, sem se prav tu – naj to dodam v ilustracijo – leta 1998 posvetil problemu, ki ga najbrž ne bi mogel raziskati v nobeni drugi knjižnici – prej opisani analizi prevoda konkretne besedne igre v več evropskih jezikov. Evropski prevajalski kolegij je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja vodil karizmatični Klaus Birkenhauer, ki je skrbel tudi za dobro atmosfero v njem, nasledila pa ga je nekdanja bibliotekarka v ustanovi, požrtvovalna in empatična Regina Peeters.

Sčasoma se mi je ob spoprijemanju s temi avtorji nabralo dovolj gradiva in novih spoznanj, da sem leta 2013 pri Cankarjevi založbi izdal *Vrvohodsko umetnost prevajanja*. Knjiga ima, poenostavljeno povedano, tri temeljna poglavja; v prvem skušam pokazati, kako kompleksna kategorija je prevodni

problem, v drugem iščem ključe za reševanje tega problema, v tretjem pa ga tudi praktično in nazorno rešujem, s tem da diferenciram med boljšimi in slabšimi konkretnimi prevodnimi rešitvami.

Le kaj bi o tej moji knjigi rekel Gotthold Ephraim Lessing, me nenadoma preblisne, bi me nemški razsvetljenec podobno zajedljivo pohvalil, kot je nekoč nekega nadobudnega avtorja: "Ta knjiga je dobra in nova, ampak novo v njej ni dobro, dobro v njej pa ni novo."

No, tisto novo v moji knjigi (ne vem, ali je tudi dobro) je kompleksen in v teoriji še nerazvit tip prevodne enakovrednosti. V naslednjih vrsticah ga bom na hitro opisal v upanju, da bralca ne bom prehudo dolgočasil s suhoparno argumentacijo. Z modelom se kritično distanciram od samovšečnih in samozadostnih teoretskih konceptov formalne teorije, ki se nikoli niso zares spoprijeli s prevodno prakso oziroma s strategijo in taktiko solidnega prevajalca, temveč so se izgubljali v konstruiranju parcialnih psevdokvivalenc, v dekonstruiranju tega pojma in ludističnem sistematiziranju njegovih variacij. Izvirni greh formalne teorije je v na videz širokosrčni ideji, da obstaja več prevodnih strategij, v načelu pa vsaj tako imenovana zvesta in tako imenovana svobodna. Prevajalec naj se recimo odloči za eno od obeh in bo v njej dosleden. Lepo povedano, ampak v temelju zgrešeno. Za temelj zvestega prevoda namreč formalna teorija a priori jemlje dobesedno, denotativno zvestobo, tako imenovano svobodno metodo pa vidi v odmikih od te formalne logike. Žal je v to popreproščeno percepcijo zapadla tudi velika večina slovenskega prevodoslovja. Tu mi misel uhaja h Goetheju, k njegovi zajedljivi sentenci o sivi teoriji in zelenem drevesu življenja.¹ Ker izhaja iz umišljenih predpostavk, kakšno naj bi prevajanje bilo (in bilo bi strašljivo klavrno, če bi bilo tako), in ne iz tega, kakšno je, je formalna teorija razvila množstvo inflatornih parcialnih ekvivalenc, ki sploh niso nikakršne ekvivalence, temveč so v bistvu le dejavniki premikov ekvivalenčnega fokusa v smer ene, druge ali tretje od treh relevantnih kategorij, semantike, estetike ali pragmatike. Formalna, dinamična, absolutna, funkcionalna, principialna, sociokulturna ipd. ekvivalenca so znotraj mojega kompleksnega modela samo ekvivalenčni dejavniki pri centriranju prevodnega fokusa. Formuliral sem namreč celosten, univerzalen, dinamičen in kompleksen koncept prevodne enakovrednosti. S pridevkom celosten sem imel pred očmi nedeljivost, eno samo dejansko bistvo fenomena; univerzalen pomeni, da je pojem ekvivalence vseobsežen, da zajema vse

¹ „MEPHISTOPHELES: *Grau, teurer Freund, ist alle Theorie/ Und grün des Lebens goldner Baum.*“ Goethe, Werke, Faust I, Digitale Bibliothek 2004: str. 4823 (prim. z Goethe, HA, Hf. 3, str. 66).

potencialne specialne ekvivalence in psevdoekvivalence, ki jih je razvila teorija; pridevnik kompleksen pa pomeni, da nič, kar bistveno določa prevod, ne more biti zunaj njega, da torej zaobjema tudi iz kulturnih razlik izhajajoče kulturne ekvivalente. Ta koncept zato predstavlja trihotomijo semantike, estetike in pragmatike. Dinamičnost modela pa je v tem, da razumem vse tri enako pomembne kategorije v prožnem nihanju, da so si samo načelno enakovredne, da pa njihove vrednosti od prevedka do prevedka oscilirajo. Važno je, da zmeraj navržejo visoko ekvivalenčno stopnjo. Za kolikšno ekvivalenco gre pri konkretni prevodni rešitvi, je zmeraj šele kompleksno “izračunljivo na temelju raznolikih dejavnikov” in nikoli ne more biti vnaprejšnja iz dobesednega pomena izhajajoča danost. To ni teoretski konstrukt, temveč le dosledna teoretska izpeljava kompleksnega razumevanja in prakticiranja fenomena ekvivalence v prevodni praksi. S tem sem v ekvivalenčni model integriral tudi pragmatične momente, ki v očeh formalne teorije ekvivalenco zgolj slabijo, čeprav jih – morda iz slabe vesti – pogosto priznava za upravičene korektive. Na morebitne očitke teorije, da sem s tem “nedemokratično” kanoniziral eno samo vrsto ekvivalence (oziroma en sam tip prevajanja), odgovarjam stoično: nisem kanoniziral ene same ekvivalence in ne enega tipa prevajanja, temveč vse v eni sami. Zato pa vsako le v tolikšni meri, kot je pri konkretnem prevedku in pri konkretnem prevodnem besedilu tudi relevantna. Samo oscilirajoča razmerja med ekvivalenčnimi dejavniki lahko zagotavljajo stalno, razmeroma visoko stopnjo ekvivalence in s tem soliden prevodni izdelek. Z njimi se lahko odlično identificira tuhtajoči prevajalec, ki “izračunava”, kaj žrtvovati pri kateri od treh kategorij, da bi lahko svoj prevod, to veliko igro dobitkov in izgub, izpeljal s čim manjšimi izgubami.

Med vsemi mojimi prevodi ni nobenega, ki bi imel z *Angelom pozabe* (*Engel des Vergessens*) primerljivo družbeno odmevnost. Avtorica Maja Haderlap, ki je zanj prejela prestižno nagrado Ingeborg Bachmann, pozneje pa še druge nagrade, se je med več možnimi prevajalci odločila zame. Ob delu sem čutil toliko večjo težo odgovornosti, saj je za Majo Haderlap slovenščina materni jezik, in vedel sem, da mi bo čez hrbet škilila v besedilo najstrožja kritičarka. *Angel pozabe* je družbeni roman, ki tematizira tragično in groteskno zaznamovanost slovenske koroške skupnosti v času in prostoru. In je hkrati družinski roman, v katerem neprikrita avtobiografska kronika avtoričine družine poživlja družbeno problematiko in ji daje globljo avtentičnost in doživetost. Roman je filigransko tkanje, ki gane in presune s tiho govorico, z ganljivim orisom tragične nemoči in iz vojnih travm izvirajoče groteskne nebogljenosti koroških Slovencev kot

državljanov drugega reda. Temeljni prevodni problem je bil, kako ujeti v prevodu mehko bne lirizme Majine govorice, ohraniti ekonomično milino te melanholije? Kako poustvariti lirične nanose, ki bodo delovali jezikovno enako elegično, mehko in elegantno, iznajti prepričljivo in avtentično tiho govorico o zamolčanih stvareh. Zapišem lahko, da sva se z avtorico zelo dobro ujela, da sva imela več delovnih delavnic, v katerih sva reševala prevod, in da je bila z tekstom zelo zadovoljna. Nekaj let zatem sem prevedel tudi njeno pesniško zbirko *Dolgo prehajanje (Der lange Transit)*. V kratkem se bom lotil prevoda njenega drugega romana *Die Nachtfrauen*, ki je lani izšel pri Surkampu.

Nadaljevati bi moral s Petrom Handkejem, Thomasom Bernhardom, Robertom Schneiderjem, Arnom Geigerjem, Stenom Nadolnym, Erichom Friedom, Eugenom Rugejem, Josefom Winklerjem, Norbertom Gstreinom, Lutzem Seilerjem, Evo Menasse, a se moram omejiti; tudi največje nemške klasike, ki sem se jim veliko posvečal prva leta, a tudi pozneje (Heinricha Heineja, Adalberta Stifterja, Friedricha Schillerja, Theodora Fontaneja, E. T. A. Hoffmanna, Günterja Grassa, Friedricha Dürrenmatta, Jureka Beckerja, Heinerja Müllerja), moram žal pustiti ob strani. Na vsakega od njih gledam s posebnimi očmi, vsak ima v njih svoj profil, ki ga bom tu še obdržal zase. Tudi njim velja moj dolg, k vsakemu posebej sem hodil v učno delavnico iz vaj v slogu.

Veliko dolgujem stanovskim tovarišem za odpiranje oči ob debatah v Društvu slovenskih književnih prevajalcev in pod njegovim okriljem. S posebno hvaležnostjo pa se na tem mestu spominjam vseh "komplicev" na svoji samotni tihotapski poti (predvsem urednikov in lektorjev), na kateri lahko na vsakem koraku padeš v roke "obmejne policije", ki te lovi pri stvarnih napakah, zastranitvah, praznem teku besed, formalnem prestavljanju, kalkiranju ... Za mnogo tlakovcev, ki so mi jih položili pred noge, da mi ni bilo treba skoz robidovje, za mnogo odprtih vrat hvala nekaterim že omenjenim, poleg njih pa tudi Francu Kattnigu, Mitji Čandru, Bojanu Žalcu, Zdravku Duši, Petri Vidali, Zoji Skušek, Nedi Pagon, Branimirju Nešoviću, Evaldu Flisarju, Jani Bauer, Katji Klopčič Lavrenčič, Marti Kocjan Barle ...

Sprehodi po knjižnem trgu

Lucija Stepančič

Vlado Žabot: Gral.

Ljubljana: Beletrina, 2023.

“Jezus Kristus Nazareški in Franc Jožef Habsburško-Lotarinski pisatelja v njegovi podeželski delovni sobi sprva nista motila.” S temi besedami Vlado Žabot začne svoj najnovejši roman z naslovom *Gral*, posveča pa ga svojemu pradedu Matjažu Jugu, ki je leta 1916 padel na ruski fronti. “S tem posvetilom ga vračam v domovino,” piše njegov pravnuk več kot sto let pozneje. Jezus Kristus in Franc Jožef pa nista drugega kot značilna cenena barvna tiska iz kmečke izbe, ki ju je pisatelj kot uokvirjeni starini nekako obdržal na steni. Kjer ostajata otrpla vsak v svoji pozi, prvi kot “pesnik, ki ga tarejo dvomi, ki v svoje pesništvo več ne more verjeti”, in drugi v svoji “brkati in plešasti, predvsem pa posvečeni cesarski vzvišenosti”. In nimata nobenega odgovora na obtožbo, da sta sokriva vseh nepopisnih okrutnosti, ki jih je prinesla vojna (tako prva svetovna kot tudi vse ostale).

“Ni več izhoda, če te enkrat pahnejo v pekel. Ni ga ne boga ne hudiča, ki bi te rešil iz njega,” tako razmišlja protagonist romana, Lazar Melkov, nekdanji semeniščnik in donedavni pehotni prostak 17. cesarskega pešpolka, ki je “vojna leta po božji in cesarjevi milostni volji prestajal na zelo izpostavljenih kotah. Po strelskih in stražarskih jarkih ali v nevarnih patroljah, tudi v Bukovini, tudi v Galiciji.” Se pravi tam kot izginuli praded. Za razliko od slednjega je ta sicer živ prišel iz strelskih jarkov, a bi bilo zanj morda bolje, da ne bi. Že zato, ker je vse, v kar je kdaj verjel, in življenje, kakršnega je poznal, nadomestila mora brez konca in kraja, iz katere vedno

znova vstaja mlad Cigan, skoraj še deček, ki ga je na fronti med napadom v paniki ubil z lastnimi rokami, otroška frulica, poteptana v blato, pa straši kot večni simbol poteptane mladosti in človečnosti. "Vse to. / Kar ostane. / In ti priskuti zaprisego. / In ponos. / In ti priskuti molitev. / In ne mine iz glave in teme v mižanju. In je gorje, globoko zasunjena zmeda namesto kakršne koli svetlosti, gnusoba, spričo katere je vsako slepilo apostolske volje cesarja in božje odveze izprijena laž." Kot da že to ne bi bilo dovolj in preveč, začne tudi zunanja resničnost posnemati travmo in kmalu med njima ni več mogoče razlikovati.

Lazarjeva zgodba se pričinja s koncem vojne: domov se ne bo mogel vrniti niti kot duševni invalid. Vlaku, ki je vojake iz ujetništva odpeljal v neznanost, se brez vsakega pojasnila ustavi sredi ničesar in jih prepusti neznanosti usodi. "Medtem je sivo povešeni dan počasi lezel vase," beremo. Sivo povešeni in vase združeni so tudi vsi naslednji dnevi, kot nalašč za prepoznavno žabotovsko atmosfero, izgubljeni pa počasi dojemajo, da so jih oficirji zmagovalne vojske kratko malo prodali Ciganom, da bi zanje na obrežju reke Angelike iskali in izpirali zlato. Ti jih potem pustijo popolnoma same v neprehodni divjini in tako naj bi ostalo, dokler se ne odkupijo s polnim korcem zlata. Kot si lahko mislimo, prav vsak od ujetnikov, ki so tako krivično degradirani v sužnje, na polno preklinja "kurbe ciganske, kurbe hudičeve" (čeprav se "kurbe romske" ne bi dojemale niti lepše niti politično bolj korektno). Predvsem pa je vsako preklinjanje povsem neučinkovito. Zunanji svet jih je odpisal, Cigani, novi gospodarji, skrivnostna "ciganska gospoda", pa izginejo brez sledu. "Ponekod je postalo tihotno. Skoraj nemo. V takem na fronti zaslutiš zasedo."

Življenje, ki so ga živeli pred vojno, je vsak dan bolj oddaljen spomin, pomešan s travmami, ki jih je vsak od njih prinesel s fronte. Navsezadnje se še živi začnejo spreminjati v prikazni, v vseprisotni megli pa niti ni več mogoče dobro razločevati med živimi in mrtvimi. Neprehodno močvirje se izkaže za labirint, pa čeprav brez zidov in na odprtem, za smrtno nevarno past. "Kot skozi meglo je pomislil nekaj o tem, da so vso noč hodili in bredli in da torej sedaj stojijo na mestu."

Poleg vprašanj, povezanih s preživetjem v divjini, se mimogrede zastavi tudi vprašanje nemoralnosti vojne kot take, pa tudi konkretno vprašanje, ali so s svojo udeležbo v vsesplošnem klanju "storili greh". Na to, kot tudi na nič drugega, ne dobijo neposrednega odgovora, je pa toliko bolj zgovorno vse, kar se dogaja. Že uniforme, ki le še v cunjah visijo z njih in ki jih na palicah sušijo ob ognju, so prava podoba propadlega imperija: "Hudo klavni, smrdljivi ostanki uniform so bile. Ostanki slave cesarstva, se mu je vsililo – kot stara grenkoba, ki jo je treba izpljuniti."

Žabotu se posreči, da od najbolj surove stvarnosti spontano in povsem gladko skrene k poetičnemu in arhetipskemu: resničnost se raztopi prav na točki, kjer je najbolj neusmiljena. Če k temu dodamo še baladno vzdušje, dobimo tako rekoč simultan prevod v simbolno, začevši s počrnelimi trupli, ki nakazujejo vseprisotno stanje alkimističnega nigreda. Močvirje je avtor v intervjuju ob izidu knjige označil kot "točko prehoda med svetom živih in htonskim svetom". Zlato je bilo od nekdanj tudi simbol zveličanja, o tem pričajo že zlati svetniški obstreti, nebesa pa so dušam, zakletim v plazilce, tako ali tako nedosegljiva, čeprav se proti njim iztezajo in se jim zdijo bliže z vsakim novim najdenim zlatim zrncom. "Angelika je obetala. / In osvajala. / Zlati prah, ki so ga izpirali iz nje, se je večini očitno vse bolj bleščal v glavah." Bežni pomislek nesojenega duhovnika, da se "v nebo ne koplje z lopato", je žal še kako na mestu.

Še predobro si je mogoče predstavljati, kaj vse se začne v taki mori brez konca in kraja dogajati zapuščenim in od vseh pozabljenim ljudem, pa čeprav se njihovi žepi vse bolj polnijo z zlatom. Zlovešče dogajanje podžigajo govorice in ugibanja o tem, kaj vse naj bi se skrivalo v suknjah posameznikov. Enako kot paranoje se množijo tudi medsebojne obtožbe in obračunavanja, poskusi samomorov pa so prav tako zlovešče neučinkoviti kot poskusi pobegov. Tisti, ki so jih že imeli za mrtve, ki so jih posamezniki zagotovo videli pasti v vodo ali z zanko okrog vratu obviseti na drevesu, se vračajo, a kaj, ko kmalu izbruhne še epidemija.

"Tam pri nas verjamemo, da so nečiste duše potem žabe. Čiste pa ptice. Nepokopani pa kličejo." In seveda, "tudi ko molčijo, kličejo". Nagrobni križi, ki so v času vojne s svojim strunnim postrojem spominjali na marš, spominjajo zdaj le še na izgledana obnemogla okostja. Simbolne razlage in špekulacije se torej ponujajo kar same po sebi, pa čeprav pri tem ne bi bilo dobro iti predaleč. Ne le zato, ker bi se simboli, v naši zavesti že dodobra utrjeni, utegnili stanjšati v že kar preočitno alegorijo, ampak tudi zato, ker raje ne pomislim, da bi Žabot v resnici hotel vojake, ki so kot kakšni plazilci obtičali v močvirju, izenačiti z navadnimi grešniki, s civilnimi morilci in roparji, s kriminalci, ki si pač zaslužijo kazni.

Če močvirje že mora biti nekaj več kot močvirje in če mora mučna preizkušnja preživelcev nakazovati tudi brezizhodnost v metafizičnem smislu, se proti koncu bralec lahko vpraša, ali so si že v sami vojni bridko preizkušani soldatje v resnici zaslužili še večno prekletstvo in ali imamo danes sploh pravico soditi o njihovi "zapeljanosti". Je to vse, kar ima o njih povedati avtor? Lahko pa se, z drugimi besedami, tudi vprašamo, ali je to pravi način obujanja prednikov, ki so za razliko od nas v resnici doživeli pekel na zemlji.

Sprehodi po knjižnem trgu

Foto: Roman Špič

Žiga Valetič

Andrej Blatnik: Knjige na poti in drugi eseji.

Ljubljana: LUD Literatura, 2023.

Vrste literarnih dosežkov, nazivov in delovnih funkcij Andreja Blatnika ni treba naštevati, lahko pa za uvod pogledamo, kako je, večstransko udeležen na knjižnem polju, do tega trenutka reflektiral knjigo in svet skozi njo. Leta 1994 so izšli *Labirinti iz papirja*, *štoparski vodnik po ameriški metafikciji in njeni okolici*, sledilo je *Gledanje čez ramo: komentarji kulturnih vsakdanjosti* (1996), *Neonski pečati: književnost v digitalnem času* (2005), ki je bila leta 2006 tudi med nominiranimi deli za Rožančevo nagrado. Dobro desetletje pozneje je izšla knjiga *Izdati in obstati: eseji/študije* (2018) in dve leti pozneje *Nezbrano delo: majhni razmisleki. Knjige na poti in drugi eseji* tako prihajajo na dobro učvrščeno podlago, a sledijo trendu zadnjih dveh knjig, kjer se je ob podatkih o branju, izdajanju in prodajanju knjig, ki so jih navrgle raziskave branosti (in jih je Blatnik kot soavtor in sourednik med drugim tematiziral v zbornikih *Založniški standardi – Kakovostno izdajanje knjig v Sloveniji* (2017) ter *Knjiga in bralci VI* (2019)), vse bolj premikal od zaskrbljenih akademskih razmislekov prek vsebinsko razpršenih besedil v *Nezbranem delu* k tukajšnjim izkustvenim esejem, ki statistiko, številna prebrana dela in bogate anekdotične doživljaje podajajo skozi bolj kohezivno celoto.

Povezanost se vzpostavlja tudi s tlorisnim, polpreteklim in z manj parcialnim pogledom na knjižno. Verjetno je koronski čas, v katerem nam je knjiga pokazala novo trdoživost in po spletu okoliščin spet prišla v ospredje kulturnega dogajanja, avtorja napeljal na to, da na premene v domačem in tujem založništvu pogleda bolj osebno in enovito, z nekaj distance in mogoče tudi malenkost bolj optimistično – če ne drugače, skozi utrinke kolektivne samoironije. Večina od dvaindvajsetih besedil je bila objavljena in dobro sprejeta že sproti, na portalu LUD Literatura ali pa v revijah Literatura in Sodobnost, eseji pa so bili pred oplatničenjem rahlo razširjeni in posodobljeni. Približno polovica besedil je daljših in polovica krajših, slednji se zvrstijo predvsem na začetku.

Stebre predstavljajo eseji, ki se posvetijo posameznemu fenomenu, na primer tiskovni konferenci, knjižnemu festivalu, nagradam. Začne se s simpatično anekdoto o Osebi X, ki je pred leti na lastno pobudo prevedla neko dramo, zdaj pa so igro spet uvrstili na program, ne da bi avtorja prevoda o tem sploh obvestili. Nadaljuje z razmislekom o denarju, ustvarjalnosti in javnem dojemanju književnikov. Sledi vprašanje, kdo bere koga in koliko lahko človek sploh napiše. Na hitro preleti nekaj cvetk s tiskovnih konferenc zadnjih desetletij – tekst, ki kar kliče po še. V *Ulici, na kateri živimo* se Blatnik spomni pokojnega založniškega direktorja Milana Matosa, v *Poezija, upor in preživetje* pa ga knjiga, ki leži pred njim, vrne na Manhattan k pomenljivim dogodkom, prek katerih mu je prvič prišla v roke. Esej *En stavek* na primer govori o moči besede.

V *Življenju in smrti literarnega festivala*, ki sodi med daljša besedila, piše o izkušnjah, ki jih je kot avtor nabiral skoraj od trenutka, ko so v osemdesetih letih 20. stoletja festivali začeli globalno cveteti, to pa je bilo “povezano z usihanjem javne pozornosti do pisateljev, ki takrat izgubljajo vlogo mnenjskih voditeljev, za katere bi se ne glede na tematiko zanimali mediji. Posledično je začela usihati pisateljska vloga javne osebnosti...” Ampak esej je vse prej kot tezen, saj se na dvanajstih straneh šibi anekdot, ki vključujejo svetovno znana imena, primerjav *prej* in *potem*, primerjav med celinami in kulturami, pa seveda izkušenj, tako tistih neponovljivih kot drugih, med katerimi je na primer srečevanje istih ljudi in razbiranje skupnih vzorcev med festivali. Hkrati to služi kot primerjava med avtorskim obiskovanjem in uredniško-organizacijskim delom na dogodku, kot je Vilenica, ki je v desetletjih obstoja doživel številne preobrazbe, vse skupaj pa se konča v Istanbulu z najbolj zabavno epizodo v knjigi. Tako kot se dogodki znotraj večine besedil prerivajo za pozornost, se za pozornost prerivajo tudi eseji, ki se prelivajo in se medsebojno dopolnjujejo. Predhoden tistemu o knjižnih

festivalih je zapis o Frankfurtskem knjižnem sejmu z naslovom *Skupni krožnik*, kjer Blatnik trideset obiskov dogodka opiše skozi enako število obedovanj v etiopski restavraciji v mestu, tekstoma pa sledita še dva popotniško navdahnjena eseja *Knjige na poti in Stranska ulica*, v katerih nas seznanja s kulturo knjižnih izmenjevalnic in majhnih knjigarn od Tajske do Indije, od Španije do Kanade, od hotelov do letališč in občestnih stojnic.

Med presenetljivejša besedila sodi *Slovensko? V slovenščini? Oboje?*, saj se Blatnik brez zadržkov, a obenem celovito dotakne vprašanj, ki jih marsikdo ne upa in ne zna odpreti ali pa to stori banalno in s pičlimi izkušnjami. Začne z nenaslovljeno predfrankfurtsko dilemo, ali bodo v “nacionalno reprezentanco” med slovenskim častnim gostovanjem prišli “samo avtorji, ki pišejo v slovenščini, ali tudi drugi slovenski avtorji”. Ker je vprašanje še nekaj mesecev pred dogodkom viselo v zraku (na koncu sicer vemo, da se je izteklo v vključujočem duhu), je bilo vredno zgodovinsko-geografsko-političnega premisleka tako o statusu slovenskih avtorjev, ki živijo na tujem, vendar pišejo v slovenskem jeziku ali so sčasoma prestopili v drug jezik (Brina Svit) ali pa sploh pišejo v tujem jeziku (Ana Marwan, Maja Haderlap), kot tistih, ki živijo v Sloveniji, a večinoma niti ne pišejo v slovenščini (Slavoj Žižek). Ali, navsezadnje, tistih, ki so se preselili v Slovenijo in prve izdaje njihovih del izhajajo v slovenskih prevodih (Erica Johnson Debeljak, Carlos Pascual), ter tudi tistih, ki živijo tukaj, pišejo pa primarno v drugih jezikih (sploh jih ni malo). In potem je tu pokojni Boris Pahor, slovenske narodnosti in italijanskega državljanstva ... Avtor skratka na enem mestu zares kakovostno prečeše vse zadrege in redke javne odmeve teh vprašanj, na koncu pa opozori na niz povsem drugačnih dilem, ki neprimerno bolj kot klasificiranje in kategoriziranje, kdo je upravičen do pridevnika *slovenski*, vplivajo na (ne)polno funkcionalnost jezika.

V eseju *Požig narodnega doma od Monoštra do Ogleja* nadaljuje v, recimo temu, neprisiljeno odprtem domoljubnem duhu; najprej pogleda, kako se je spremenila medijska krajina, ob njej in z njo pa tudi vpliv oglaševanja na medije, ki so bili vedno močan povezovalni člen skupnosti – sprva tiskani mediji, potem radio in televizija, danes tudi spletni mediji. Na kratko opiše zgodovino oddaje *Knjiga mene briga*, potem pa vse večje udinjanje Televizije Slovenija oglaševalskemu deležu, s čimer naš današnji “narodni dom”, kot ga pisec okliče, izgublja pomen javne službe.

Nekaj esejev pred koncem se zvrstijo zapisi o konkretnih knjigah ali avtorjih (o za pisca prelomnem romanu *Piknik na robu ceste* bratov Strugacki, pa o delih Evalda Flisarja, v katerih se raznoteri in plasti človekov in piščev jaz, o pisanju Marka Sosiča in še o romanu Josepha Conrada *Srce teme*),

kar pa je tudi edini trenutek, kjer se morda preveč umakne v parcialno, čeprav se povsem na koncu spet vrne z dvema nekoliko bolj skeptičnima splošnima tekstoma.

Kljub dvomom, s katerimi Blatnik prebada bogate izkušnje v zaključku, ko samega sebe označi za postajajočega *knjigoskeptika*, nam prebrana knjiga vendarle podari več navdiha kot žalostne statistike, ki so nas prizemljevale v zadnjem desetletju, ter nas navda z nekoliko bolj vedrim pogledom, kot so nam ga slikale negotovost vzbujajoče tehnološke preobrazbe s tablicami, telefoni, družbenimi omrežji, elektronskim branjem, vse krajšo bralno pozornostjo, strojnim prevajanjem itd. Ta navdih in upanje mogoče enkrat ali dvakrat nastopita kot deklarativno idealističen zaključek posameznega besedila (na primer v naslovnem eseju), večinoma pa ju pooseblja kar avtor sam s celovito vpletenostjo in z raznovrstnimi, včasih tudi generacijsko pogojenimi izkušnjami, skozi katere je kljub nenehnim izzivom ohranjal bralski, uredniški in pisateljski zanos. Morda je določena vrsta idealizma zlagoma kopnela, duh predanosti pa je tisti, ki bo prav literarni idealizem moral formirati na novo, da bo, natanko s knjigami, kakršna je ta, pripravljen na nove udarce.

Sprehodi po knjižnem trgu

Majda Travnik Vode

Vinko Möderndorfer: Odštevanje.

Dob: Miš, 2023.

V izhodišču svojega novega romana Vinko Möderndorfer brezimnega protagonista postavi na vrtoglavo prepaden, komajda verjeten eksistencialni rob – a mu nato tudi pomaga splezati z njega. To stori tako, da mu v zavetju lepe, čeprav viharne ljubezenske zgodbe izriše trdno identiteto in podeli trdna tla pod nogami. Roman se konča, ko postane jasno, da bo (anti) junak dobil ime, še več, rodil se bo celo pisatelj. Prav iz izteka zgodbe lahko zaslutimo možno poanto tega blago ironičnega, domačno izpisanega in – kot smo pri Möderndorferju že (raz)vajeni – izjemno berljivega romana. Zgodba, v kateri se junak zaradi svoje negotove identitete znajde na tnalu usode, izzveni v staro modrost: Da bi lahko ustvarjal nekaj novega, moraš najprej odkriti, kdo si, (s)poznati svojo lastno zgodbo. Tako ni čudno, da roman preveva nekakšno subtilno občutje mitološkosti, kar nas spomni, da *mythos* v stari grščini pravzaprav pomeni ‘zgodba’. Pripovedi zelo koristi, da je to občutje vseskozi mehko niansirano z ironijo. Mitološko in hkrati ironično v romanu je med drugim, da junak (kot rečeno, je to vse do konca pogojna oznaka, gre za intencionalnega junaka oziroma junaka *v nastajanju*) v enem samem dnevu hkrati izgubi in najde vse: službo, ljubico,

ženo, očeta in sorodnike. Takšen zaplet ne pripomore k realističnemu vtisu pripovedi, dokazuje pa, da za zgodbo stoji avtor, ki uživa v pisanju in preizkuša možnosti, *homo ludens*, ki tudi bralca vabi, naj niti literarne niti neliterarne resničnosti ne jemlje preveč zares.

Ena od vodilnih tem v romanu je čas, ki pa je pojmovan popolnoma nemitološko: medtem ko je mit varno in pomirljivo pripet na krožnico večnosti, protagonist romana še kako verjame v linearni časovni koncept in ga trpko občuti na lastni koži. Doživlja, da se njegov čas odšteva od neke končne količine, od tod tudi naslov romana, pa tudi pretežni del poglavij je naslovljen z elektronskim prikazom časa, npr. 12.00. Lahko bi rekli, da pripovedovalčevo razpoloženje na začetku romana dobro povzemajo Prešernovi verzi *Življenje ječa, čas v nji rabelj hudi*. Tako pa ni bilo od vedno: prvoosebni pripovedovalec na uvodnih straneh citira banalno krilatico iz "revij za srečne ljudi", ki ležijo po čakalnicah in frizerskih salonih: "Časa se začnemo zavedati šele takrat, ko spoznamo, da ga imamo pred seboj manj kot za sabo." Prav na to razvodenelo frazo se spomni v nespečni noči, ko se zbudi iz sanj, v katerih (že spet) sanja o mami, babici in gluhonemih tetah, ob katerih je zrasel. Vsili se mu tuhtanje o tem, kako – cenena časovna filozofija gor ali dol – na pragu štiridesetih začenja drugače pojmovati čas: "Dejstvo je, da se zares začnemo zavedati časa, dogodkov preteklosti, ki so v svoji neulovljivosti za vedno minili, šele kasneje. Ko zdrsnemo v pravi čas zavedanja telesa, duše, jeter, ledvic, rahle plešavosti, skratka: ko se malce postaramo ... Bla, bla, bla ..." Občutek neizprosnega odštevanja, ujetosti v spodnji prekat peščene ure, kot ga vidimo upodobljenega na naslovnici, pa je pri junaku (ki bo to šele postal), neločljivo povezan s preteklostjo: "Čas, čas, čas ... (...) In pri tem sem mislil na preteklost. Ne na preteklost kot na abstraktno kategorijo, mislil sem na svojo preteklost, na tisto, ki sem jo poznal, in na tisto, ki je še vedno skrivnostno zavita v mrak življenja moje družine, skrivnost moje mame, babice, dedka, obeh ljubljenih tetk ..." Vtis je, da prav v motivnem vozlišču časa na splošno, osebnega časa in časa družinske preteklosti, pulzira bistvo tokratne Möderndorferjeve pripovedi, podnaslovljene kot *roman o času in poti*. Junak, ki se zaveda, da to ni in da mu čas za to, da bi to lahko postal, odteka, se na pragu razvpitih štiridesetih in še bolj razvpite krize srednjih let odpravi na pot, fizično in – v svoj notranji svet. Na tej poti bo, kot rečeno, ključno razkrivanje preteklosti: "Tam je bila skrivnost, ki me ni nikoli zanimala, zdaj pa se je hotela na vsak način izviti iz preteklosti. Tudi to je dokaz zrelosti." Toda: o katerem času govorimo? Sedanjik je leto 1998, (bodoči) junak je rojen leta 1958, njegova raziskava preteklosti pa obsega mladost njegovih staršev, torej sega v čas

druge svetovne vojne, in življenja babice, očima in obeh dedkov. Babica in dedka so doživeli in preživeli prvo in drugo svetovno vojno. Druga svetovna vojna je za Slovence (in Evropejce nasploh) mitološki čas *par excellence*, v katerega se nenehno vračamo in v njem iščemo razlage za svoje in splošno stanje, ob prebiranju Möderndorferjevega romana pa se zavemo, da je zelo oddaljen pravzaprav tudi že čas pred letom 2000: daljni, nezamisljivi čas brez pametnih telefonov in skorajda še brez interneta in računalnikov. Möderndorfer – tudi tokrat družbenokritičen in angažiran – spomni, da je bil to obenem čas, ko se je tudi pri naših podjetnikih prebudil temni kapitalistični gen. Na primeru svojega (ne)junaka (zaradi nebogljenosti še toliko manj opremljenega za nove čase), pogodbeno zaposlenega v perspektivni oglaševalski firmi, pokaže, kako hitro se je vsakršna, ne le oglaševalska, slovenska podjetniška kreativa začela podrežati vsiljivosti, pompoznosti in divjemu merkantilističnemu tempu. Vsi, ki se evangeliju nove dobe niso prilagodili, so se po zelo hitrem postopku znašli na cesti in na smetišču zgodovine. Tudi protagonist romana. “Bil si odlična delovna sila, zdaj pa si rahlo zaostal, trmast si, ne izpolnjuješ več zahtev časa. Lahko bi rekel, da delaš škodo ...” Ob slovesu, kratkem, hladnem in brez kančka obžalovanja, mu prijatelj, s katerim so skupaj ustanovili agencijo, zdaj pa je šef, ponudi roko. Pripovedovalec mu vanjo ne seže: “Zdaj je spustil roko. Dolgo je čakal. Da mu nisem segel vanjo, je sprejel zlahka.” Točno opoldne (kot bi avtor želel podčrtati njegovo nedoletnost, hkrati pa se malo poigrati) pripovedovalec brez službe obsedi na klopci ob parku. Že ob pol dveh ga odpusti oziroma zapusti še ljubica, naveličana njegove neodločnosti, malo čez drugo, doma, kamor se je le stežka odpravil, pa mu žena pove, da ga je klical njegov biološki oče, s katerim se nista še nikoli videla. Oče bi ga rad srečal, kajti že naslednji dan se vrne v Kanado. Srečanje bo pri sorodnikih, na kmetih v hribih. Še isti večer.

Ob treh popoldne istega dne, ki bi ga brez težav lahko imenovali njegov dan D, se junak (pravkar bo stopil na pot, na kateri bo to v resnici postal) s hčerko odpravi na srečanje z očetom in sorodniki. To je prelomnica, saj se zdaj za nekaj časa nehajo poglavja, ki imajo za naslov – ali namesto naslova – prikaz časa, nastopi nekakšen mitološki čas – “čas brez časa”, kot je naslovljeno eno od poglavij. To je čas, ko bodo svoje zgodbe povedali predniki, v funkciji, ki spominja na vlogo tragiškega zbora v starogrških dramah – pojasnili bodo ozadje zgodbe. Roman v zadnjih dveh tretjinah tako preide v večglasno in s tem večperspektivno strukturo, ki razgiba notranjo formo romana, obenem pa ga nekoliko premakne iz središča. Na začetku sta se izmenjevala zgolj prvoosebni in personalni pripovedovalec,

ki sta si bila tako blizu, da alterniranja skoraj ni bilo opaziti, zdaj pa vstopi cela skupina pripovedovalcev, ki bodo dodali vsak svoj prispevek k izgradnji bodoče junakove identitete: mati, ki je ni imel rad, ker ga je zapuščala, ded, ki je umrl v letu njegovega rojstva – dedovo poglavje je nedvomno eden od vrhuncev romana –, babica, očim s svojim glasom in pripovedjo ter slednjič še oče, v živo.

Ko se srečata, mu oče pove, da je imel njegovo mamo zelo rad in da je bil prisiljen emigrirati v Kanado, nato pa se zaradi povojnih političnih razmer vse do osamosvojitve ni mogel več vrniti v Slovenijo. Oče ga pospremi na domačijo v koroških hribih, kjer ga širokogrudno in razposajeno sprejme množica bližnjih in daljnih sorodnikov. Spozna tudi očetovo mamo, matriarhinjo, ki je nasprotovala zvezi med očetom in mamo. Zdaj ga sprejme. Sprejmejo ga tudi vsi drugi. Pokažejo mu skedenj, kjer je bil spočet. Pokažejo mu svojo sveto goro Goro. Lepo sprejmejo tudi hčerko. Oče se mu popolnoma odpre in razkrije, pove mu tudi za svojo kanadsko družino. Po slovesu in opravljenem vrtoglavem vzponu (tudi simboličnem) se s hčerko odpeljeta nazaj v dolino. Dneva D pa še ni konec. Ko pride domov, mu žena pove, da želi ločitev. S tem izreče to, česar sam vse do zdaj (še) ni zmožel. Zdaj je prost in neko življenjsko obdobje se je zanj prav tega dne končalo. Izgubil in dobil je vse: dobil je zgodbo o svojem nastanku, svojo malo osebno kozmogonijo, srečanje z očetom in sorodniki je zapolnilo še zadnje boleče manjkajoče identitetne vrzeli. Zdaj je tudi jasno, od kod poglavja, ki so jih pripovedovali njegovi predniki, največ mama, s katero je moral najtemeljiteje razčistiti. To pravzaprav niso bili njihovi lastni glasovi, to so zgodbe, ki jih je iz spominskega, pogovornega, izkustvenega in intuitivnega drobirja sestavljal sam; poslednje dragocene podatke mu je predal oče. Zgodbo o tem, kako ga je šla mama roditi v porodnišnico, pove tudi hčerki: “Uuuuuuuu, kakšna zgodba!” je vzkliknila mala in kar ni mogla zapreti ust, ‘pa je vse to res?’ Skomignil je: ‘Ne vem. Zgodbo sem sestavil. Večkrat sem jo slišal po posameznih delih. Babica je nekoč rekla, da so ju zmerjali, ko sta hiteli v porodnišnico. Tisto s klobaso mi je pripovedovala mama.’” Za ostale zgodbe se zdi, da jih je zaenkrat sestavil predvsem zase. Da se bo začelo novo odštevanje, kot pravi. Da bo lahko postal pisatelj in nekoč začel novo ljubzensko zgodbo. Kot vemo, pisateljev in ljubimcev brez imena ni. In tega junak zdaj ima.

Sprehodi po knjižnem trgu

Nada Breznik

Lidija Dimkovska: Mejno stanje.

Prevod Aleš Mustar.

*Ljubljana: Mladinska knjiga
(zbirka Nova slovenska knjiga), 2023.*

Mejno stanje je sedma pesniška zbirka slovensko-makedonske pesnice Lidije Dimkovske in četrta, ki je prevedena v slovenščino; pesnica je zanjo leta 2021 v Makedoniji prejela nagrado bratov Miladinov za najboljšo pesniško zbirko, v Sloveniji pa smo jo v prevodu Aleša Mustra dobili lani. Dimkovska, ki od leta 2001 živi v Ljubljani, je pesnica, romanopiska in prevajalka, ki je za svoja dela in prevode (prevaja iz slovenskega in romunskega jezika v makedonščino) prejela številne nagrade ter bila med drugim nominirana za pomembne tuje nacionalne nagrade, za poljsko nagrado pesnik svobode, nemško nagrado berlinski most, ameriško nagrado za najboljšo prevedeno knjigo in slovensko nagrado mira.

Zbirka *Mejno stanje* prinaša tri razdelke pesmi. Prvi, *Med jutri in včeraj*, je vsebinsko najmanj enoten, pesmi v njem so tematsko najbolj raznolike, medtem ko bi za drugega, *Razpadanje*, lahko rekli, da prinaša variacije na isto temo. Zadnji, *Človek ali človeštvo?*, je najbolj brutalen in neposreden.

Pesmi Lidije Dimkovske odlikuje pristen, iskren in angažiran odnos do tem, vsebin in problemov, ki jih upesnjuje. V ospredju njenega pesnjenja sta človek in svet ter vse, kar je z njima povezano. Veliko se ukvarja

s preteklostjo in soodvisnostjo preteklosti in sedanjosti, nasprotno pa prihodnost komaj omenja. Ko se sprašuje o sebi, o svojih koreninah in izvoru, se sprašuje tudi o drugih. Njena poezija brez olupšav, direktno, realistično in kritično odseva svet, kakršen je. Zato je precej grenka, ironična, mestoma tudi cinična. Osredotoča se na odnose do prednikov, do boga, telesa, duha in duše, do živih in pokojnih, do življenja in smrti. Nekatere pesmi imajo socialno noto. Z bolečino upesnjuje krivice, težko življenje, revščino, brezup, negotovost in težnjo k pobegu v boljši svet. Z ogorčenjem in neodobravanjem obravnava predsodke, odtujenost, brezčutnost, zlo, neumnost, nasilje in kriminal. Vsebina in sporočilnost sta na prvem mestu. Z oblikami ne eksperimentira, izogiba se zapleteni metaforiki in hermetičnosti. Pesmi se nagibajo k prozni izreki, pesnica piše naravno in naravnost, a vendar so v njenem pesniškem jeziku tudi preneseni in simbolni pomeni. Vsaka od njenih pesmi ima močne poudarke in prinaša izvirne miselne kreacije, sklepe, zaključke.

Že z naslovom zbirke pesnica nakazuje, da gre za posebno stanje, ki prav lahko zdrsne čez rob, na eno ali na drugo stran, za stanje, ki ni v ravnovesju ali harmoniji. Lahko gre za mejno stanje sveta ali človeka, posameznika. Krizno stanje, v katerem je veliko izzivov, ki prebudijo upor, sprožijo ustvarjalnost ali pa apatijo in odmaknjenost. Katarza, dosežena z ustvarjalnostjo, v tem primeru s pesniško zbirko, odpira prostor za ponovne premisleke in ocene. Posebna vrednost mejnih stanj v družbi pa je, da se tudi anonimni posamezniki in neznanci solidarno povežejo, da bi si pomagali, da bi ukrepali v prid skupnosti. Pesem *Enačba z dvema neznankama* je tako ena od svetlih mest te sicer dokaj temačne zbirke. "Prav nič pa ime ne pomeni / v mejnem stanju, / ko tvoje življenje visi na nitki, / sredi cunamija ali prometne nesreče, // takrat ne rabiš imen, da bi odprla pot do intimne. / Ali mora biti življenje res ves čas mejno stanje?"

Skozi posamezne razdelke se krepi bivanjsko nelagodje, ki ga pesnica sicer konkretno upesni v tretjem razdelku, v pesmi z naslovom *(Ne)udobnost bivanja*. Udobnosti ne najde ne v Bogu, ne v ljubezni, ne v življenju in ne v državi. In zakaj, se sprašuje, Bog, ljubezen, življenje in država "niso udobni / kot naslanjač s počivalnikom za noge, / kot sedež v poslovnem razredu / z masko za oči in dišečo odejo, / kot kad s cvetnimi listi vrtnic / in valovi dišečega olja".

Od preproste otroške želje, ki se bo, neuresničena, usidrala v življenje kot vodilo in opomin (*Ura*), se pesnica obrača k vprašanju časa, definiranju zgodovine, obrača se k domačemu kraju, v katerem njeni predniki in sorodniki sprijaznjeno in vdano nosijo vsak svojo usodo, tudi k praznovernim,

strašljivim in bolečim obredom in običajem, kot so obrezovanje fantkov in uživanje kolačev za dušo umrlega, ki, tako verjamejo, telo ali dušo osvobodijo spon (*Se ti vrti* in *Carinica*), k slikam nekega zavoženega življenja (*Praznina*), ki ostajajo naplastene v duši kot mora, kot pretresljivi kadri iz črno-belega filma, usidrani v spominu: “V mislih ga prešine / slika počestnic, / ki se grejejo ob ognju, / medtem ko stranke v avtomobilih / krožijo okoli njih.” Sprašuje se, kaj ostaja od življenja po smrti preživelim (*Za mrtvimi*), kam ga je mogoče, skrčenega na nekaj zaprašenih, zbledelih ali porumenelih predmetov, pospraviti (*Kovčki*) in kaj je edini zanesljivi *Smerokaz* v njem. So leta, ki jih je treba pozabiti, kot je leto prisilne osamitve v pesmi *Zbogom 2020*, “da te ne vidim več”, kot zabrusi na koncu, medtem ko v pesmi *Epitaf* ugiba: “morda, tudi jaz pišem epitaf svetu, / v katerem sem se rodila // in ki umira pred mojimi očmi, / kakor je živel v meni.” V marsikateri pesmi se lahko soočimo z vso paletjo občutij, ki nas preplavijo ob nesrečnih in izrednih dogodkih, ob bolezni ali smrti bližnjega, ob brskanju po družinski zapuščini, po tistih malih nepomembnih stvareh, ki so samo umrlemu nekaj pomenile, preživelim pa pomenijo bore malo ali celo nič več.

V drugem razdelku s pomenljivim naslovom *Razpadanje* Lidija Dimkovska govori o razkrajanju, ki ničemur in nikomur ne prizanaša. Ne hiši, ne spominu, ne deželi, ne ljubezni, ne zgodovini, ne življenju, ne prihodnosti in ne svetu. Pomisliti, da so te pesmi najbolj pesimistične in nihilistične, ni čisto na mestu. V njih najdemo nekakšne razlage ali cinična navodila, kaj narediti, ko se nekaj razkraja. Kako zdraviti razpadanje ljubezni, kajti “ljubezen, ki razpada, je razkol v sebi, / ne tiče se drugega zunaj tebe”. Pesnica nam dopoveduje, da je treba zgodovino, ki razpada, razgrniti kot vest morilcev. Zdrava sedanost ne sme imeti preteklosti, dodaja, in “deželo, ki razpada, je treba na vrat na nos zapustiti, / pograbititi jezik, potni list in kakšne tri fotografije” in se z upognjenim vratom odpraviti na pot pregnanstva.

Če imamo človeška bitja v svoji podzavesti, v svojem DNK zapisan prastrah, sta v njem tudi dva pola za vse, kar nas označuje: dobro in slabo, ljubezen in sovraštvo, začetek in konec. “Svet, ki razpada, je treba / pustiti v hospicu, / kjer angeli življenja / smrti ne nameravajo ne pospešiti ne preložiti.” Čeprav ponovnega začetka v pesmih v tem razdelku Dimkovska nikjer ne zapiše, pa je zavedanje, da ta obstaja, v dedni zasnovi vsakega navadnega smrtnika, filozofa, znanstvenika in poeta celo takrat, ko so možnosti ohranitve človeškega obstoja in obstoja sveta še tako nične. To ni tolažba, to ni upanje, to preprosto tako je.

V zadnjem razdelku z naslovom *Človek ali človeštvo?* pesnica spregovori o človeški zlonamernosti in izprijenosti. Ob tem se ideal poezije kot zvrsti, ki goji estetsko in etično privzdignjene norme, sesuje. Poezija ni produkt nekega imaginarnega idealnega sveta in ga tudi ne more ustvariti. Je pa veliko ogledalo sveta in ob pogledu v ogledalo, ki nam ga nastavi pesnica, bi se morali vsi globoko zamisliti. Lidija Dimkowska je v pogovoru na radiu Ars povedala, da so njene pesmi v zbirki *Mejno stanje* majhni romani, vsaka pesem je zgoščena zgodba in te zgodbe so daleč od idiličnega in liričnega. V njih se odslikavajo zlo, zločin, privoščljivost, predsodki, v njih se iz majhnega otroka levi nacist; prekletstvo v njih ni tuje niti cerkvam in Auschwitz še vedno ni srečal svojega Boga. Kakor da empatija, čustvenost in osnovne človeške vrednote zapuščajo človeška bitja. In zgodovina se ponavlja. Tudi na na videz nedolžnih, vsakdanjih, anonimnih, celo otroških obrazih se rišejo objestnost, opravljenost, hinavščina, zahrbtnost, grobost, zavračanje in odklanjanje drugačnih zaradi barve kože, melodije tujega jezika, drugačnih navad. Kako imeti rad ljudi, ki sovražijo vse, česar ne razumejo, ne poznajo in se niso pripravljene učiti? Kako imeti rad bližnjega, če mu ne moreš zaupati? Težko je slediti svetopisemskemu nauku Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe, če je na svetu toliko sovraštva. Lažje in manj obremenjujoče je sestiti in popiti kavo s človeštvom, pravi pesnica, to lepo družčino, v kateri se skrijejo ali v njej izginejo posamezniki nelepkih značajev in sumljivih namer.

“Vsak čas ima nezaželene zgodovine, / vsaka zgodovina – nezaželene čase. // Med vsebino, povzetkom in ključnimi besedami / je zgodovina prispevek o življenju in smrti. // Po konferenci ga bodo skrbno objavili v zborniku, / ki ga nihče ne bo nikoli prebral.”

Žal tudi v verze zapisana sporočila ne bodo dosegla tistih, ki bi jih morali prebrati. Pesmi ljubezni, slave, žalosti, nostalgije in melanholije zadržijo v prsih bralca, ko se dotaknejo sorodnih strun, a kritika in obsodba v poeziji zarežeta višje, v možgane. Kako na to reagira, je odvisno od vsakega posameznika. Se odpre razmisleku ali se skrči v obrambi? Je to stvar odločitve ali nagona? Tudi takšne izzive postavlja pred bralca in pred ocenjevalca zbirka *Mejno stanje* Lidije Dimkowske.

Sprehodi po knjižnem trgu

Matej Bogataj

Blaž Kutin: Kenozoik.

Novo mesto: Goga, 2023.

Že v svojem prvencu, zbirki kratkih zgodb *Tempirana bomba*, je Kutin bralca soočil s široko paleto likov, ki jih je družila kompulzivnost, delovali so nerazumno ali pa so stvari vzeli dobesedno in je recimo otrok, ki je bil prisiljen pojesti vso ponujeno hrano, češ da mora pojesti vse, na koncu pojedel zares vse, še starše in hišo. Dogajalnim prostorom v zgodbah se je poznalo, da avtor deluje na tujem, v Berlinu, in so bile temu prilagojene tudi situacije, ki jih je zaznamovala izkušnja dvodomnosti, močno je bila prisotna posmehljivost do vsakršne zatohne domačijskosti in vasezagledanosti, opazno je bilo tudi spogledovanje s scenaristiko, saj je Kutin tudi avtor predloge, po kateri je bil posnet dolgometražni nemški film. Proza je bila spisana kot niz živahnih krajših uvidov v zakulisje vsakdana. Zgodbe so imele pogosto fantastične in groteskne izpeljave, absurdnost situacij se je polno razvila in ves čas opozarjala na naključnost in negotovost eksistence, vse to pa je bilo izpisano humorno in blago posmehljivo, nekje med zaostritvijo groze vsakdana in ironičnim komentarjem.

Kenozoik je roman o eksperimentu. Lena, ki dela kot medicinska sestra, je depresivna, ker ob dveh službah oziroma več izmenah še kot prostovoljka dela v begunskem centru, si mislijo njeni bližnji s partnerjem Luko na čelu; depresivna je, ker se ne more upirati tragičnemu občutju življenja, zato se

razjoka brez razloga, ker je preveč empatična, vsaka stvar jo vrže iz tira. Hkrati je v času izven službe in zagnanega prostovoljstva nefunkcionalna, skoraj neodzivna, potopljena v svoj svet, premalo odprta do svojih bližnjih. Zato na podlagi knjige, ki manifestativno uniči vse priročnike za osebno rast in plezanje iz psihičnih brez, zahteva pa radikalno izničenje vsega, kar je še ostalo, partner in njeni starši in celo sodelavci in prijatelj – predvsem šef in prijateljica, ki jo je uvedla v delo v begunskem centru –, izvedejo doktrino šoka: na njen rojstni dan jo vsi po vrsti zapustijo. Fant Luka kot da spakira kitaro in kovčke in prespi pred hišo njenih staršev, naslednji dan pa vsi skupaj odidejo k njej, da bi ji povedali, da je bil vse skupaj nateg, ki naj v praksi pokaže, koliko bi lahko pravzaprav še lahko izgubila, čeprav je mislila, da nima ničesar več. Takšno populistično zdravljenje depresije, čeprav menda podprto s številnimi uspešno razrešenimi primeri, nekako deluje, vsaj dolgoročno in vsaj na videz: Lena zaradi šoka in popolne zapuščeni doživi spontan splav, vendar se zdi, da počasi okrev, loteva se alkohola in mesa, ki ga je prej opuščala, zanimajo jo družabne obveznosti, pojavijo pa se tudi drugi stranski učinki: sprazni recimo bančni račun in denar izroči materi, da bi ta lahko pobegnila od moža, ki je obseden s pisanjem kriminalke, dokler ga ne prešine nekakšna ideja o znanstveni prozi, v kateri je sam stvarnik svojega sveta, vendar ob tem pozabi pravila in ne more izstopiti iz igre, katere pravila je ustvaril sam.

Vendar se potem zadeva zapleta; ob postopnem manipuliranju z vsem, na kar njeni bližnji prisegajo – s čimer Lena zdravi vse tiste, ki so jo stisnili v kot in drastično, nehumano soočili z njeno depresijo –, se recimo pojavi truplo begunca, s katerim in s katerega družino je imela kot prostovoljka največ opravka. Še prej njen partner Luka izzove skupino migrantov, češ da so Leno otipavali neznan begunci na postaji, jih pri tem skupi in poda lažno prijavo, da je bilo vse skupaj brez razloga. Vmeša se vsevedni kriminalistični inšpektor, ki ima čudne metode; kljub temu da poteka ogled trupla (in migrantovo je le prvo v nizu, na koncu se mrtvim, povezanim z azilnim domom, pridruži še Lenina prijateljica in nekakšna nadrejena, zmrcvarjena in ročno pretepena), raje posedla po klopcah ali iz avta opazuje tiste, za katere se mu zdi, da bi lahko bili osumljenci. In mednje prišteje še svojega sina, ki trenira eno od borilnih veščin, ima pa tudi navezave z neonaciji in podobnimi nestrpnimi skrajneži.

Kutin sicer postavlja indice, da se dogaja nekaj nenavadnega, da je Lenino vsakdanje in sprijaznjeno življenje zlagano, tako se zdi tudi kriminalistu, ki preiskuje umor migranta, vendar se ta proza bolj pase na popisih rahlih odklonov od normalnosti, na primer očetovega tuhtanja o slogu v kriminalki,

preživljanja prostega časa na vikendu ob morju ali dogajanja ob Lukovem "odkritju" kitare iz druge roke, za katero pa kar naenkrat nima denarja, ker je Lena spraznila račune. Slutimo, da je pod površino vse živo, da je nekdo ob šok terapiji doživel preobrazbo; morda Lena, ki je popolnoma spremenila svoj način odzivanja na svet, morda Luka, za katerega vsi po vrsti, predvsem inšpektor, trdijo, da se spreneveda in nekaj skriva. Slutimo, in v romanu je za to cel kup indicev, da se razsvetljenje – občutek brezdanjosti, v katerem lahko uživamo tisto, kar še imamo, ko opustimo vse ostalo – ni zgodilo; da je ob eksperimentu nekdo postal zombi, morilec, zlaganec, ki ima drugo, skrito življenje. Luka kot tisti, ki ves čas poudarja, da rešuje ljudi, in je zato a priori izločen iz kroga osumljencev, je najbolj sumljiv.

Vendar Kutin ne vztraja pri zakonitostih žanra. *Kenozoik* – roman je dobil naslov po naključno slišanim komadu na radiu – namiguje, a ne izpelje. Kar je programsko; Kutin namreč v enem od sklepnih razmišljanj, položenih v miselni obrat protagonistke, zapiše, da je življenje včasih povsem običajno. S tem pa vsa tista čudaštva in nepojasnenosti, ki jih je nihal prej, opusti; Lukovo čudno zanimanje za zapuščene rože, s katerih ročno in s pršilkami preganja uši in zajedavske pajke, poimenovanje rož z lastnimi imeni, strahovi pred oslepitvijo Lenine matere, očetova skoraj komična skrb za roman v nastajanju, vse se uredi v skladu z običajnim redom stvari. Starša Leni, ki sta se vmes razšla, se spravita in si privoščita sadomazohistično seanso, Lena Luko vrže iz stanovanja in opazuje, kako se seli, pa še sam ne ve, kam, in medtem kramlja z inšpektorjem, ki tako ali tako nima drugega dela, kot da poseda in opreza. Konec je banalen, v smislu kandidovskega gesla, naj vsak obdeluje svoj vrt, in Luka po nesreči, ko brez miru okrog divja in se zaplete v verižno trčenje, pač pomaga ponesrečenim, ker je to edino, kar zna.

Kutin Luko opremi z glasbeno senzibilnostjo, ki jo poudarjajo glasbeni komadi, včasih poskuša na podlagi katerega od njih skomponirati kaj novega, vendar se hkrati preveč dobro zaveda, da ne bo nikoli dober kitarist, tako da vnaprej opusti vsako upanje. Lena bo očitno ostala noseča in se bo morda spogledovala s kriminalistom, starša bosta sprijaznjena drug z drugim in bosta brez literarnih ambicij še naprej počela to, kar sta, Lenina nerazvita simpatija ali celo ljubimec se odseli v drugo mesto, na hitro, v nekaj dneh, potrj zaradi smrti svoje ljubice. Občutek dobimo, da je Kutin kljub drastičnim primerom, ki se dogodijo vmes, kljub truplom, čudnemu Leninemu vedenju in Lukovim krčem v trebuhu, ki bi lahko bili posledica zastrupitve ali česa podobnega, proti koncu radikalnost zastavljenega omilil; vse to postanejo simptomi, ki sčasoma poniknejo oziroma

postanejo vsakdanji pojavi, s katerimi je treba (pre)živeti. Vse to kaže bolj na scenaristično, morda tudi veristično in samo v slogu rahlo posmehljivo sliko današnje realnosti, ki je odprta in kaotična, vendar se skoraj komedijsko zasuka v sprijaznjenost. Kutin zna nastaviti in slikati atmosfero, vendar pogosto ne sledi zastavljenemu in ne razvije potenciala situacij in mejnih mentalnih stanj, napeljuje nas na različne možnosti, ki pa niso izpeljane in utonejo v vsakdanjostih. Čeprav zgodba ima nekakšno simetrijo; če je na začetku brez vsega ostala Lena, potem je na koncu sam Luka, svetobolno prepričan, da je njegova usoda samo odsev poskusa razrešitve življenjske situacije. *Kenozoik* nam ob koncu nudi občutek spravljenosti, tudi skoraj razočaranje – ali deziluzijo –, da so stvari bolj banalne, kot so se nam zdele ob reševanju različnih zgodbarskih potencialov.

Mlada Sodobnost

Majda Travnik Vode

Luna J. Šribar: Grizolda in Maček.

*Ljubljana: Mladinska knjiga
(Knjižnica Sinjega galeba), 2022.*

Grizolda in Maček je enigmatično, poudarjeno *crossover* delo, bolj kot osnovnošolcem namenjeno srednješolski mladini in odraslim. Roman, ki je pravzaprav literarna prisposoba, "uzgodbljenje" nastanka in ozdravitve travme, ves čas terja počasno in pozorno branje, ki pa je na koncu poplačano z globokim uvidom v mehanizme delovanja in razreševanja travme.

Osrednja tema romana je razstiranje okoliščin, ki tako globoko ranijo otroško psiho, da ji grozi dokončen razkroj, dezintegracija. Avtorica psihološke posledice "ukradenega" otroštva domiselno odslika skozi fantazijsko zgodbo, s pomočjo simbolov, arhetipov in metafor nazorno ilustrira, kaj se med večletnim čustvenim zanemarjanjem in zlorabljanjem dogaja v psihični in duhovni krajini dvanajstletne deklice Else. K sreči konec romana katarzično prinese Elsinu ozdravljenje v mlajši odraslosti. Roman je sicer, z izjemo poglavja, v katerem se vsebini na kratko prepleteta, strukturiran tako, da si izmenjuje, a vsebinsko strogo vzporedno sledita dve zgodbi: zunanja, veristična, ki prikazuje Elsin grobi vsakdanjik ob zapitem očetu in njegovi pijanski družini, in fantazijska, ki se pretežno odvija v Gozdu (ta simbolizira Elsinu psiho).

Dvodielna struktura romana spominja na *Neskončno zgodbo* Michaela Endeja, v kateri nastopa deček Bastian, ki mu je – enako kot Elsi – umrla mama in je prav tako “neviden” za svojega očeta in zasramovan od sošolcev. Nekoč Bastian v nenavadnem antikvariatu najde knjigo, skozi katero vstopi v deželo Fantazijo, kjer ga, da fantazija in Fantazija ne bi za vedno izginili, nujno potrebujejo. Skozi vrsto čudežnih iniciacijskih prigod Bastian postane junak; ne katere koli zgodbe, temveč najpomembnejše, svoje lastne. Proces psihičnega ozdravljenja prikaže tudi *Grizolda in Maček*, le da so razmerja v primerjavi z *Neskončno zgodbo* umerjena drugače: medtem ko je pri Endeju poudarek izrazito na domišljjskih prigodah in avtor zunanje okoliščine dečkovega življenja skicira le na hitro (a nam je kljub temu v trenutku vse jasno), je brutalno dogajanje v *Grizoldi in Mačku* izrisano tako nazorno, da lahko skoraj vonjamo Elsin plesnivo kletno stanovanje in pijanski zadah v njem. Od blizu, kot na lastni koži, občutimo vsako Elsino ponižanje, doma, v trgovini, šoli, na Rolandovem domu. V primerjavi z Endejem, ki se, da bi ilustriral junakov notranji razvoj in osebnostno rast, zateče h “klasičnim” pravljicnim, zlasti pustolovskim pripovednim strategijam, avtorica v *Grizoldi in Mačku* zgradi lastno fantastično pokrajino, prepredeno s številnimi intertekstualnimi namigi (na pravljico o rdečih čevljičih, like iz Gospodarja prstanov, priljubljenih vilinskih zgodb itd.). Temeljno vzdušje v knjigi, iz katerega vznikata tudi ogroditve pripovedi, priključuje različne emancipatorno-psihoanalitične knjige o ranjeni ženski psihi; morda najprej pomislimo na *Ženske, ki tečejo z volkovi*, tudi pri nas zelo znano delo Clarisse Pinkole Estés o “divji ženski”, ki je zaradi različnih razlogov – zlorab – odrezana od prirojenega zdravnega vrelca pristnosti, naravne modrosti in ustvarjalnosti.

Ravno zavest o dragocenosti ustvarjalnosti je največja zapuščina, ki jo Elsa prejme po materi: “Ti le slikaj, deklica, to je tvoj Gozd.” Vendar, kot rečeno, je mama umrla in deklica živi z očetom alkoholikom, s katerim je že tako hudo, da se skozi ves roman niti enkrat več ne strezni. Elsa je pravzaprav popolnoma zapuščena, vendar se tega zavemo šele naknadno, saj se v prvih poglavjih očetovi pijanski nerodnosti še smeje, velikanske plesnive madeže v svoji sobi pa prekriva s čudovitimi domišljjskimi podobami iz čarobnega gozda: Zlatokrili krivokljunom, drevesi, štorovimi škrti mančkini, driadami in drugimi človeškimi in živalskimi fantazijskimi bitji, na primer z zverkljem. Obuva si mamine rdeče salonarje in se igra z najboljšim prijateljem Rolandom. Vedrina in spokojnost na začetku vladata tudi v vzporedni fantazijski zgodbi, ki ves čas zvesto zrcali dekličino psihološko stanje: na obrobju Gozda v čudoviti stari vili živita

deklica Grizolda (Elsin psihični alter ego) in Maček (fantazijski pendant Elsinega prijatelja Rolanda). Maček se najraje drži doma in pospravlja, Grizolda pa medtem pomerja čevlje (rdeče salonarje, ki so *leitmotiv* obeh zgodb in ključni vezni člen med njima). Salonarjev ne sezuje niti, ko se s čarobnim žakljem (aluzija na mitološki rog izobilja) odpravi v središče Gozda, kjer raste velikanska bukev, ki jo varuje gozdna vila Bukelina (Elsina mama). Ob bukvi je tudi skalna votlina, v kateri izvira kristalno čist potok, prisposoda Elsine ustvarjalnosti. Zelo pomembni prebivalci Gozda so škratje mančkini, spretno zakrinski v šture – nemirna, grabežljiva bitja, ki morajo nenehno jesti. Mančkini predstavljajo vse odrasle, ki škodljivo vdirajo v Elsino otroštvo, očeta in njegovo pijansko družčino, učiteljico, Rolandove starše ... Mančkinom pripade tudi sprožilni moment v romanu: ko odrasli vse bolj nasilno posegajo v Elsino intimo, slikanje in prijateljstvo z Rolandom, se njena stiska v fantaziji odrazi s tem, da začne mančkini gomazeti naokrog. Elsino duševno ravnovesje se prvič usodno zamaje, ko oče, ker ne dobi pijače, razbije mamine stvari, tudi njene rdeče salonarje. Tako ni čudno, da v fantazijski zgodbi tačas zakroži prerokba, da bodo v Gozdu nastopili hudi časi. Nekega večera pijanci vdrejo v Elsino sobo in ji pomendrajajo škatlo z barvami, zato deklica ponoči pobegne in dočaka jutro s prijazno staro klošarko. Istočasno mančkini okrog bukve v središču Gozda izgrebejo past za Grizoldo ... Usodni udarec se za Elso pripravlja tudi v resničnem svetu: Rolandovi starši želijo svojega sina iztrgati deklincinemu domnevemu pogubnemu vplivu in se odselijo. Takrat v Elsini psihi, Gozdu, zavladata kaos in opustošenje: mančkini prevzamejo oblast in vrhovna bukev se začne sušiti. Bukelina se začne razpuščati v zrak, Grizolda se pospešeno spreminja v okrutno pošast s čekani in kremplji. V skrajnem obupu se Elsa odpove slikanju in še sama seže po steklenici ... Slednjič zbeži od očeta in postane brezdomka. V Gozdu je Grizolda tačas izvoljena za kraljico mančkinov in prva stvar, ki jo načrtuje, je uničenje središčne bukve.

Na tem mestu se obe zgodbi za več let prekineta, in ko avtorica v poglavju s pomenljivim naslovom *Rušitelj in norica* spet povzame dogajanje, sta Elsa in Roland že odrasla. Roland ima svoj čistilni in gradbeni servis in nekega dne v hiši, ki jo namerava podreti, naleti na klošarko Elso. Po srečanju se končno zgodi preobrat (obred metamorfoze v votlini).

Grizolda in Maček je problemski *crossover* roman, ki detajlno opiše bolečino odraščanja ob staršu alkoholiku in strašljivo notranjo logiko prenašanja zasvojenosti iz generacije v generacijo. Avtorica z vzporedno fantazijsko zgodbo nazorno ponazori, kaj se med odraščanjem ob zasvojenih

in nefunkcionalnih starših dogaja v otrokovem notranjem svetu. Otroci in mladostniki so odvisni od svojih staršev in zato nemočni – ravno zato se je otroška psiha skozi evolucijo naučila na zlorabo reagirati tako, da jo potlači globoko v podzavest. Spomin na travmo po navadi vznikne šele v odraslosti, ko ima človek drugačne možnosti za ukrepanje kot v otroštvu. Prav to potrjuje tudi konec romana, saj Elsa lahko ozdravi šele, ko je odrasla. *Grizolda in Maček* je zanimiv, bogato razplasten roman, ki dokazuje, da jungovska arhetipska in simbolna psihologija lahko predstavlja tudi razkošno platformo za literarno snovanje.

Mlada Sodobnost

Gaja Kos

Neli K. Filipič: Zvezde padajo z neba in druge zgodbe.

Ilustriral Igor Šinkovec.

Maribor: Pivec, 2023.

Na račun objav v reviji *Galeb* se je avtoričino ime v zadnjem času pojavilo na kar nekaj knjižnih platnicah. Besedila so iz Trsta potovala v Maribor in od tam širom po Sloveniji ter si bržkone posebno pozornost zagotovila tudi z dejstvom, da je knjiga *Kdo je kriv, da je zima bela in druge zgodbe* lani prejela priznanje zlata hruška za izvirno slovensko mladinsko leposlovno knjigo (skupaj s stripom *Tik je šel v gozd po drva* Rama Cunte in Mihe Haja). Nagrajeno knjigo in knjigo *Emil v ogledalu in druge zgodbe* je ilustrirala Ana Zavavlav, pod *Zvezde padajo z neba in druge zgodbe* pa se je kot avtor ilustracij podpisal Igor Šinkovec.

Med knjižne platnice je tokrat zbranih devet zgodb, v katerih nastopata prijatelja Eva in Emil, s čimer knjiga nemudoma postane zanimiva tako za deklice kot za fante. V zgodbi *Oblaček za prijatelja* avtorica pokaže (občudovanja vredno) enostavno naravo otroške igre: dva para češenj sta dovolj, da z malo domišljije (ta je seveda bistvena, a otroci praviloma z njo nimajo

težav) otroka postaneta češnjev kralj in kraljica ter se nato iz tega stanu en dva tri prelevita v raziskovalca. Toda kaj je največja vrednota? Prijateljstvo, seveda, ki ga na tak ali drugačen način slavi celotna knjiga. V zgodbi *Včasih potem* Eva stoji pred Emilovimi vrati in povsem preprosto reče: "Včasih, ko dežuje, potrebujemo prijatelje." Emil se očitno strinja, saj jo spusti naprej – ne vstopi pa le Eva, ampak tudi dinozaver v njenem žepu! No, ko bo nenavadno bitje z velikimi nogami zrastle, bo puran, ampak zdaj je dinozaver, ki obožuje čokoladne piškote. Lahko si mislite, da je deževen dan nenadoma strašno zanimiv, in prav tako lahko ugibate, kaj si o vsem tem misli Emilova mama – vsekakor to, da dinozavri pač ne obstajajo.

Če v prvih dveh zgodbah otroka delujeta precej usklajeno, pa se v naslednji – *Strašni joj* – prično kazati razpoke v prijateljstvu oziroma še njegova druga, manj vedra in igriva plat. Tokrat glavna nista Eva in Emil, ampak medvedka in jelen (kakšen čar imajo kostumi!), toda jelen ob igri z medvedko postaja vse bolj nezadovoljen, saj je pri teku nikakor ne more ujeti. Celotna zgodba je zasnovana na izhodiščnem prizoru, ko očka opozori medvedko: "Nobenih grdih besed! Si slišala? Sicer bo joj!" Jelena zanima, kakšen je joj, in kmalu izkusita različne, a medvedka se nobenega ne boji. Razen zadnjega, ob katerem se ustraši, da ji je v uho zletela grda beseda. Emil, ki je užaljen, ker mu je rekla cmera, ji namreč razloži, kaj mu je povedala mama: da hoče vsaka grda beseda, ki pride v uho, pobegniti ven skozi usta. Avtorica torej spretno stke zgodbo, ki iz igrivosti preide v nekoliko bolj resno, do problema grdih besed in tudi vprašanja, kako se ob njih počuti tisti, ki so mu namenjene.

Zgodba *Uspavani gusar* nas spet ponese na krila otroške domišljije, saj si otroka krajšata čas tako, da odideta na podstreho iskat gusarski zaklad Emilovega pradedka, ki naj bi bil strašen gusar. Emil ima kajpada pri roki tudi pojasnilo za strašljivo škripajoče stopnice, ki vodijo na podstreho – pradedek jih je naučil, da škripajo, ker ne mara, da se kdo dotika njegovih zakladov. Otroka se s podstrehe kmalu preselita med palme, potem pa ... Poleg vedno zanimive bliskovite menjave okolij v zgodbi najdemo še eno simpatično domislico, ki nas mimogrede pripelje do še ene knjige – zaklad naj bi bili zlatniki, ki jih je pradedek ukradel Piki Nogavički. Na vprašanje, kako je vendar to mogoče, ko pa je Pika nepremagljiva, Eva dobi odgovor, da to sicer drži, a je takrat ravno trdno zaspala, pradedek pa je tako lahko odnesel zlatnike ... V zgodbi *Kratko poletje* izvemo, kako si sredi zime narediš poletje (s kančkom domišljije, seveda), pa tudi to, da takšno poletje traja le toliko časa, dokler se Evina mama ne vrne domov. V zgodbi *Samo navaden dan* po mestu pohajkujeta kapitan Kljuka in Peter Pan, ki se prav

posrečeno zabavno (sploh z vidika starejših bralcev) odzoveta na zaljubljeni parček, ki se poljublja. Emil, pardon, Peter Pan, upa, da sta si prej temeljito umila zobe in naprej ugiba: "Mogoče sta zlepljena z usti. /.../ Ja, res sta zlepljena, saj se vidi, kako se mučita!"

Zgodba *Po dežju posije sonce* je spet ena tistih, v katerih ni vse le za hec – v njej se otroka po začetnih drobnih hecih (morda prvič?) soočita s smrtjo. Tokrat s smrtjo ptičjega mladiča. Očka ju spodbudi, da ga pokopljeta, in napove, da bo ptiček, če bosta vse naredila, kot je treba, našel mir, iz njegovega telesa pa bo zrastle roža. Pomirljiv konec, ki otrokoma na obraz spet nariše nasmeh, nas pripelje do naslovne zgodbe *Zvezde padajo z neba*, v kateri spet ni vse samo lepo in prijazno, ampak je v njej tudi jeza. A na srečo tudi pobotanje. Ob naslovu skoraj gotovo vsak malo bolj izkušen bralec nemudoma pomisli na utrinke in prav ima – a zgodba o njih je domiselno zasukana. Ker otroka, zleknjena pod nočnim nebom, vesta, da ju bodo starši kmalu poklicali noter, po vrtu nastavita lonce in lavorje, saj je vendar znano, da se zvezde rade ogledujejo na vodni gladini. Če se bo katera preveč sklonila, bo morda čofnila v njun lavor! Zvito, ni kaj! Zjutraj je v otroški kantici le žabica, toda otroka sta navdušena – dobila sta kar celo ozvezdje žabe! Zadnja zgodba, *Tako blizu, tako daleč*, še enkrat dokaže, da Neli K. Filipić preiščena dramaturgija nikakor ni tuja. Mavrica in zaklad, vse se lepo poveže, skoraj čudežno, a v resnici samo čudovito, za kar gredo spet zasluge bistveni sestavini te knjige – prijateljstvu.

Pisanje Neli K. Filipić odlikuje simpatična nadgradnja vsakdanjega, kar doseže z izvirnimi domislicami, zasuki in spretnim tkanjem zgodb. Na ta način je po eni strani otrokom ves čas blizu in domača, po drugi pa to domačnost vedno znova presega ter jo iz splošnega pretvarja v posebno in enkratno. Za simpatičen vtis gredo zasluge seveda tudi ilustratorju, ki s svojimi podobami lovi otroško igrivost, toplino odnosa med prijatelje-ma, pa tudi druge (kratkotrajne) emocije, nam pred oči pričara strašnega gusarja pradedka in zmaja ter nam humorno popestri Evin padec v ribnik. Z nekaj besedami? Zelo prijazna knjiga.

Gledališki dnevnik

Maja Murnik

Izboljševanje sveta

***Umetnost vojne/Umetnost miru.* Režija: Ana Duša, Slovensko mladinsko gledališče in KD Pripovedovalski Variete, ogled januarja.**

Vojna, ta večna tema. V zadnjih letih s tlečo grozo ugotavljam: ne le da se vojne po svetu množijo in da se odpirajo nove in nove, ne le da prihajajo vse bližje in dobivajo vse bolj rušilne razsežnosti, praktično nihče več ne govori o miru. Redkokdo javno govori o tem, kaj bi bilo treba storiti, da bi dosegli dogovor, premirje. Beli golobi miru, ki so jih ob pridušanju “nikoli več” spuščali na koncih vseh tovrstnih dokumentarnih filmov, ki so nam jih predvajali v osemdesetih in devetdesetih letih, ko sem hodila v šolo, niso več popularni. Danes se raje govori o tem, kdo ima v svetovnih konfliktih bolj prav. Na katero stran se je treba postaviti. In da si, tudi če nisi na nobeni strani, sokriv – za trajanje konflikta, za vojno? Nekaj takega, nič dobrega.

Posrkan moraš biti v ta svet, marginalci – torej tisti, ki stojijo izven reflektorjev in vidijo tako tisto, kar je osvetljeno, kot tisto, kar ni – so sumljivi. Najmanj to; tudi nevarni so, vse bolj nevidne jih je treba napraviti, vse bolj agambenovske *homini sacri*, kajti zanje v črno-belem, binarnem svetu ni prostora.

Da, vojna postaja vse bolj običajen del javnega diskurza, ne le v novicah in poročilih. Zdi se, kot da se normalizira – da vse bolj postaja stanje, ki je in bo postalo del naših življenj tudi tam, kjer ta hip ni vojne; zdi se, kot bi

jo pričakovali in se pripravljali nanjo; s tem jo čakamo in pričakujemo. In zdi se, kot bi nam hoteli povedati, da je tako prav. Vojna je postala nekaj, kar je neizogibno.

Vprašanje, ki se mi zastavlja in o katerem bo treba še mnogo razmišljati, je, ali tematizacija vojne v gledaliških uprizoritvah zadnjega časa dejansko prispeva k normalizaciji vojne (recimo: *Pohorski bataljon* v MGL in Mestnem gledališču Ptuj; *Kajuh sem jaz!* v Domu kulture Velenje ...). Ali prispeva k miru? Ali se mi je zapisalo napačno? Ali prispeva k obojemu? Na način, da postajata vojna in mir goli, zamenljivi floskuli, s tem pa prazni besedi brez pravega pomena? Ali pa je postala vojna neločljiv del družbene dispozitiva, iz katerega je mogoče izstopiti le z največjim trudom ...

Uvodno razmišljanje, h kateremu se bo treba neprestano vračati, se mi je porodilo ob ogledu predstave *Umetnost vojne/Umetnost miru* v Slovenskem mladinskem gledališču. Kot zapiše režiserka predstave Ana Duša, je bila izhodiščna spodbuda za predstavo začetek rusko-ukrajinske vojne februarja 2022, ki je sovpadel s premiero predstave prve generacije Mladega Mladinskega. Gre za program, v okviru katerega vključujejo mlade v gledališče in javni diskurz, namenjen pa je mladim od 15. leta naprej. Sodelujoči so izbrani na odprti avdiciji, v procesu nastajanja predstave sodelujejo z avtorsko ekipo in z igralci ter igralkami Slovenskega mladinskega gledališča.

Na odru je na ogled končni produkt tega ustvarjalnega procesa, katerega zgodba in besedilo sta nastajala s pomočjo improvizacij, pogovorov in zapisov. Večina nastopajočih je mladih z avdicije, mednje so pomešani profesionalni igralci in igralka iz Mladinskega. Mladi igralci so v svojih nastopih odlični, tako v gibu kot v petju in plesu, malenkost manj v govoru.

Predstava se začne z žurom in glasbo, z veselo gostijo, ki postaja vse bolj vojaška. Zdi se, da smo v obleganem Sarajevu iz devetdesetih let. V ospredju je zgodba dveh bratov, ki so ju vpoklicali v vojsko, starejšega Amirja in mlajšega, šestnajstletnega Adija. Debelega in nerodnega Adija si drugi vojaki hudobno privoščijo: norčujejo se iz njega, ga ponižujejo in se nad njim sadistično izživljajo. Vojaški dril in ponavljanje do onemoglosti skušata izničiti strah in živčnost vojakov pred sovražnikovim napadom, na katerega čakajo.

Vzporedno z dogajanjem v vojašnici poteka dogajanje v zaledju, v hiši. To je manj raznoliko in po svoji moči težko parira vojašnici. Vloga žensk in deklet je obstranska; tako kot v "ne več dram" *sedem kuharic, štirje soldati in tri sofijske* Simone Semenič skrbijo za hrano in čakajo, čakajo. Krompirja za soldate kot pri Simoni Semenič sicer ne lupijo, toda tudi tu zgolj so, pasivne, obstajajoče, kvečjemu seksualno privlačne za vojake. Ne morejo vplivati na potek vojne.

Lahko le z rjuho pokrijejo nesrečna trupla. Zdi se, da se povsem sprijaznijo s tem, da človek na svet gleda črno-belo; da pač poenostavlja.

Fragmentarna zgodba, v kateri izstopa tragična usoda bratov, se zaključi z recitalom pesmi *O fantu, ki je jedel fanta* iz Strniševih *Ljudožercev*. Ta konec nekoliko "štrli ven"; ne sklada se z ostalim, kajti sega v drugo smer, v strniševski motiv ljudožerstva kot zakon sveta. Groteskna podoba sveta, ki jo upesnjuje Strniša, se v *Umetnosti vojne/Umetnosti miru* ne realizira na drugih ravneh uprizoritve; Strniševa pesem namreč seže preko, v svet ptic, v svet, ki ni povsem od tega sveta, v neko višjo etiko, ki pa je v predstavi ne zasledimo. Toda to je bolj kot za nastopajoče morda vprašanje za režiserko. Delovni proces, v katerega so mladi nastopajoči pokukali in se v njem potili, je bil zagotovo bolj dragocen od končnega produkta. In teža današnjega sveta ni toliko v končnih produktih, temveč prej v procesnosti, postajanju.

Slawomir Mrożek: *Tango*. Režija: Luka Marcen, SNG Drama Ljubljana, ogled januarja.

Z Mrožkovo igro absurda se srečujemo na prizorišču, ki je na prvi pogled videti kot ropotarnica. Daje vtis skorajšnje zaprašenosti; po prizorišču so razpostavljeni predmeti, ki so svoje vélike dni že preživeli, pa tudi nekoliko čudaški rekviziti, kot je recimo mrtvaški oder. Ni natrpano, daleč od tega, le vtis nekih minulih časov daje, kot kakšna davna, obledela fotografija iz stare omare. Ozadje zapira enostavna ograja iz zvarjenih kovinskih cevi, na desni je loputa, ki spominja na primerno umazano strešno okno in obenem služi kot vhod in izhod nastopajočih. Sceno včasih zapira premična zavesa, uporabljeni so stoli nedoločljive provenience. Atmosfero nezmotljivo definira nizek strop, nekoliko privzdignjen na sredini, ta neobhodna konstanta odra Male Drame, ki jo morajo vse tamkajšnje uprizoritve vključiti vase oziroma s to pritiskajočo pezo stropa zgraditi neki odnos.

Dobro premišljena prostorska zasnova (pod katero se podpisuje Sara Slivnik) se poigrava s kombinacijo grobih realističnih in obenem simbolnih elementov. Dogajanje je po eni strani postavljeno na streho hiše – ali vsaj na njeno verando, po drugi strani pa na nepospravljeno podstrešje. Takšna se zdi tudi metafora svetá uprizoritve: ta je kaotičen in iz reda vržen, obenem pa zaciklan v svojem zatohlem stanju, ujet v svoji iz-rabi in pomenski izvotlenosti že obledelih, okrušenih predmetov, ki so izgubili svoj pomen. Za katere se zdi, da so postali goli označevalci, ki ne pomenijo prav ničesar več.

Dogajanje v *Tangu* je postavljeno v družinsko okolje. Artur, mlad, resen študent medicine in filozofije, se upira staršem in starim staršem, ki jih obtožuje, da so vzpostavili nefunkcionalen svet: "V tej hiši vlada nered, entropija, anarhija!" In: "Vse ste uničili in še kar naprej uničujete, tako da ste že sami pozabili, s čim se je pravzaprav začelo." Artur hoče nazaj red, urejenost, najprej na povsem predmetni, materialni ravni: "Kdaj je umrl dedek? Pred desetimi leti. In od takrat ni nobeden niti pomislil, da bi odstranil mrtvaški oder. To je nepojmljivo! Še dobro, da ste vsaj dedka spravili stran." (Srečujemo se namreč z žanrsko zelo raznoliko igro, ki ji ne manjka komičnih, absurdnih in grotesknih prvin.) A Arturju ne gre za podrobnosti, temveč za princip, za idejo ...

Pravzaprav je z idejami totalno obseden, potopljen je vanje, a obenem nekako zavrt v njihovem udejanjenju: "človek idej, ne dejanj", kot je dramatik zapisal za lastno mladostno držo. Ta hamletovski lik odlično upodablja Timon Šturbej – njegov Artur je ravno prav idealističen in zanesen ter simpatičen v tej svoji poziciji, kot je (o)smešen in trapast v istih stvareh: pretirani sanjač, ki dejansko nima prave ideje, kako izboljšati svet; idealist in nerealist, ki "zahteva nemogoče", a dejansko ne ve dobro, kaj konkretnega bi rad zahteval; moški, ki se v odnosu do svoje zaročenke Ale (izčiščeno jo igra Eva Jesenovec, ki Arturju dobro parira s svojo prizemljenostjo in nenarejeno nežnostjo) vede kot pametnjakovič, hkrati pa je še kako dovzeten za njene ženske čare. Dela se, da je vzvišen nad tovrstnimi "nagoni", dejansko pa je le emocionalno nezrel ... V primerjavi s tekstom predstava dodatno poudari njegov neposreden, ojdipovski, skorajda incestuozen odnos z mamo, na katerega tekst sicer namiguje.

Začetek predstave ustvari dokaj hiter ritem: gledamo uvodni prizor s kar-tanjem, katerega komičnost ob poigravanju z jezikom drsi v groteskno. Ritem je na začetku morda celo živčen, napet, da kot gledalec rahlo trepetiš, kaj se bo izcimilo iz tega; čutiti je nekakšno slabo zadrževano agresivnost, skrito za vsem tem. Priča smo zanimivi mizansceni, ki je eden glavnih generatorjev te napetosti. Potem se ritem predstave nekoliko umiri. Izvemo, da ni reda, da je v tem glavna težava. Vse je ostalo od prej, a reda ni več. Ni zgoraj in spodaj, ni tradicije; vse je en sam eksperiment, na katerega prisega Arturjev oče Stomil, ostareli, nekoliko izčrpani, naveličani, v maniro spreminjajoči se umetnik, ki (kot bi rekel Trepljev iz *Utve*) prisega na "nove forme" – ki pa so dejansko amorfnost –, na avantgardo, na eksperiment, toda le deklarativno – kot iztrošena, brbljajoča manira, ki sama sebi ne verjame več. Ki je le še gola, izpraznjena forma. Stomil Jurija Zrneca v razpeti pižami in z zajetnim, slabo obvladljivim trebuhom, ki več kot očitno kaže na udobnost njegove

aktualne biti-v-svetu, je prostodušen in hkrati precej "ustvarjalen", ko gre za to, da se ne bi bilo treba soočiti s tem, da ga dolgočasna žena v imenu gesla "vse je dovoljeno" vara s plebejcem Edkom.

Ponosen na stare čase Stomil reklamira "čas upora in skoka v modernost", "osvoboditev", "revolucijo in ekspanzijo" ter spominja na to, "kako smo razbijali tradicijo". Smisel življenja je v ustvarjanju, v nenehni hoji prek meja, onstran konvencij. V uživaškem, brezcilnem brezdelju, v katerem žanje sadove svojega preteklega dela, se mu pridružujejo žena (Maša Derganc), babica (Saša Mihelčič) in stric (Saša Tabaković), pa tudi ne-ve-mo-od-kod-se-je-vzel Edek (Boris Mihalj), ki ljubimka z njegovo ženo in se bo na koncu predstave še posebej izkazal. Vsi ti liki so mestoma karikirani in groteskni, poslužujoči se ekspresivnih kretenj (tu je posebej zanimiv Saša Tabaković). Čeprav so potopljeni v svet, ki mu vlada absurd, v svet, v katerem gospodarijo naveličanost, brezvoljnost in dolgočasnost, na odru zaživijo izredno polno.

Red hoče Artur, mladi *Weltverbesserer*, torej izboljševalec sveta, lik, ki je bil pogost v Ibsenovih dramah, pa tudi v drugih z realistično-naturalističnimi elementi. Lik idealista je to, ki pa je tako v Mrožkovi drami kot v sami uprizoritvi v Drami kljub svoji simpatičnosti obenem že nekoliko osmešen, ironiziran, kajti mladi (= po navadi napredni, liberalni) protagonist hoče v tem primeru tradicijo, ne modernosti! Noče svobode, ki so jo propagirali vsi mladi naprednjaki, kajti vidi jo kot drugo ime za anarhijo, ta pa je v miljeju družine ustvarila tesnoba, brezidejnost in vdajanje letargiji. Noče več živeti v "bordelu, kjer nič ne funkcionira, kjer je vse dovoljeno, kjer ni ne načel in ne prestopkov", ki so ga ustvarili njegovi očetje (v ožjem in širšem smislu).

Ob svojem nastanku je bila Mrožkova drama pogosto razumljena kot kritika in satira na komunizem. Prvič objavljena revijalno leta 1964, torej v času trdih in kar svinčenih časov realsocializma na Poljskem, v precejšnji meri oblikovanega in nadzorovanega s strani Sovjetske zveze, naj bi kazala na sprevrženost revolucije, parodirala takratno oblast in nasploh komentirala takratno družbenopolitično situacijo. Mrožek, poljski pisatelj in novinar, je leta 1963 z ženo odpotoval na turistično potovanje v Italijo in tam ostal. Krstna uprizoritev *Tanga* ni bila na Poljskem, temveč leta 1965 v Beogradu, kmalu zatem pa tudi na odru ljubljanske Drame. Toda novih uprizoritev te igre je bilo zatem v slovenskem prostoru zelo malo – dve v Trstu in še dve v okviru študijskega procesa na AGRFT. Nekateri razlog za to pripisujejo izrazito negativni kritiki Josipa Vidmarja po predstavi v Drami; mnenje vplivnega *arbitra elegantiarum* naj bi za več desetletij

vnaprej definiralo usodo uprizarjanja *Tanga*. Druge dramatikove tekste so sicer na slovenskih odrih še uprizarjali, recimo *Policijo*, pa tudi *Emigranta*.

Mrožkov *Tango* je kvaliteten, celo izjemen tekst, ki ga ni mogoče interpretirati le kot satiro na komunizem in slepo ulico revolucije. Povsem polnokrvno lahko zaživi tudi danes in odgovarja na sodobne probleme. Režiser aktualne uprizoritve v ljubljanski Drami Luka Marcen z velikim občutkom in s pomočjo natančno odmerjene dramaturgije (ki se ji pozna pretanjen občutek za mero, za potek zgodbe; dramaturg Rok Andres, asistentka Luna Pentek) uprizarja *Tango* predvsem kot stanje duha današnje družbe. Čeprav je dogajanje postavljeno v družinsko okolje, gre za odraz družbe in njenih odnosov. V ospredju ni le spopad generacij in različnih pogledov, temveč tudi razmerja v svetu, v katerem ni več vrednot. To niso zgolj vprašanja človekove eksistence, njegovega položaja v svetu, značaja tega sveta in vrednot ter smisla nasploh, torej povsem eksistencialna vprašanja, ki se jih je lotevalo precej tekstov v petdesetih in šestdesetih letih (tudi Smoletova *Antigona*, uprizorjena v ljubljanski Drami v tej sezoni). V ospredju *Tanga* so družbeni odnosi, v katerih lahko prepoznamo podobnosti med okoliščinami v času nastanka drame in današnjim trenutkom. Verjetno je ključen moment treba iskati v samem koncu predstave.

Artur torej išče nekaj velikega, drznega, veličastnega; novo idejo, na kateri bi utemeljil družbo, red, nov temelj sveta, ne ve pa, kje bi to našel in kaj bi to bilo. Vse, kar mu uspeva, je vračanje k tradiciji, k meščanskim (zapišimo kar neposredno: k buržoaznim) normam in obredom. Ti ne morejo zmagati, tudi avtor ne verjame vanje: tradicija, meščanstvo, stare vrednote so prazne, so uprizorjena forma – kot je poroka, na kateri se Artur pojavi pijan, saj se tudi sam zave, da je njegov upor prazen. Oziroma, še kako resničen je, toda s kakšno vsebino ga napolniti? Kaj dati na mesto kaosa? Njegovo omahovanje izkoristi Edek in ga ubije. Revolucija požre svoje lastne otroke, bi se v *Grobnici za Borisa Davidoviča* strinjal Danilo Kiš. Edek – surova oblast, brez metafor in brez olepšav, prisotna v svoji totalnosti. Gospodar je, ki vse prisotne spremeni v hlapce, kar takoj zapopadejo, v hipu. Razumejo svojo vlogo, svoje določeno mesto. Razumejo, kdo vodi tango, h kateremu jih pozove. In ravno v tem jančarjevskem koncu (spomnimo se Volodje iz *Velikega briljantnega valčka*) je verjetno še kako prepoznana nota, ki korespondira s tukaj in zdaj. Edek je totalitarna oblast v vsej svoji neženirani obliki, oblast, ki na koncu stopi iz sence in si vse pokori. To je surova moč in preprostost, ki se ne trapa z razmišljanjem, je bitje, ki žre, pije in zalezuje, preproščina nagonov, ki pa zelo dobro pozna svojo moč in še boljše nemoč drugih.

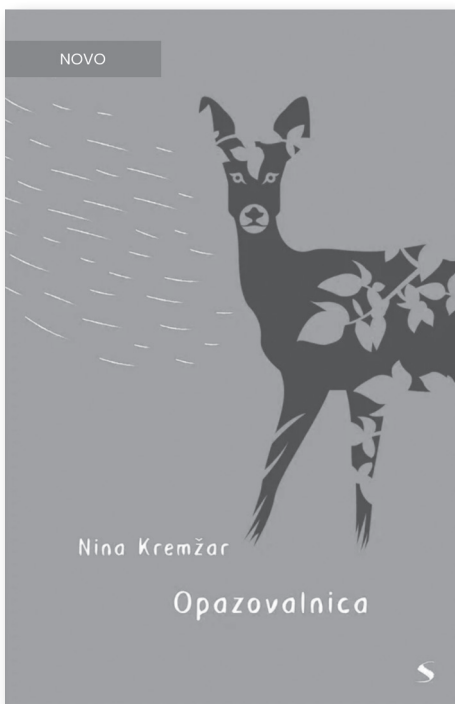
NAGRADA ZA NAJBOLJŠO KRATKO ZGODBO 2024

Revija Sodobnost že 20. razpisuje natečaj za nagrado za najboljšo kratko zgodbo leta 2024. Nagrada znaša **1.000 evrov** in bo podeljena ob navzočnosti sodelavcev revije in drugih uglednih gostov na prireditvi v Ljubljani. Nagrajena zgodba in šest nominiranih besedil bo objavljenih v reviji Sodobnost. Poslana besedila bo ocenjevala tričlanska žirija. Avtorji, ki želijo sodelovati, naj pošljejo **s šifro opremljena besedila v treh izvodih najpozneje do 15. marca 2024** na naslov: **SODOBNOST, uredništvo, Ulica padlih borcev 9, 1000 Ljubljana**. Besedilom naj v posebni zaprti ovojnici (**označeni z isto šifro**) priložijo svoje podatke: ime in priimek, naslov, elektronski naslov ali telefonsko številko. Zgodba ne sme biti daljša od ene avtorske pole (30.000 znakov s presledki). Vsak avtor sme sodelovati največ z dvema besediloma. Avtorji ne smejo biti člani uredniškega odbora revije Sodobnost. Nagrada vključuje tudi honorar za objavo zgodbe. Za objavo nominirane zgodbe bodo honorirane.

NAGRADA ZA NAJBOLJŠI SLOVENSKI ESEJ

2024

Revija Sodobnost razpisuje natečaj za najboljši slovenski esej leta 2024. Zmagovalec bo prejel nagrado v znesku **1.000 evrov**, ki bo podeljena ob navzočnosti sodelavcev revije in drugih uglednih gostov na prireditvi v Ljubljani. Šest najboljših esejev (vključno z nagrajenim) bo objavljenih v reviji Sodobnost. Besedila bo ocenjevala tričlanska žirija. Avtorji, ki želijo sodelovati, morajo svoja besedila v treh izvodih poslati **najpozneje do 15. marca 2024** na naslov: **KUD Sodobnost International, Suhadolčanova 64, 1231 Ljubljana**. Besedila avtorjev, ki ne bodo upoštevali vseh pogojev, bodo izločena. Pogoji so: a) besedila je treba opremiti s šifro, b) v posebni ovojnici, označeni z isto šifro, je treba priložiti ime, priimek, naslov, telefonsko številko in elektronski naslov, c) esej naj bo splošne oz. literarne narave; strokovnih esejev z opombami žirija ne bo upoštevala, č) avtorji smejo sodelovati z največ tremi prispevki, ki morajo biti poslani ločeno, d) avtorji ne smejo biti člani uredniškega odbora Sodobnosti, e) eseji ne smejo biti krajši od 20.000 in ne daljši od 40.000 znakov s presledki. Nagrada vsebuje tudi honorar za objavo eseja. Za objavo predlagani eseji bodo honorirani.

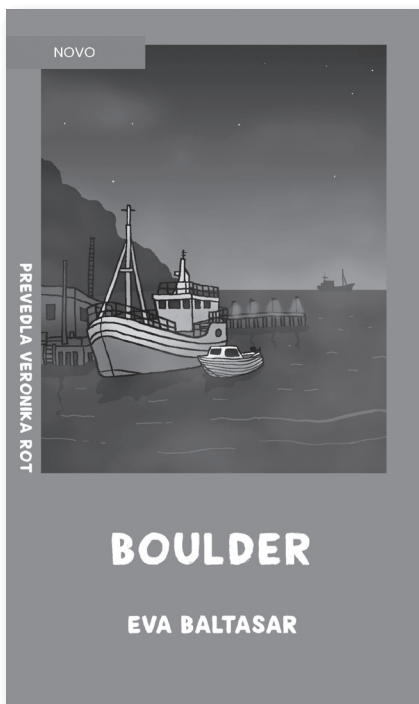

24 zgodb Nine Kremžar v *Opazovalnici* zastavlja vprašanja o bivanju, spominu, prihodnosti, preteklosti, resničnosti, domišljiji, ljubezni, minljivosti ... Intimo svojih junakov in junakinj, ujetih v brezizhodnost odnosov, vsakodnevno rutino, lastno psiho in celo lastni dom, predstavlja brezkompromisno, še posebej takrat, ko je treba globlje zarezati in se soočiti s temačnejšimi temami. Pred nami je zbirka, ki bralca ob vsaki novi zgodbi na novo preseneti!

Nina Kremžar je za svoje pesmi in zgodbe prejela številne nagrade. Med drugim je za zgodbo *Jutranja kava*, ki je del te zbirke, prejela AirBeletrino nagrado za najboljšo zgodbo leta 2017, leta 2018 je postala zmagovalka festivala Urška, leta 2019 pa je osvojila laskavi naziv vitezinja poezije na Pesniškem turnirju založbe Pivec. *Opazovalnica* je njena prva zbirka kratkih zgodb.

Ilustracija na naslovnici: Petra Peželj
Trda vezava, 158 strani, cena: 24,90 EUR

Knjiga je izšla s finančno podporo Javne agencije za knjigo RS.

Roman *Boulder* pripoveduje intimno zgodbo o ženski, ki dela kot kuharica na tovorni ladji, dokler se ne zaljubi v Samsa in z njo skupaj zaživi. Ta ji nadene vzdevek Boulder, saj spominja na trpežno in osamljeno skalo. A tako kot morje razžira ceri, želja po materinstvu ter na drugi strani odsotnost le-te v njun odnos vnese disharmonijo ter med njima ustvari boleče razpoke. Bo prevladala želja po otroku ali želja po svobodi?

Katalonska avtorica Eva Baltasar je objavila že deset pesniških zbirk, za katere je prejela različne nagrade, strokovno javnost pa je očarala tudi s svojo prozo. Kratki romani *Permafrost* (v slovenščini je ta izšel v začetku leta 2023), *Boulder* in *Mamut* sestavljajo trilogijo, v kateri so glavne junakinje zelo različne ženske v različnih življenjskih okoljih in obdobjih. Za *Boulder* je prejela katalonsko nagrado Òmnium za najboljši roman, uvrstila pa se je tudi v ožji izbor za francosko nagrado Les Inrockuptibles in v ožji izbor za mednarodnega bookerja.

Iz katalonščine prevedla Veronika Rot
Trda vezava, 91 strani, cena: 19,90 EUR

**Sofinancira
Evropska unija**